INTERNATIONAL SCIENCE GROUP

MONOGRAPH

HERMENEUTIC OF LAW AND PHILOSOPHY OF JURISPRUDENCE

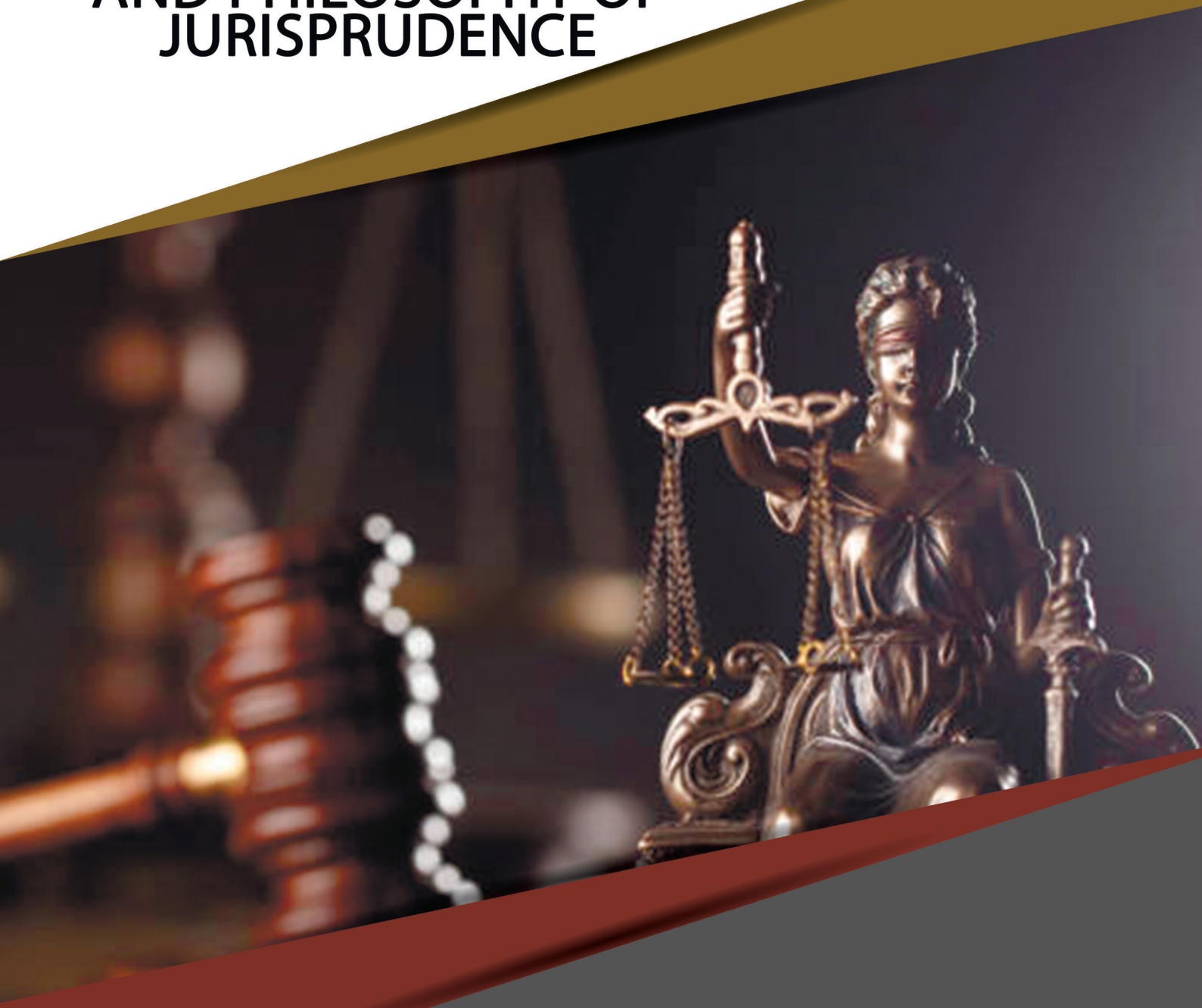

DOI 10.46299/ISG.2021.MONO.LEGAL.I
ISBN 978-1-63732-135-5
BOSTON (USA) – 2021
ISG-KONF.COM

ISBN - 978-1-63732-135-5
DOI- 10.46299/ISG.2021.MONO.LEGAL.I

Hermeneutic of law and philosophy of jurisprudence

Collective monograph

Boston 2021

Library of Congress Cataloging-in-Publication Data

ISBN - 978-1-63732-135-5
DOI- 10.46299/ISG.2021.MONO.LEGAL.I

Authors - Belkin L., Iurynets J., Sopilko I., Байталюк О.М., Нашинець-Наумова А.Ю., Бездольний М.Ю., Бондар В.В., Рудниченко С.М., Шевченко Н.Л., Починок К.Б., Закорецький В.В., Розгон О., Мусаева А.Я., Корольов В., Франчук Д., Плужнік О.І., Щирська В.С., Yanishevska K., Kharchenko A., Steblianko A., Hlushchenko N., Ярошенко А., Бабінцева Л., Горяінова Н., Дерпак Ю., Кучер О., Видиборець С., Резворович К.Р., Balynska O., Skovronska I., Васильченко Р.В., Мурзагалиев Е.Ч., Косячено К.Е., Поліщук М.Г., Skriabin O., Sanakoiev D., Kurakin O., Amosova L., Davydenko N., Pestsov R., Melnyk R., Karnaukh A., Karpova N., Ostapenko O., Shevchenko A., Kudin S., Газаев А.И., Ералиева Ж., Сәткей Т.Б., Лук'янова Г.Ю. Парасюк Н.М., Миронюк О., Салієнко О.О.

Published by Primedia eLaunch
https://primediaelaunch.com/

Text Copyright © 2021 by the International Science Group(isg-konf.com) and authors.
Illustrations © 2021 by the International Science Group and authors.
Cover design: International Science Group(isg-konf.com). ©
Cover art: International Science Group(isg-konf.com). ©

All rights reserved. Printed in the United States of America. No part of this publication may be reproduced, distributed, or transmitted, in any form or by any means, or stored in a data base or retrieval system, without the prior written permission of the publisher. The content and reliability of the articles are the responsibility of the authors. When using and borrowing materials reference to the publication is required.

Collection of scientific articles published is the scientific and practical publication, which contains scientific articles of students, graduate students, Candidates and Doctors of Sciences, research workers and practitioners from Europe and Ukraine. The articles contain the study, reflecting the processes and changes in the structure of modern science.

The recommended citation for this publication is:
Hermeneutic of law and philosophy of jurisprudence: collective monograph / Belkin L., Iurynets J., Sopilko I., – etc. – International Science Group. – Boston : Primedia eLaunch, 2021. 243 p. Available at : DOI-10.46299/ISG.2021.MONO.LEGAL.I

TABLE OF CONTENTS

1.	ADMINISTRATIVE LAW	
1.1	Belkin L., Iurynets J., Sopilko I. STUDY IMPLEMENTATION OF STATE POLICY IN THE FIELD OF INFORMATION SECURITY OF UKRAINE: CONCEPTUAL APPROACHES	7
1.2	Байталюк О.М., Нашинець-Наумова А.Ю. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ЗАПОВІДНИКІВ	12
1.3	Бездольний М.Ю., Бондар В.В., Рудниченко С.М., Шевченко Н.Л. СПЕЦИФІЧНІСТЬ В'ЇЗДУ І ПЕРЕБУВАННЯ В УКРАЇНІ ІНОЗЕМЦІВ ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА. ОСОБЛИВОСТІ СКЛАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ МАТЕРІАЛІВ ДЕРЖАВНОЮ МІГРАЦІЙНОЮ СЛУЖБОЮ УКРАЇНИ	21
2.	BUSINESS LAW	
2.1	Починок К.Б., Закорецький В.В. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КОНЦЕСІЇ ЯК ОДНІЄЇ ІЗ ФОРМ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА	25
2.2	Розгон О. ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ПРОЄКТ ЗІ ЗНАЧНИМИ ІНВЕСТИЦІЯМИ У СФЕРІ НАУКОВОЇ ТА НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	43
3.	CIVIL LAW	
3.1	Мусаева А.Я. НЕДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТЬ ДОГОВОРОВ СУРРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА	51
4.	CRIMINAL AND CRIMINAL - EXECUTIVE LAW	
4.1	Корольов В., Франчук Д. ЗАПОБІГАННЯ ТЕРОРИСТИЧНИМ АКТАМ НА ТРАНСПОРТІ ТА ТРАНСПОРТНІЙ ІНФРАСТРУКТУРІ	59

4.2	Плужнік О.І., Щирська В.С. РОЗБЕЩЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ: ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ.ПЛУЖНІК ОЛЕНА ІВАНІВНА	67
5.	CRIMINOLOGY	
5.1	Yanishevska K. SOME ASPECTS OF COMBATING CHILD SEXUAL ABUSE	74
6.	FINANCE LAW	
6.1	Kharchenko A., Steblianko A., Hlushchenko N. PECULIARITIES OF DEFINING THE LEGAL REGIME OF E-MONEY	80
6.2	Ярошенко А. ЗАСАДИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ БЮДЖЕТНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ	87
7.	LABOR LAW, SOCIAL SECURITY LAW	
7.1	Бабінцева Л., Горяінова Н., Дерпак Ю., Кучер О., Видиборець С. ЮРИДИЧНІ АСПЕКТИ ПІДТВЕРДЖЕННЯ ЗВАННЯ ЛІКАР-СПЕЦІАЛІСТ НА КУРСАХ СТАЖУВАННЯ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРАВИЛЬНОГО ЗАРАХУВАННЯ НА ПОСАДУ ЛІКАРЯ (ПРОВІЗОРА) СТАЖИСТА	92
7.2	Резворович К.Р. ГЕНДЕРНА ДИСКРИМІНАЦІЯ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ПРАЦЮ	96
8.	PHILOSOPHY	
8.1	Balynska O., Skovronska I. HERMENEUTICS AS A METHODOLOGICAL DIRECTION IN JURISDICTION	102
8.2	Васильченко Р.В. СВІТОГЛЯД ЯК ПРЕДМЕТ ФІЛОСОФСЬКОГО ОСМИСЛЕННЯ	130

9.	PUBLIC INTERNATIONAL LAW	
9.1	Мурзагалиев Е.Ч. О СОЗДАНИИ ГЛОБАЛЬНОГО ФОНДА ЗА СЧЕТ СРЕДСТВ КОНФИСКОВАННЫХ ЗА ТРАНСНАЦИОНАЛЬНЫЕ НАЛОГОВЫЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ: НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ	135
10.	THE CIVIL PROCESS	
10.1	Косячено К.Е., Поліщук М.Г. СУД ЯК ОБОВ'ЯЗКОВИЙ ЕЛЕМЕНТ ЦИВІЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН	139
11.	THE CRIMINAL PROCESS	
11.1	Skriabin O., Sanakoiev D., Kurakin O. CRIMINAL PROCEDURE DIGITALIZATION UNDER COVID-19 PANDEMICS: OPPORTUNITIES AND RESTRICTIONS	145
12.	THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW	
12.1	Amosova L. COMPÉTENCES DES HAUTS FONCTIONNAIRES FRANÇAIS	157
12.2	Davydenko N. KEY FUNCTIONS AND FEATURES OF DIFFERENT TYPES OF LAW IN UKRAINE IN THE 16-17TH CENTURIES	162
12.3	Pestsov R., Melnyk R., Karnaukh A., Karpova N., Ostapenko O. ACTIVITY OF COMMUNITY COURTS AS AN ALTERNATIVE FORM OF JUDICIAL PROCEEDINGS	167
12.4	Shevchenko A., Kudin S. HISTORICAL REGULARITIES OF APPLICATION OF PREVENTION IN LAW	177
12.5	Газаев А.И., Ералиева Ж., Сәткей Т.Б. ЗАҢДАРДЫ ТАЛҚЫЛАУ ҚҰҚЫҚ ГЕРМЕНЕВТИКАСЫНЫҢ БІР АСПЕКТІСІ РЕТІНДЕ	185
12.6	Лук'янова Г.Ю. Парасюк Н.М. ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРАВА ЯК БАГАТОАСПЕКТНОЇ СТРУКТУРИ	193

12.7	Миронюк О. ОХОРОНА ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ЯК НЕОБХІДНІСТЬ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	204
12.8	Салієнко О.О. ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК ТЕОРІЇ ПОДІЛУ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ	209
	REFERENCES	214

SECTION 1. ADMINISTRATIVE LAW

1.1 Study implementation of state policy in the field of information security of Ukraine: conceptual approaches

The introduction of new information and communication technologies is the basis of socio-economic and scientific and technological progress – the informatization of society [1]. Instead, as noted by a well-known expert in the field of information wars G. Pocheptsov, information civilization, which came to humanity, changes not only the status of information, ie the role of its positive effects, but also dramatically expands the negative possibilities. We have before us a powerful tool for which there are no limits. Information wars of varying intensity have become a clear sign of our days [2]. Interest in this topic is particularly acute given the great potential of information networks to influence the basic institutions of the state and society, in particular, information security [3, 4]. Thus, the Doctrine of Information Security of Ukraine, approved by the Decree of the President of Ukraine dated 25.02.2017 № 47/2017, one of the priorities of state policy in the field of information security to ensure legislative regulation of the mechanism of detection, fixation, blocking and removal from the information space , in particular from the Ukrainian segment of the Internet, information that threatens the life and health of Ukrainian citizens, promotes war, national and religious enmity, forcible change of constitutional order or violation of the territorial integrity of Ukraine, threatens state sovereignty, promotes communist and/or national socialist (Nazi) totalitarian regimes and their symbols.

As noted by prof. V. Bogdanovich, the most powerful influence on ensuring the military security of Ukraine is information; a significant part of external information threats is in fact a kind of military threat, and these threats are one of the most dangerous for the military security of the state [5].

Thus, information relations go beyond purely informational and become a factor in special hostile operations and information wars.

In the Ukrainian scientific literature the problem of legal support of information

circulation is devoted to the works of a number of well-known scientists, among which I. Sopilko [6-11], R. Kalyuzhny [12-15], A. Marushchak [16, 17], V. Bogdanovich [5, 18, 19], V. Lipkan [20-30] et al. Instead, the transformation of the information configuration of the world poses new challenges to researchers and requires the development of new approaches to the development of the information society, defining the role of the state in this process, clarifying the limits of the impact of law on public relations. In particular, the hybrid aggression of the Russian Federation (RF) against Ukraine, an essential component of which was and is the information war, has posed new challenges to scientists and practitioners in the field of countering information operations and information wars. It is worth paying attention to the need for an interdisciplinary approach to solving these problems, as these problems relate to information law, information technology, military science. As noted by Yu. Turchenko, political and legal regulation of information relations in Ukraine is in the process of formation, respectively, ***the legal vacuum affects the process of reforming the military sphere***… That is why the problems of regulating the information sphere, creating appropriate conditions for advanced development of domestic information production. The leading tool for the realization of national interests in the field of socio-political relations, as an information sphere, should be law [31].

The importance of information and communication processes in the modern world gives grounds to consider information security as one of the global and priority tasks of public administration, the solution of which should be subordinated to political, economic, military, cultural and other activities of public administration [21]. Thus, the issue of information security of the state poses important challenges to scientists in various fields related to information. This task is especially acute for Ukrainian scientists in the context of new challenges facing the Ukrainian state in connection with the aggressive policy of the Russian Federation.

The anti-Ukrainian propaganda campaign revealed insufficient scientific and methodological justifications and explanations for actions in such situations, demonstrated poor coordination of actions of state authorities, civil society, experts and

scientists, and journalists to oppose such campaigns [32].

V.F. Zagurska-Antonyuk emphasizes that one of the mechanisms for resolving the issue of counteracting information threats is restricting access to information or distorting it, distorting it in the process of «information warfare», which has become a «terrible» reality in modern Ukraine-Russia geopolitical relations. But here this author points out that such restrictions may «be unacceptable in civilized democratic societies that strive for democratic values» [33].

Therefore, the authors consider a system of theoretical and practical approaches to solving the problems of implementation of state policy in the field of information security of Ukraine. In particular, this should include the theoretical and legal basis for restricting access to anti-Ukrainian, primarily Russian, information and cultural content in the information space of Ukraine in the context of the position of the European Court of Human Rights; democratic approaches to restricting the dissemination of information on the Internet; practical issues of counteracting hostile information influences in the field of ensuring the rights and interests of persons in the occupied territories; information threats in the field of formation of the national identity of the Ukrainian society, etc. Attention should be paid to the prospects of developing selection criteria and limiting negative information based on the use of automatic word processing systems in information retrieval systems [34, 35].

Concept information security inextricably linked the concept of cybersecurity. From the point of view of national (information) security of the state, it should be emphasized that cyber warfare is becoming an increasingly important component of hybrid warfare. Based on a theoretical analysis of the work of scientists, we can conclude that cyber warfare (cyberwarfare) is a confrontation in the information (cybernetic space), the purpose of which is to act on the computer networks of the enemy. Cyberwar is an integral part of information warfare [36].

In the theory and practice of information security are divided into problems of information protection and problems of protection of man and society from information. Under information security should be understood the unity of protection of the following components: systems for the production of information products;

systems of delivery of information products to the consumer; systems of production of means of production of information products and their delivery; information technology production systems; systems of accumulation and storage of information products; service systems for information infrastructure elements; training systems. Information threats in electronic, primarily computer systems, materialize as cyber threats and cyberattacks. In the face of Russian aggression, Ukraine is constantly exposed to cyberattacks.

Speaking of protection of man and society from information, it should be assumed Information forms in the human mind a system of knowledge, views, meanings, which a person is guided in their actions – not only loyal to the environment, society, state, but also hostile to them. Information can change people's behavior, impose goals on them that are not objectively in their interests.

Propaganda is a common means of using information in order to purposefully influence the consciousness of people and society. Modern propaganda is a form of systematic purposeful persuasion, which tries to influence the emotions, views, thoughts and actions of a certain target audience for political, ideological or other purposes through controlled transmission of one-way messages. These messages may be consistent with the facts or may not be consistent with the facts, transmitted directly or through the media.

The most dangerous component of propaganda is information-psychological influence (often called information-propaganda, ideological) – it is the influence of words, information. Information and psychological influence can cause shifts in values, life positions, landmarks, worldview of the individual. Such changes cause manifestations of deviant antisocial behavior and pose a danger to society and the state. In the face of Russian aggression, the population of Ukraine is constantly exposed to information and psychological influences.

The generalization of specialists positions in the interdisciplinary aspect and factual data indicate that hostile information influences can have the following goals: the army and its population, the army and the foreign population, between different components within the army, guerrillas and population, army and allied army, country

and allied country, country and neutral countries. Therefore, the possession of effective information weapons and means of protection against it in modern conditions is one of the priority areas of national security in the information sphere. Compliance with such requirements will sooner or later require states to make legal decisions to restrict hostile content in the interests of their own security, taking into account the convention obligations of a democracy. In this sense, it should be considered promising to develop selection criteria and the limit negative information based on the use of automatic word processing systems in information retrieval systems. Such approaches should, in particular, become part of the state information policy in the field of information security and, in particular, be included in official methods of conducting relevant examinations.

1.2 Адміністративно-правове регулювання діяльності історико-культурних заповідників

Національне законодавство України визначає історико-культурний заповідник як комплекс або ансамбль пам'яток з усією сукупністю компонентів, що становить культурну, історичну та наукову цінність, просторово і функціонально виділений у структурі населеного пункту або локалізований поза його межами, і який може бути оголошений історико-культурним заповідником державного або місцевого значення [37].

В залежності від рівня значення і підпорядкування вони поділяються на історико-культурні заповідники державного та місцевого значення. Так історико-культурним заповідником державного значення оголошується комплекс/ансамбль пам'яток, що має особливу культурну, історичну і наукову цінність, мав значний вплив на розвиток культури, архітектури, містобудування, безпосередньо пов'язаний з видатними історичними подіями. На відміну від нього історико-культурним заповідником місцевого значення оголошується комплекс/ансамбль пам'яток, що відображає характерні особливості історії, культури, архітектури чи містобудування окремого регіону або населеного пункту.

Для того, щоб комплекс/ансамбль пам’яток було оголошено історико-культурним заповідником ініціативна група (фізичні та/або юридичні особи) мають підготувати та подати клопотання про оголошення комплексу/ансамблю пам’яток історико-культурним заповідником. У клопотанні з урахуванням культурної, історичної та наукової цінності комплексу/ансамблю пам’яток чи окремої території обґрунтовується необхідність їх оголошення відповідно історико-культурним заповідником.

Готове клопотання надається органу виконавчої влади Автономної Республіки Крим, обласній, Київській і Севастопольській міським державним адміністраціям чи відповідному виконавчому органу сільської, селищної, міської ради за місцезнаходженням відповідних комплексу/ансамблю пам’яток або

території. Законодавством для розгляду клопотання встановлюється місячний строк з дня його отримання, за результатом якого надає висновок про доцільність оголошення комплексу/ансамблю пам'яток історико-культурним заповідником разом з необхідними документами відповідному органу (в залежності від того порушується питання про створення історико-культурного заповідника державного чи місцевого значення) [37].

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів від 6 липня 2011 р. № 727 «Про затвердження переліку документів, необхідних для прийняття рішення про оголошення комплексу/ансамблю пам’яток історико-культурним заповідником або території історико-культурною заповідною територією» до клопотання додаються наступні документи: довідка про історичну, наукову, художню чи іншу культурну цінність комплексу/ансамблю пам'яток; облікова документація на комплекс/ансамбль пам'яток, окремі пам'ятки, що входять у комплекс/ансамбль пам'яток, а саме облікова картка, паспорт, коротка історична довідка, акт технічного стану, складений (поновлений) не раніше ніж за рік до дня подання клопотання, довідка про майнову цінність об'єкта; альбом фотофіксації, що характеризує комплекс (ансамбль) пам'яток у цілому, його територію та середовище, окремі пам'ятки, виготовлений не раніше ніж за рік до дня подання клопотання; опис культурних цінностей і предметів, які належать до комплексу/ансамблю пам’яток, що розташовуються на його території чи пов'язані з ним, і становлять історичну, наукову чи художню цінність (у разі наявності); викопіювання з генерального плану або іншої містобудівної документації населеного пункту, копія плану земельної ділянки з нанесенням на ній схеми розміщення історико-культурного заповідника із зазначенням його загальної площі, меж території, проектованих зон його охорони, меж територій окремих пам'яток, затверджених чи проектованих їх зон охорони (має бути витриманий у масштабі 1:5000, 1:2000); соціально-економічне обґрунтування необхідності утворення заповідника з результатами проведеного аналізу стану туристичних ресурсів та інфраструктури, перспектив розвитку туризму, розрахунком інтенсивності туристичного потоку та інших показників,

необхідних для організації туристично-екскурсійної діяльності; фінансово-економічне обґрунтування з розрахунком необхідних матеріальних і фінансових витрат на відповідний рік на утримання історико-культурного заповідника, створення матеріально-технічної бази, заробітну плату працівників адміністрації історико-культурного заповідника, оплату комунальних послуг та джерела покриття; проект плану організації території історико-культурного заповідника; проект положення про історико-культурний заповідник; проект положення про адміністрацію історико-культурного заповідника [38].

Рішення про оголошення комплексу/ансамблю пам’яток історико-культурним заповідником державного значення приймає Кабінет Міністрів України, а місцевого – відповідно Верховна Рада Автономної Республіки Крим, обласна, Київська і Севастопольська міські ради.

Так, наприклад, Постановою Кабінету Міністрів України від 22 травня 2001 р. № 546 було утворено Державний історико-меморіальний заповідник «Биківнянські могили», історико-культурний заповідник державного значення, який було віднесено до сфери управління Українського інституту національної пам’яті [39].

Основним документом який регулює діяльність заповідників є Положення про історико-культурний заповідник, яке затверджується органом, до сфери управління якого він віднесений при прийнятті рішення про оголошення комплексу/ансамблю пам’яток історико-культурним заповідником. Цей внутрішній нормативний документ встановлює офіційну назву заповідника, юридичну адресу, форму, власності, підпорядкування, здійснення методичного керівництва роботою заповідника, основні завдання та функції, а також управління заповідником (адміністрування) тощо [37].

З метою забезпечення дотримання режиму історико-культурного заповідника, визначеного положенням про нього, орган, до сфери управління якого належить заповідник, утворює адміністрацію історико-культурного заповідника, яка здійснює культурно-освітню, науково-дослідну діяльність у

сфері охорони культурної спадщини та музейній справі, а також туристичну діяльність [37].

За своєю організаційною формою адміністрація заповідника є юридичною особою, яка має самостійний баланс, відповідні рахунки в органах Казначейства, печатку та бланк із своїм найменуванням. Натомість адміністрація не може бути засновником підприємств, господарських товариств, кооперативів, інших юридичних осіб і є неприбутковою організацією.

Відповідно до Типового положення про адміністрацію історико-культурного заповідника основними завданнями адміністрації є: забезпечення дотримання режиму історико-культурного заповідника (режим утримання заповідників передбачає повну (музеї-заповідники) або часткову (заповідні території) заборону виробничої діяльності на цих територіях і вилучення їх із сільськогосподарського землекористування [40]; здійснення заходів щодо охорони і збереження об’єктів історико-культурного заповідника, збереження і відтворення традиційного характеру його середовища; провадження культурно-освітньої, науково-дослідної діяльності у сфері охорони культурної спадщини та музейної справи, а також туристичної діяльності.

Відповідно до покладених на неї завдань адміністрація історико-культурного заповідника: 1) проводить роботу з виявлення, фіксації, класифікації, складення облікових документів на об’єкти культурної спадщини, а також готує документи для їх державної реєстрації; 2) здійснює підготовку проектів охоронних договорів на об’єкти культурної спадщини, що входять до складу історико-культурного заповідника; 3) розробляє науково обґрунтовані пропозиції щодо встановлення режиму збереження і порядку використання об’єктів історико-культурного заповідника, забезпечує їх утримання, захист та належне використання; 4) інформує відповідний орган охорони культурної спадщини про пошкодження, руйнування (виникнення загрози пошкодження, руйнування) об’єктів історико-культурного заповідника; 5) здійснює науково-методичне керівництво під час проведення робіт з дослідження, консервації, реабілітації, реставрації, ремонту, пристосування і музеєфікації об’єктів

історико-культурного заповідника та інших робіт на території історико-культурного заповідника, в зонах його охорони; 6) подає відповідному органу охорони культурної спадщини висновки щодо можливості розміщення реклами на території історико-культурного заповідника та в зонах його охорони; 7) вживає заходів до запобігання і припинення порушення вимог законодавства про охорону культурної спадщини, а також до усунення негативних наслідків і відшкодування шкоди, завданої такими порушеннями; 8) виступає замовником робіт з реставрації та ремонту об'єктів історико-культурного заповідника та іншого майна; 9) проводить роботу з комплектації та ведення обліку музейних зібрань в установленому законодавством порядку; 10) проводить експозиційну роботу; 11) провадить інформаційно-видавничу діяльність з популяризації заповідної справи, висвітлення проблем охорони об'єктів культурної спадщини; 12) організовує та координує проведення наукових досліджень в історико-культурному заповіднику із залученням (у разі потреби) на договірній основі інших організацій; 13) формує музейний, бібліотечний та архівний фонди; 14) здійснює міжнародне співробітництво, укладає угоди з іноземними фізичними та юридичними особами згідно із законодавством; 15) організовує роботу з підготовки та підвищення кваліфікації працівників заповідника; 16) вживає заходів до розвитку інфраструктури екскурсійного і рекреаційного обслуговування на території історико-культурного заповідника, надає платні послуги, перелік яких затверджується Кабінетом Міністрів України; 17) здійснює інші заходи щодо охорони та збереження об'єктів історико-культурного заповідника [41].

Для реалізації завдань і виконання поставлених функцій адміністрація історико-культурного заповідника наділена рядом прав, а саме: може провадити некомерційну господарську діяльність, яка відповідає меті її утворення; на договірній основі може залучати в установленому порядку юридичних і фізичних осіб для виконання покладених на неї завдань; має право подавати органові, до сфери управління якого належить історико-культурний заповідник, пропозиції щодо обсягів фінансування, необхідного для провадження своєї

діяльності та розвитку історико-культурного заповідника; у разі потреби може утворювати комісії та експертні групи, проводити конкурси, конференції, скликати наради для виконання покладених на неї завдань; може здійснювати в установленому порядку обмін виставками із закладами культури і науки іноземних держав, надавати експонати для проведення виставок, у тому числі за кордоном; має право використовувати в установленому порядку символіку історико-культурного заповідника, зображення його об'єктів, репродукції архітектурно-мистецьких, художніх та інших культурних цінностей, що зберігаються в його колекціях, зібраннях, фондах, а також надавати право іншим юридичним і фізичним особам використовувати зазначені зображення відповідно до законодавства; може організовувати та проводити екскурсії на території та об'єктах історико-культурного заповідника; має право передавати в установленому законом порядку в користування нерухоме майно (будівлі, споруди, приміщення) та інше окреме індивідуально визначене майно за погодженням з органом, до сфери управління якого належить історико-культурний заповідник; правомочна набувати в установленому законодавством порядку необхідне для провадження своєї діяльності нерухоме та рухоме майно, укладати договори, бути позивачем та відповідачем у суді; має право утворювати археологічні експедиції (у разі наявності в штаті археолога, кваліфікація якого підтверджується відповідним документом); забезпечувати охорону об'єктів і території історико-культурного заповідника.

Крім зазначеного для розгляду питань щодо охорони об'єктів історико-культурного заповідника, проведення науково-дослідної, науково-методичної роботи адміністрація заповідника може утворювати дорадчі органи у складі наукових працівників, провідних спеціалістів інших наукових і творчих установ та організацій, представників громадськості. Склад дорадчих органів затверджується керівником адміністрації заповідника за погодженням з органом, до сфери управління якого він належить [41].

До складу адміністрації заповідника входять апарат управління, наукові, реставраційні, музейно-експозиційні, господарські, технічні, туристично-

екскурсійні підрозділи та служба охорони. Очолює адміністрацію заповідника керівник, який призначається на посаду та звільняється з посади органом, до сфери управління якого належить історико-культурний заповідник, за погодженням з головою відповідної місцевої держадміністрації. Порядок проведення конкурсу та вимоги до кандидатів на посаду керівника адміністрації історико-культурного заповідника визначається Законом України «Про культуру», зокрема ст. 21.1 встановлено, що керівником державного чи комунального закладу культури може бути особа, яка має вищу освіту, стаж роботи у сфері культури не менше трьох років, володіє державною мовою та здатна за своїми діловими і моральними якостями, освітнім і професійним рівнем виконувати відповідні посадові обов'язки. При отриманні заповідником статусу «національний» вимоги для керівника історико-культурного заповідника дещо змінюються: так ним може бути особа, яка має вищу освіту, стаж роботи у сфері культури не менше трьох років, володіє державною мовою, має досвід роботи на керівних посадах в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах, організаціях усіх форм власності не менше трьох років та здатна за своїми діловими і моральними якостями, освітнім і професійним рівнем виконувати відповідні посадові обов'язки [23].

Крім вимог до кандидата на посаду керівника заповідника законом встановлено ряд обмежень. Так не може бути призначена на посаду керівника історико-культурного заповідника особа, яка: за рішенням суду визнана недієздатною або її дієздатність обмежена; має судимість за вчинення кримінального правопорушення, якщо така судимість не погашена або не знята в установленому законом порядку, або на яку протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією; є близькою особою або членом сім'ї керівників органу, що відповідно до статутних документів здійснює управління державним чи комунальним закладом культури, а саме центрального органу виконавчої влади, органу влади Автономної Республіки Крим, місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування [42].

На керівника історико-культурного заповідника покладаються наступні функції: здійснення керівництва діяльністю адміністрації заповідника; здійснення контролю за додержанням установленого на території історико-культурного заповідника режиму збереження і використання його об'єктів; затвердження положення про структурні підрозділи заповідника; визначення функціональних обов'язків заступників керівника адміністрації заповідника, керівників структурних підрозділів та працівників; призначення на посаду і звільнення з посади керівників структурних підрозділів адміністрації заповідника, прийом на роботу та звільнення з роботи інших працівників заповідника; видання наказів в межах повноважень, організація і контроль за їх виконанням; розпорядження коштами в межах затвердженого органом, до сфери управління якого належить історико-культурний заповідник, кошторису витрат на утримання адміністрації заповідника та майном, переданим адміністрації заповідника в оперативне управління; за погодженням з органом, до сфери управління якого належить історико-культурний заповідник, та Мінкультури, призначення на посаду і звільнення з посади заступників керівника адміністрації заповідника, головного зберігача фондів історико-культурного заповідника; визначення структури і штатного розпису адміністрації заповідника в межах фонду оплати праці, який затверджується органом, до сфери управління якого належить історико-культурний заповідник [41].

Основне джерело фінансування історико-культурних заповідників визначається у Постанові Кабінету Міністрів України про їх створення. Наприклад у Постанові від 1 березня 2007 р. № 308 «Про Державний історико-меморіальний заповідник «Бабин Яр» зазначається: «Установити, що витрати з утримання Заповідника здійснюються за рахунок коштів, передбачуваних у державному бюджеті Міністерству культури і туризму на зазначені цілі» [43].

Крім цього джерелами формування майна адміністрації заповідника є: майно, передане адміністрації заповідника в оперативне управління; власні надходження, отримані в установленому законодавством порядку; благодійні пожертви, гранти; інші не заборонені законодавством джерела. Також

адміністрації заповідника передаються в оперативне управління об’єкти, що входять до його складу, та інше майно, необхідне для забезпечення діяльності адміністрації заповідника, що перебуває у державній або комунальній власності. Майно, передане адміністрації заповідника в оперативне управління, не підлягає відчуженню і не може бути предметом застави.

Рішення про припинення діяльності адміністрації шляхом її ліквідації або реорганізації (злиття, приєднання, поділ, перетворення) відповідно до закону приймається згідно з рішенням органу, до сфери управління якого належить історико-культурний заповідник [41].

1.3 Специфічність в'їзду і перебування в Україні іноземців та осіб без громадянства. Особливості складання адміністративних матеріалів державною міграційною службою України

Відповідно до статті 26 Конституції України іноземці та особи без громадянства, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України. Згідно цього положення основною умовою його реалізації є – перебування іноземців та осіб без громадянства в Україні на законних підставах [44].

Підстави надання дозволу на в'їзд в Україну іноземцям та особам без громадянства, строки їх перебування в Україні передбачені Законом України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» (далі – Закон) [45].

Специфічності надання дозволу на в'їзд в Україну іноземцю або особі без громадянства визначені у статті 13 вказаного Закону, відповідно до якого заборонено в'їзд у нашу державу, для вказаної категорії осіб, у випадках:

в інтересах забезпечення національної безпеки України або охорони громадського порядку, або боротьби з організованою злочинністю;

якщо це необхідно для охорони здоров'я, захисту прав і законних інтересів громадян України та інших осіб, які проживають в Україні;

якщо при клопотанні про в'їзд в Україну така особа подала про себе завідомо неправдиві відомості або підроблені документи;

якщо паспортний документ такої особи, віза підроблені, зіпсовані чи не відповідають установленому зразку або належать іншій особі;

якщо така особа порушила у пункті пропуску через державний кордон України правила перетинання державного кордону України, митні правила, санітарні норми чи правила або не виконала законних вимог посадових та службових осіб органів охорони державного кордону, митних та інших органів, що здійснюють контроль на державному кордоні;

якщо під час попереднього перебування на території України іноземець або особа без громадянства не виконали рішення суду або органів державної влади, уповноважених накладати адміністративні стягнення, або мають інші не

виконані майнові зобов'язання перед державою, фізичними або юридичними особами, включаючи пов'язані з попереднім видворенням, у тому числі після закінчення терміну заборони подальшого в'їзду в Україну;

якщо така особа з порушенням встановленого законодавством України порядку здійснила в’їзд на тимчасово окуповану територію України або до району проведення антитерористичної операції чи виїзд з них або вчинила спробу потрапити на ці території поза контрольними пунктами в’їзду-виїзду;

відповідно до якої іноземці та особи без громадянства в'їжджають в Україну за наявності визначеного Законом чи міжнародним договором України паспортного документа та одержаної у встановленому порядку візи, якщо інше не передбачено законодавством чи міжнародними договорами України.

Крім того, статтею 9 Закону передбачено основну специфічність в’їзду в Україну іноземця та особи без громадянства, яка полягає саме у наявності у них паспортного документу та одержанні ними у встановленому порядку візи [45].

Українське законодавство за порушення правил перебування в Україні і транзитного проїзду через її територію іноземцями та особами без громадянства, передбачає адміністративну відповідальність за допущені ними правопорушення, що посягають на встановлений порядок управління.

Так, наприклад статтею 203 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), передбачена відповідальність за порушення іноземцями та особами без громадянства правил перебування в Україні і транзитного проїзду через територію України, об’єктом якого є порушення правила перебування в Україні і транзитного проїзду через її територію вказаної категорії осіб, які саме і виступають суб’єктами вказаного правопорушення [46].

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Державну міграційну службу України» вказаний центральний орган виконавчої влади здійснює заходи щодо запобігання та протидії нелегальній (незаконній) міграції, іншим порушенням міграційного законодавства, а відповідно до ст. 222^2 КУпАП розглядає низку адміністративних справ в тому числі, які пов’язані з порушенням законодавства

про перебування в Україні іноземців та осіб без громадянства, про транзитний проїзд через територію України, невиконанням рішення про заборону в'їзду в Україну [46,47].

Порядок оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення щодо осіб, які порушили правила перебування в Україні та транзитного проїзду через її територію, затверджено наказом МВС України 28.08.2013 № 825 «Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення Державною міграційною службою України» (далі – Інструкція) та має свої певні особливості [48].

Першою особливістю можна визначити окрему форму протоколу про адміністративне правопорушення, яка затверджена Інструкцією і їй притаманні наступні властивості:

- протокол розроблено окремо для уповноважених осіб Державної міграційної служби України;
- обов'язковість зазначення серії та номеру посвідчення уповноваженої особи Державної міграційної служби України;
- розширена інформація про місце проживання правопорушника [48].

Практично аналогічні особливості має і затверджена форма постанови про накладання адміністративного стягнення за скоєння правопорушення у цієї сфері [48].

Другою особливістю є те, що відповідно до п.2.2. вказаної Інструкції протокол про правопорушення (у разі його оформлення) складається не пізніше двадцяти чотирьох годин з моменту виявлення особи, яка вчинила правопорушення [48].

Необхідно звернути також у увагу на таку особливість, як процедура заповнення протоколу про адміністративні правопорушення. Так, відповідно до п.2.2. вказаної Інструкції протокол заповнюється за допомогою друкованих засобів, що фактично виключає можливість його заповнення від руки[48].

Ще однією особливістю, є те що при складанні протоколу про правопорушення, учинене іноземцем або особою без громадянства,

уповноважена посадова особа здійснює заходи з ідентифікації та верифікації особи відповідно до Порядку ведення Єдиного державного демографічного реєстру та надання з нього інформації, взаємодії між уповноваженими суб'єктами, а також здійснення ідентифікації та верифікації, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 18 жовтня 2017 року № 784, метою ведення якого є ідентифікація особи для оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, визнання недійсними та знищення документів, а також у межах, визначених законодавством про свободу пересування та вільний вибір місця проживання, ведення обліку інформації про реєстрацію місця проживання чи місця перебування особи [48,49].

Цікавою особливістю є той факт, що відповідно до п.2.7. Інструкції у разі відмови особи, стосовно якої складається протокол про правопорушення, від його підписання уповноважена посадова особа робить про це відповідну відмітку у протоколі про правопорушення. Таким чином виключається необхідність застосування інституту понятих під час фіксації даного факту [48].

Таким чином діяльність Державної міграційної служби України полягає не тільки у реалізація державної політики у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів, виявленню порушень міграційного законодавства, але і у правильному процесуальному оформленні заходів реагування на них, при цьому враховуючи в обов'язковому порядку особливості щодо їх складання та дотримання термінів їх винесення.

SECTION 2. BUSINESS LAW

2.1 Правове регулювання концесії як однієї із форм здійснення державно-приватного партнерства

В економічній та юридичній літературі концесійні відносини традиційно розглядаються як один із ефективних засобів залучення додаткових (позабюджетних) коштів для розвитку об’єктів права державної або комунальної власності, правовий режим яких є незмінним унаслідок їх призначення для загального користування.

На даний час концесія посідає чільне місце у господарсько-правовому механізмі сучасних держав, тим самим відіграючи досить важливу роль у розвитку їх економік.

В сучасній теорії господарського права та інформаційно-довідковій літературі існує декілька визначень концесії. Так, за Великим юридичним словником, концесія (від лат. concessio – дозвіл) – це договір на надання державою іноземній фірмі в експлуатацію на певних умовах природних ресурсів, підприємств та інших об’єктів [50, с. 790].

Великий економічний словник пропонує розуміти концесію як:

– передачу права користування державною власністю протягом обумовленого строку;

– договір про передачу в експлуатацію на певний строк належних державі або муніципалітетам природних багатств, підприємств та ін. господарських об’єктів [51, с. 140].

Сучасні дослідники концесійних відносин також вирізняються багатоманітністю підходів до визначення сутності концесій. Втім не можна обійти увагою висновки наведені у роботах О.Р. Зельдіної, О.М. Григорова, О.А. Медведєвої щодо змістовного навантаження терміну «концесія».

Так, О.Р. Зельдіна визначає концесію як юридичну конструкцію залучення інвестицій для будівництва та/або експлуатації об’єктів права державної та/або

комунальної власності, що забезпечує сполучення інтересів суб'єктів господарювання і держави за допомогою встановлення обмежень і заохочень [52, с.5]. Інвестиційний характер концесій також підкреслюється у дослідженнях О.М. Григорова. На його думку, концесійний договір є різновидом інвестиційної угоди за участю держави, а, враховуючи особливості суб'єктного складу, об'єктів, структури, набрання чинності, вирішення інвестиційних спорів, ще й має характер «квазіміжнародного» договору [53, с.15-16].

В свою чергу О.А. Медведєва зазначає, що концесія це засноване на договорі делегування державою та/або органами місцевого самоврядування повноважень управління та/або експлуатації об'єктами державної та комунальної власності, що є вилученими з вільного економічного обороту та/або прав здійснення певних видів господарської діяльності приватним суб'єктам господарювання [54, с.12].

Л.М. Гончарук зазначає, що концесію можна розглядати у таких значеннях:

– як відносини з використання переданих на визначених умовах концесіонерові об'єктів публічної власності;

– як владний публічний акт;

– безпосередньо як об'єкти, що передаються;

– як договір з передачі цих об'єктів [55, с. 81].

Таким чином, концесію науковець розуміє як правовідносини, які виникають між державою в особі уповноважених нею органів та підприємцями, іноземними компаніями чи іншими юридичними особами з приводу передачі їм на договірних засадах промислових підприємств, земельних ділянок з правом видобування корисних копалин, будівництва різноманітних об'єктів з метою розвитку або відновлення національної економіки та освоєння природних ресурсів [55, с. 81].

Вперше в сучасному вітчизняному законодавстві про концесії згадується у ст. 22 Закону України «Про режим іноземного інвестування» [56] передбачалось, що надання іноземним інвесторам прав на розробку та освоєння відновлюваних та невідновлюваних природних ресурсів, проведення господарської діяльності,

пов'язаної з використанням об'єктів, що перебувають у державній власності, але не закріплені за підприємствами, організаціями на праві повного господарського відання чи оперативного управління, здійснюється на підставі концесійних договорів, які укладаються з іноземними інвесторами Кабінетом Міністрів України або уповноваженим на це державним органом відповідно до законодавства України. В подальшому зміст цієї статті було змінено у зв'язку із необхідністю приведення Закону у відповідність до Закону України «Про концесії» [57] наведене наступне визначення: «концесія – надання з метою задоволення громадських потреб уповноваженим органом виконавчої влади чи органом місцевого самоврядування на підставі концесійного договору на платній та строковій основі юридичній або фізичній особі (суб'єкту підприємницької діяльності) права на створення (будівництво) та (або) управління (експлуатацію) об'єкта концесії (строкове платне володіння), за умови взяття суб'єктом підприємницької діяльності (концесіонером) на себе зобов'язань по створенню (будівництву) та (або) управлінню (експлуатації) об'єктом концесії, майнової відповідальності та можливого підприємницького ризику» [57].

Визначення концесії, яке містилось у ЗУ «Про концесії» [57], було дещо змінено ст. 406 Глави 40 ГК України [58]. Вказані зміни відносились уточнення правового статусу концесіонерів. Зокрема, ГК України було встановлено, що концесія – це надання з метою задоволення суспільних потреб уповноваженим органом державної влади чи органом місцевого самоврядування на підставі концесійного договору на платній та строковій основі вітчизняним або іноземним суб'єктам господарювання (концесіонерам) права на створення (будівництво) та/або управління (експлуатацію) об'єктом концесії за умови взяття концесіонером на себе відповідних зобов'язань, майнової відповідальності і підприємницького ризику [58].

Таким чином, концесіям властиві такі характерні риси: 1) предмет концесійної діяльності – державна або муніципальна (суспільна) власність або види діяльності, що представляють державну монополію і публічні служби; 2) один із суб'єктів – держава в особі різних органів влади; 3) відшкодування і

зворотність предмета концесії; 4) обмеженість концесійного терміну [59, с.480-481].

20 жовтня 2019 року набрав чинності новий Закон України «Про концесію» [60], яким було скасовано Закон України «Про концесії» [57]. Новий закон навіть змістовно та структурно суттєво переважає старе законодавство за цілісністю та логікою викладення норм, їх повноти та спеціалізації.

На сьогоднішній день поняття «концесії» представлено визначеннями в Законі України «Про концесію» [60] та в ГК України [58], абсолютно ідентичні, а саме: «концесія – форма здійснення ДПП, яка полягає в наданні концесієдавцем концесіонеру права на створення та/або будівництво (нове будівництво, реконструкцію, реставрацію, капітальний ремонт та технічне переоснащення), та/або управління (користування, експлуатацію, технічне обслуговування) об’єктом концесії, та/або надання суспільно значущих послуг в порядку та на умовах, визначених концесійним договором, і передбачає передачу концесіонеру переважної частини операційного ризику, який охоплює ризик попиту та/або ризик пропозиції» [58, с. 11].

Виходячи з вищенаведеного, можемо виділити особливості концесії, як окремої форми ДПП, а саме:

1) спеціальний суб’єктний склад учасників відносин з приводу концесії;

2) спеціальний об’єкт та предмет відносин концесії, максимально детермінуючи його з поміж інших економічних благ;

3) характер та мету використання об’єкту концесійних відносин, акцентуючи на такій необхідній умові як суспільна значущість послуг, результатів та іншого економічного ефекту отримуваного від використання об’єкту концесії;

4) делегування відповідальності за утримання об’єкту концесії та перекладання на концесіонера господарських та економічних ризиків пов’язаних із утриманням та необхідністю утримувати об’єкт концесії;

5) характер фінансових відносин між сторонами відносин концесії з приводу використання економічного ефекту від об'єкта концесії.

Учасниками концесійних відносин тепер можуть бути не тільки **концесієдавець, концесіонер та претендент,** як передбачало попереднє законодавство. До цього кола тепер також можуть входити **користувачі** (ті, хто користується об'єктом концесії), **кредитори** (фінансові установи, міжнародні фінансові організації, які надали або мають намір надати боргове фінансування чи видали гарантію концесіонеру для виконання ним зобов'язань за концесійним договором), **незалежні експерти та радники** [61, с. 160].

Окрім цього, Законом України «Про концесію» на сьогодні передбачено розширений перелік публічних партнерів та уточнений, які можуть укладати договори концесії щодо об'єктів державної власності. Це державні органи, які відповідно до закону «Про управління об'єктами державної власності» [62] здійснюють управління об'єктами державної власності Кабінет Міністрів України або уповноважений ним орган, або за рішенням Кабінету Міністрів України – Національна академія наук України та галузеві академії наук.

Щодо об'єктів державної власності – держава в особі відповідних державних органів, які здійснюють управління об'єктами державної власності [62].

Щодо об'єктів, що належать Автономній Республіці Крим –Автономна Республіка Крим в особі Ради міністрів Автономної Республіки Крим на підставі рішення Верховної Ради Автономної Республіки Крим [60].

Щодо об'єктів комунальної власності: органи місцевого самоврядування, територіальна громада в особі виконавчого органу місцевого самоврядування (на підставі рішення представницького органу місцевого самоврядування) [63].

Щодо майна господарських товариств, 100 відсотків акцій (часток) яких належать державі, **Автономній Республіці Крим, територіальній громаді або іншому господарському товариству, 100 відсотків акцій (часток) якого належать державі,** що передається в концесію разом з об'єктами

державної чи комунальної власності – господарське товариство, яке є власником такого майна або якому належать 100 відсотків акцій (часток), що посвідчують корпоративні права господарського товариства на таке майно – за рішенням відповідних органів державної влади або органів місцевого самоврядування, що здійснюють функції з управління корпоративними правами щодо таких господарських товариств.

Відповідно до п.10 ч. 1 ст.1 Закону України «Про концесію», **концесіонером** визнається юридична особа – резидент України, яка отримала об'єкт у концесію та виступає стороною концесійного договору.

Як видно із самого визначення, щодо набуття статусу концесіонера відбувається після *отримання об'єкта* у концесію, тобто після проведення концесійного конкурсу та підписання концесійного договору, а тому до того часу він є *учасником*.

Так, відповідно до п. 25 ч. 1 ст.1 Закону України «Про концесію», **учасником** визнається ***претендент*** [1], який за результатами процедури *попереднього відбору* (прекваліфікації) в установленому концесієдавцем порядку допущений до участі в концесійному конкурсі, сплатив реєстраційний внесок та уклав з концесієдавцем договір про конфіденційність наданої інформації, або у разі проведення концесійного конкурсу в ЕТС без проведення прекваліфікації – юридична особа (резидент та/або нерезидент), об'єднання юридичних осіб, підприємств (резидентів та/або нерезидентів), що виконали вимоги для набуття статусу учасника.

Тому, варто розмежовувати поняття концесіонера як сторони укладеного концесійного договору та учасника концесійного конкурсу. Адже, участь у концесійному конкурсі можуть брати як резиденти, так і нерезиденти. Тобто Закон України «Про концесію» забезпечує рівні умови для всіх суб'єктів щодо їх участі в концесійному конкурсі. Переможцем конкурсу може бути як резидент,

[1] **претендент** - *юридичні особи (резиденти та/або нерезиденти) або об'єднання таких юридичних осіб (резидентів та/або нерезидентів), які в процедурі попереднього відбору (прекваліфікації) подали в установленому концесієдавцем порядку заявку на участь у концесійному конкурсі (п.21 ч. 1 ст.1 Закону України «Про концесію»).*

так і нерезидент. Зокрема, не допускаються до участі у конкурсі лише підприємства країни-агресора.

Водночас концесіонером можуть бути лише юридичної особи, зареєстровані в Україні (резиденти України). Таким чином, нерезиденти після перемоги в концесійному конкурсі зобов'язані створити юридичну особу в Україні, з якою буде укладений концесійний договір, що гарантуватиме сплату концесіонерами податків на території України.

Оскільки, Закон України «Про концесію» встановлює таку **процедуру**, як:

1) ініціювання та прийняття рішення щодо здійснення ДПП, у тому числі концесії;

2) процедуру проведення концесійного конкурсу;

3) вибору концесіонера (приватного партнера). Таким чином, концесіонера можна обирати за:

а) конкурсом [11, ст.6, 9];

Для організації та проведення концесійного конкурсу концесієдавець утворює конкурсну комісію, до якої включаються представники відповідних органів влади, місцевого самоврядування, концесієдавця, профспілкових організацій. Власне ця конкурсна комісія і оцінює конкурсні пропозиції та надає висновки щодо визначення найкращих умов здійснення концесії, запропонованих учасниками конкурсу.

До складу конкурсної комісії концесієдавцем на конкурсних умовах можуть залучатись незалежні експерти з правом дорадчого голосу. Оплата послуг таких експертів здійснюється за рахунок реєстраційного внеску учасників конкурсу.

Оголошення про проведення конкурсу розміщується у публічному доступі у відповідних засобах масової інформації і на веб-ресурсах. За рішенням концесієдавця від учасників концесійного конкурсу може вимагатися забезпечення конкурсної пропозиції у формі гарантії чи в іншій формі, розмір якої не може перевищувати 1% очікуваного обсягу капітальних інвестицій проекту, що здійснюється на умовах концесії. Такий гарантійний платіж не

повертається учаснику конкурсу у випадках, передбачених законом, наприклад, у разі непідписання учасником, який став переможцем концесійного конкурсу, концесійного договору.

За результатами розгляду та оцінки всіх конкурсних пропозицій конкурсна комісія протягом 30 календарних днів з дня закінчення строку для подання конкурсних пропозицій готує висновок щодо переможця конкурсу. Результати конкурсу публікуються на офіційному веб-сайті концесієдавця.

б) конкурентним діалогом – застосовується у випадку, якщо концесієдавець не може чітко визначити технічні, якісні характеристики проекту, що здійснюється на умовах концесії, або якщо невідомо, які можуть запропонувати потенційні учасники конкурсу технічні, фінансові та юридичні рішення і для прийняття оптимального рішення необхідно провести переговори з учасниками (у разі реалізації інноваційних проектів, великих комплексних інфраструктурних проектів тощо) [11, ст.18]. Визначення концесіонера шляхом проведення концесійного конкурсу або конкурентного діалогу може проводитися в ЕТС [64].

в) прямих переговорів – у випадку укладання концесії з орендарем державного майна.

При цьому перші два способи можуть бути реалізовані із використанням електронної торгової системи, порядок функціонування якої визначається Кабінетом Міністрів України.

Держава гарантує стабільність умов реалізації проектів, що здійснюються на умовах концесії, додержання прав і законних інтересів концесіонера. Гарантії прав концесіонера визначені у статті 36 Закону України «Про концесію». Концесіонер, як приватний партнер наділений певними правами, які здебільшого носять організаційний характер, а саме здійснювати підприємницьку діяльність на основі створення (будівництва) та (або) управління (експлуатації) об’єкта концесії; на контрактній основі залучати до виконання спеціальних робіт на об’єкті концесії третіх осіб, відповідальність за яких несе концесіонер [65, с. 402].

Відповідно до п. 12 ч. 1 ст.1 Закону України «Про концесію», дає наступне визнанням **користувачів (споживачі)** – юридичні та/або фізичні особи, які користуються об'єктом концесії або отримують **суспільно значущі послуги**[2], що надаються відповідно до концесійного договору.

Кредитори: відповідно до п. 13 ч. 1 ст.1 Закону України «Про концесію», будь-яка фінансова установа[3], міжнародна фінансова організація, що надала або має намір надати боргове фінансування чи надала гарантію концесіонеру для виконання ним зобов'язань за концесійним договором.

До міжнародної фінансової організації [11, п. 14 ч. 1 ст.1] відносять *Міжнародний банк реконструкції та розвитку* (International Bank for Reconstruction and Development), *Міжнародна фінансова корпорація* (МФК, 1956 р.), *Багатостороннє агентство з гарантування інвестицій* (БАГІ, 1988 р.), *Міжнародна асоціація розвитку* (МАР), *Європейський банк реконструкції та розвитку* (ЄБРР), *Європейський інвестиційний банк* (ЄБРР), *Північний інвестиційний банк* (ПІБ), *Світовий банк* та інші міжнародні фінансові організації, членом яких є Україна.

Водночас варто зазначити, що законодавство України в тому числі Закон України «Про концесію» передбачає укладання договору між концесіонером та кредитором (кредиторами) або їх представниками, а саме: ***1) концесійний договір*** **–** договір між концесіонером та концесієдавцем, який визначає порядок та умови реалізації проекту, що здійснюється на умовах концесії [11, п. 8 ч. 1

---

[2] ***суспільно значущі послуги*** *- послуги, спрямовані на забезпечення суспільних інтересів та потреб, що надаються необмеженому колу користувачів (споживачів) та/або надання яких зазвичай має забезпечуватися органами державної влади, органами місцевого самоврядування або державними, комунальними підприємствами, установами, організаціями, господарськими товариствами, 50 і більше відсотків акцій (часток) яких належать державі, Автономній Республіці Крим, територіальній громаді або іншому господарському товариству, 100 відсотків акцій (часток) якого належать державі (п.24 ч. 1 ст.1 Закону України «Про концесію»).*

[3] **до фінансових установ належать** *банки, кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди і компанії та інші юридичні особи, виключним видом діяльності яких є надання фінансових послуг, а у випадках, прямо визначених законом, - інші послуги (операції), пов'язані з наданням фінансових послуг (п. 1 ч.1 ст.1 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг»).*

ст.1]; ***2) договір про фінансування,*** укладається з метою фінансування проекту, що здійснюється на умовах концесії [11, п. 4 ч. 1 ст.1]; ***3) прямий договір*** **–** це договір, що визначає порядок та умови заміни концесіонера, а також може передбачати зобов'язання сторін договору, пов'язані зі зміною концесіонера, виконання фінансових зобов'язань концесіонера перед кредитором (кредиторами) та інші положення, спрямовані на недопущення розірвання концесійного договору [11, п. 13 ч. 1 ст.1].

Серед умов, які обов'язково повинні бути включені до концесійного договору (тобто умов, за якими сторони обов'язково мають досягти згоди, аби такий договір вважався укладеним) Закон називає наступні умови: предмет концесійного договору, включаючи вид, обсяг та опис робіт та/або суспільно значущих послуг, які здійснюються/надаються відповідно до такого договору; права та обов'язки сторін, що визначаються, зокрема, з урахуванням розподілу ризиків між сторонами; порядок забезпечення земельними ділянками, необхідними для реалізації проектів, що здійснюються на умовах концесії та перелік таких ділянок із зазначенням кадастрових номерів; строк концесійного договору; порядок, розмір та умови внесення концесійних платежів; відповідальність сторін за невиконання або неналежне виконання зобов'язань, що випливають із концесійного договору; порядок здійснення концесієдавцем контролю за виконанням договору; порядок вирішення спорів між сторонами; інші істотні умови, передбачені Законом.

Концесійний договір може включати й інші умови, погоджені сторонами, зокрема: умови використання вітчизняних матеріалів під час здійснення концесії, умови найму та працевлаштування громадян України, умови використання прав інтелектуальної власності, умови здійснення фінансування концесіонером будівництва об'єктів суміжної інфраструктури (залізничних, автомобільних шляхів, інженерних комунікацій тощо), та інші умови, які сторони погодять між собою. До виконання концесійного договору концесіонер має право залучати третіх осіб (підрядників, постачальників та інших), за дії яких він несе повну відповідальність.

Важливим положенням Закону, яке захищає права інвестора, є положення про те, що умови концесійного договору є чинними на весь строк дії концесійного договору, у тому числі якщо після його укладення законодавчими актами встановлено правила, які погіршують становище концесіонера.

Концесійний договір має укладатись на визначений договором строк, який має становити не менше 5 років та не більше 50 років. Слід зазначити, що строк концесійного договору щодо будівництва та подальшої експлуатації автомобільних доріг повинен становити не менше 10 років.

Строк концесії може визначатися з урахуванням таких чинників, як строк експлуатації об'єкта концесії та строк його амортизації; строк, обґрунтовано необхідний концесіонеру для повернення інвестицій, вкладених в об'єкт концесії тощо. При цьому положення Закону щодо строків концесії сформульовані не досить вдало, оскільки не зрозуміло, чи можуть вказані чинники змінювати граничні строки концесії, визначені у Законі. Очевидно, правозастосовна практика зможе дати відповідь на це запитання, а тому на початках застосування Закону варто дотримуватись граничних строків концесії, встановлених у Законі.

У порівнянні 2021 р. то станом на 01.01.2020 р., в Україні на засадах ДПП було укладено 187 договорів, з яких реалізовувалося 52 договори (34 – договори концесії, 16 – договорів про спільну діяльність, 2 – інші договори), 135 договори не реалізується (4 договори – закінчено термін дії, 17 договорів – розірвано, 113 договорів – не виконується) [66].

Отже, концесійний договір є господарським договором, оскільки поєднує в собі два різнорідних договори – публічне (адміністративно-правове) та цивільно-правове, в якому можна виділити наступні групи умов:

1) здійснення контролю з боку владної сторони за діями приватної сторони;

2) публічно-правовий спосіб прояву свободи договору – умови формуються органом публічної влади, які приватний партнер або приймає, або відмовляється від укладання договору;

3) умови, які включаються до концесійного договору за погодженням сторін.

Варто звернути увагу, на той факт, що прямий договір може передбачати права кредитора у разі заміни концесіонера, зокрема, погодження такої заміни, якщо вона ініціюється концесієдавцем, та навпаки, право кредитора на вступ в права та обов'язки концесіонера, умови відшкодувань кредитору у випадку дострокового припинення концесійного договору та інші положення. Встановлення будь-яких обмежень, що створюють перешкоди для реалізації кредиторами своїх прав, пов'язаних із реалізацією проекту, що здійснюється на умовах концесії, забороняється.

На вимогу концесіонера чи кредитора держава має право відмовитися від імунітету в концесійному договорі чи прямому договорі. Така відмова поширюється на всі судові рішення, рішення міжнародних комерційних арбітражів, рішення у провадженнях щодо попереднього забезпечення позову, а також на виконання рішень судових і арбітражних органів.

Незалежні експерти – особа, яка відповідає встановленим Законом України «Про концесію» вимогам, володіє спеціальними знаннями у певній галузі та може надати роз'яснення, рекомендації, консультації, висновки з питань, що потребують таких спеціальних знань, під час проведення концесійного конкурсу і за договором з концесієдавцем залучається до роботи конкурсної комісії з правом дорадчого голосу [11, п. 15 ч. 1 ст.1].

Незалежні експерти можуть залучатися концесієдавцем до роботи конкурсної комісії на підставі договору з правом дорадчого голосу. Концесієдавець здійснює добір незалежних експертів на конкурсних засадах.

Порядок конкурсного відбору незалежних експертів встановлюється органом з державно-приватного партнерства на конкурсних засадах відповідно до чинного законодавства [67], який визначає механізм залучення державним партнером (концесієдавцем) незалежних експертів для надання послуг, які полягають у наданні роз'яснень, рекомендацій, консультацій та висновків з

питань, що потребують спеціальних знань, під час проведення конкурсу з визначення приватного партнера (концесійного конкурсу).

Незалежними експертами не можуть бути:

1) громадяни держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, або особи, які перебувають у трудових чи інших договірних відносинах з такими громадянами;

2) засновники, учасники юридичних осіб, які подали заявку на участь у концесійному конкурсі або залучені як радники, або особи, пов'язані з ними відносинами контролю, а також особи, які перебувають у трудових чи інших договірних відносинах з такими юридичними особами.

Оплата послуг незалежного експерта здійснюється за рахунок коштів реєстраційного внеску [11, ч. 5 ст. 13].

Абсолютною новелою є запровадження концесійних радників. Концесієдавець для виконання підготовки проекту, що здійснюється на умовах концесії можуть залучати **радників** – фізична та/або юридична особа, яка за договором бере на себе зобов'язання щодо надання послуг у процесі підготовки проекту, що здійснюється на умовах концесії [11, п. 23 ч. 1 ст.1].

Залучення радника є обов'язковим, якщо вартість майна, що є об'єктом концесії або вартість новоствореного (новозбудованого) об'єкта концесії перевищує 250 мільйонів гривень.

Радники залучаються на конкурсних засадах у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Конкурсний відбір радників здійснюється з дотриманням **принципів**: конкурентності; рівноправності; загальної доступності; гласності; прозорості; незалежності.

До основних завдань радників можуть належати:

1) збір інформації та аналіз економічних, технічних і фінансових показників об'єкта концесії;

2) підготовка пропозиції про здійснення державно-приватного партнерства у формі концесії, включаючи концептуальну записку та/або техніко-економічне обґрунтування проекту, що здійснюється на умовах концесії;

3) підготовка фінансової моделі проекту, що здійснюється на умовах концесії;

4) систематизація документів та підготовка віртуальної кімнати даних;

5) проведення або забезпечення проведення аналізу, у тому числі юридичного, фінансового, податкового, операційного/технічного;

6) надання послуг з фінансового аудиту, незалежної оцінки об'єкта концесії, екологічного аудиту або організація надання відповідних послуг третіми особами;

7) визначення інвестиційної привабливості об'єкта концесії та можливих шляхів її підвищення;

8) здійснення заходів щодо пошуку потенційних інвесторів;

9) підготовка проекту конкурсної документації;

10) виконання інших завдань, пов'язаних із підготовкою проекту, що здійснюється на умовах концесії, організацією та проведенням концесійного конкурсу.

Не можуть бути радниками особи:

1) на дату подання заявки визнані банкрутом або щодо яких порушено провадження у справі про банкрутство;

2) перебувають у стадії ліквідації або реорганізації;

3) контролюються один одним, перебувають під спільним контролем або є пов'язаними особами (у разі подання заявки окремо кожним претендентом);

4) не надали повної інформації про осіб, які здійснюють безпосередній або опосередкований контроль над ними, включаючи кінцевих бенефіціарних власників (контролерів);

5) є юридичними особами, власниками 10% і більше акцій (часток) та/або кінцевим бенефіціарним власником (контролером) яких є резидент держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, чи держава, визнана Верховною Радою України державою-агресором;

6) є особами, зареєстрованими в офшорній зоні, або особами, акції (частки) яких у сукупності більш як на 50% належать прямо або опосередковано таким

особам (перелік таких зон визначає Кабінет Міністрів України), чи зареєстрованими в країнах, включених Групою з розробки фінансових заходів протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму (FATF) до переліку країн, що не співпрацюють у сфері протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом;

7) є особами, які прямо чи опосередковано перебувають під контролем осіб, кінцевим бенефіціарним власником (контролером) яких є особи, визначені цією частиною, або є пов'язаними особами таких осіб;

8) є юридичними особами чи пов'язаними з ними особами, зареєстрованими у державі, визнаній Верховною Радою України державою-агресором, або щодо яких застосовано санкції відповідно до законодавства України або міжнародного права;

9) є державними підприємствами, установами, організаціями, власником яких є держава Україна, чи комунальними підприємствами, установами, організаціями.

Радники, залучені для підготовки проекту, що здійснюється на умовах концесії, не можуть бути концесіонерами.

Оплата послуг радників може здійснюватися за рахунок коштів державного та/або місцевого бюджетів, коштів державного, комунального підприємства, установи, організації, господарського товариства, 100% акцій (часток) якого належать державі, Автономній Республіці Крим, територіальній громаді або іншому господарському товариству, 100% акцій (часток) якого належать державі, Національної академії наук України, національних галузевих академій наук, коштів міжнародних фінансових організацій або інших джерел, не заборонених законодавством.

Оплата послуг радників здійснюється шляхом виплати раднику частини винагороди у фіксованому розмірі, передбаченому договором про надання послуг радника, за умови повного виконання радником умов такого договору, та змінної частини винагороди, що вилучається за умови укладення концесійного договору, – у розмірі, встановленому у відсотковому відношенні до обсягу

інвестицій концесіонера або платежів концесіонера, що визначається в договорі про надання послуг радника.

Особи, залучені як радники, не можуть залучатися як незалежні експерти до роботи конкурсної комісії у рамках одного й того самого проекту, що здійснюється на умовах концесії. Особи, залучені до роботи конкурсної комісії як незалежні експерти, не можуть залучатися як радники у рамках одного й того самого проекту, що здійснюється на умовах концесії.

Отже, радник сам по собі вже виконує функції управлінця об'єкту концесії, оскільки на нього покладається фактичний обов'язок максимізувати економічну вигоду від реалізації відносин концесії стосовно конкретного об'єкту, в тому числі шляхом управління цим об'єктом в напрямку підвищення його ринкової привабливості.

Такий підхід держави свідчить про розуміння важливості залучення фахівця із необхідним рівнем знань для підготовки не лише документації, але і якісних характеристик самого об'єкту концесії для того, щоб передача його в концесію мала задовольняти очікувані від неї фінансові надходження, а також перешкоджати корупційним схемам. Насправді реалізація функції радника мінімізує можливість домовитися між сторонами договору концесії та унеможливити використання державного та/або комунального майна виключно в інтересах суб'єкту господарювання (концесіонера) без забезпечення належного рівня фінансової та економічної ефективності для концесієдавця. Тобто ми можемо говорити що деталізація процедури визначення концесіонера спрямована на запобігання корупційним ризикам, що є одним із найбільш значущих ризиків у такій категорії відносин через хибне і свавільне трактування особами приватного права ДПП в якості можливості збагачення за рахунок держави та/або громади.

Водночас, концесія може застосовуватися для здійснення проектів у будь-яких сферах господарської діяльності, крім об'єктів, щодо яких законом встановлено обмеження чи заборона щодо передачі їх у концесію.

Тобто передавання об'єктів державної власності (власності територіальної громади) – доріг, аеропортів, вокзалів, портів тощо – у тимчасове користування приватним підприємствам. Необхідною умовою для такої передачі є обов'язкове інвестування приватними інвесторами в такі об'єкти.

Так, у п. 16 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про концесію» зазначено, що **об'єкт концесії** – це об'єкти права державної власності, власності Автономної Республіки Крим чи комунальної власності, а також майно господарських товариств, 100% акцій (часток) яких належать державі, Автономній Республіці Крим, територіальній громаді або іншому господарському товариству, 100% акцій (часток) якого належать державі, що надаються концесіонеру з метою виконання умов концесійного договору, а також об'єкти, що створюються та/або будуються концесіонером у процесі виконання концесійного договору.

Приватним особам можуть передати об'єкти, що створюються та/або будуються концесіонером у процесі виконання концесійного договору. Об'єкт концесії може складатися з майна декількох балансоутримувачів.

Об'єктом концесії не може бути:

1) державне майно, майно АР Крим, комунальне майно, щодо якого укладено договір оренди, до припинення дії такого договору (крім ряду випадків);

2) державне майно, що використовується у виготовленні та ремонті всіх видів зброї для Збройних Сил України, інших законних військових формувань, Служби безпеки України.

Отже, у цілому у результаті дослідження встановлено, що концесія розглядається багатьма авторами як складне багатовимірне поняття, виступаючи одночасно і системою взаємовідносин суб'єктів державно-владних відносин та приватного сектору; і як владний публічний акт; і безпосередньо як об'єкти, що передаються в концесію; і як договір з передачі об'єктів державної чи комунальної власності, а також як спеціальний режим господарювання.

Однак, норми ГК України стосовно концесії носять виключно інформативний характер з точки зору визначення поняття «концесія» та навіть

не містять відсильної норми до чинного концесійного законодавства, що позбавляє можливості розглядати концесію як спеціальний режим господарювання.

З набранням чинності Закону України «Про концесію» від 20.10.2019 року, який дозволяє з одного боку створюються умови для зростання обсягу інвестицій (у тому числі за рахунок іноземного капіталу) з метою модернізації та створення сучасної інфраструктури та надання якісних суспільно значимих послуг у країні, а з іншого боку забезпечуються належні умови для отримання інвестором прибутку від участі у державно-приватному партнерстві.

2.2 Інвестиційний проєкт зі значними інвестиціями у сфері наукової та науково-технічної діяльності

Реальний шлях поступального розвитку України — інновації. Науково-технічний прогрес, визнаний у всьому світі як найважливіший фактор економічного розвитку, все частіше пов'язується з поняттям «інноваційний процес». Це єдиний у своєму роді процес, що поєднує науку, техніку і підприємництво. Він полягає в отриманні нововведення і триває від зародження ідеї до її комерційної реалізації. Нинішній технологічний стан економіки України не може розраховувати на масштабний вихід своєї продукції на світові ринки, якщо враховувати, що розвинені країни не поспішають створювати нових конкурентів [68, с. 11].

Але система державного регулювання економіки повинна відповідати потребам національних інтересів, сучасним тенденціям розвитку національного господарства, спиратися на науково обґрунтовану Стратегію інноваційного розвитку та механізм її реалізації. В Україні механізми формування і взаємодії інноваційної інфраструктури не мають чітко визначеної парадигми інноваційно орієнтованої системи національного господарства. Тому важливою проблемою, яку слід вирішити якнайшвидше, є розуміння суспільством, що *організаційні структури* (бізнес-центри, технопарки, технополіси, венчурні фонди тощо), які можуть *ініціювати інноваційний розвиток*, поки що слабкі та не спроможні нести повну відповідальність за науково-технологічний та інноваційний процеси.

Отже, важливою *складовою інноваційного розвитку* повинна стати державна система *науково-практичних основ* визначення і підтримки реалізації пріоритетів від фундаментальних розробок до участі у виробництві наукоємної продукції. З огляду на те, що головними завданнями Стратегії інноваційного розвитку України є забезпечення збалансованої взаємодії наукового, технічного, виробничого та *підприємницького потенціалів*, розробка і впровадження механізму активізації інноваційних процесів, поширення інновацій в усіх сферах національної економіки. Національна стратегія орієнтована на формування інноваційної моделі розвитку, яка повинна поєднувати заходи *національного і*

регіонального рівнів, які сприятимуть поліпшенню якісних характеристик вітчизняного науково-технологічний потенціалу. Держава має стати безпосереднім *провідником інноваційного розвитку*, замовником та організатором *досліджень і розробок у найсучасніших напрямах науково-технічного прогресу*. Зокрема, необхідно підвищувати рівень *комерціалізації результатів наукових досліджень*, зменшувати інноваційні ризики *високотехнологічних підприємств* і венчурного капіталу за допомогою спеціальних фондів, ввести у практику державне замовлення на впровадження у виробництво пріоритетних інновацій [69].

Дійсно, рівень розвитку науки і техніки є визначальним чинником прогресу суспільства. Цим зумовлена потреба пріоритетної державної підтримки *розвитку науки* як джерела економічного зростання і невід'ємної складової національної культури та освіти, створення умов для реалізації інтелектуального потенціалу громадян у сфері *наукової та науково-технічної діяльності*, забезпечення використання досягнень вітчизняної та світової науки і техніки для задоволення соціальних, економічних, культурних та інших потреб.

Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» у ст. 1 оперує поняттям *наукова діяльність* — інтелектуальна творча діяльність, спрямована на отримання нових знань та (або) пошук шляхів їх застосування, основними видами якої є фундаментальні та прикладні наукові дослідження.

Зокрема, *результатом фундаментальних наукових досліджень* є гіпотези, теорії, нові методи пізнання, відкриття законів природи, невідомих раніше явищ і властивостей матерії, виявлення закономірностей розвитку суспільства тощо, які не орієнтовані на безпосереднє практичне використання у сфері економіки, а *результатом прикладних наукових досліджень* є нові знання, призначені для створення нових або вдосконалення існуючих матеріалів, продуктів, пристроїв, методів, систем, технологій, конкретні пропозиції щодо виконання актуальних науково-технічних і суспільних завдань.

При цьому *науково-технічна діяльність* — це наукова діяльність, основними видами якої є прикладні наукові дослідження та науково-технічні (експериментальні) розробки.

Науково-технічний (прикладний) результат може бути у формі ескізного проєкту, експериментального (дослідного) зразка або його діючої моделі, конструкторської або технологічної документації на науково-технічну продукцію, дослідного зразка, проєкту нормативно-правового акта, нормативного документа або науково-методичних документів тощо. *Результатом науково-технічних (експериментальних) розробок* є нові або істотно вдосконалені матеріали, продукти, процеси, пристрої, технології, системи, об'єкти права інтелектуальної власності, нові або істотно вдосконалені послуги.

Перетворення науково-технічних розробок на *інноваційний продукт*, придатний для виробництва, і подальша реалізація у промислових масштабах є найважчим етапом у інноваційному процесі, оскільки вимагає від підприємця постійний пошук нових підходів, пов'язаних із науково-технічною діяльністю та персональною відповідальністю за наслідки своєї діяльності.

Інноваційну діяльність часто *прирівнюють* до *наукової або науково-дослідної діяльності*, що обумовлює необхідність наукового аналізу цієї проблематики.

За ст. 1 Закону України «Про інноваційну діяльність» *інновації* — це новостворені (застосовані) та (або) вдосконалені конкурентоздатні *технології, продукція або послуги*, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного чи іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери.

Безумовно, інновації, які впроваджують суб'єкти, існують у процесі здійснення ними *інноваційної діяльності*.

Низка вчених визначають *інноваційну діяльність* як вид діяльності, пов'язаний із *трансформацією ідей* у технологічно *нові або вдосконалені продукти чи послуги*, впроваджені на ринку, в нові вдосконалені технологічні

процеси або способи проведення (передання) послуг, використані у практичній діяльності. Інноваційна діяльність припускає цілий комплекс наукових, технологічних, організаційних, фінансових і комерційних заходів, і саме у своїй сукупності вони *приводять до інновацій* [70, с. 16]. Тобто інноваційну діяльність можна розглядати як комплекс наукових, технічних, організаційних, фінансових, комерційних заходів, які у своїй сукупності сприяють *здійсненню* (впровадженню) *інновації* [71]. Подібну точку зору спостерігаємо й у вчених М. П. Денисенко та Я. В. Риженко, що тлумачать *інноваційну діяльність* як діяльність, пов'язану з *перетворенням наукових досліджень і розробок*, а також винаходів та відкриттів на новий продукт або новий технологічний процес, що впроваджуються у виробничий процес [72, с. 11].

Побутує думка, що *інноваційна діяльність* — це процес, спрямований на *розробку інновацій, реалізацію результатів завершених наукових досліджень* або *певних науково-технічних досягнень*, їх втілення у новий чи вдосконалений продукт, що реалізується на ринку, у новий або вдосконалений технологічний процес, що використовується у практичній діяльності, а також пов'язані з цим процесом наукові розробки та дослідження [73, с. 170]; це також *діяльність суб'єкта господарювання*, спрямована на *використання результатів науково-техніко-технологічних досліджень* і *розробок* учасниками інноваційного процесу для *виготовлення та реалізації* конкурентоспроможних виробів (робіт, послуг), технологій, методів організації управління, гнучкого механізму координації та регулювання тощо [74, с. 152].

Фактично під *інноваційною діяльністю* розуміють процес, пов'язаний із *трансформацією* (перетворенням) ідей, наукових досліджень і *розробок* (результат всебічного вивчення), а також винаходів та відкриттів на *новий* продукт, *нові* вдосконалені технологічні процеси або способи проведення (передання) послуг, використані у практичній діяльності, чи діяльність, яка спрямована на *розробку* інновацій, *використання* (застосування із користю) результатів науково-техніко-технологічних досліджень і *розробок* учасниками *інноваційного процесу* для *виготовлення* (створення) *та реалізації* (втілення у

життя) конкурентоспроможних виробів (робіт, послуг), технологій, методів організації управління, гнучкого механізму координації та регулювання тощо.

Інноваційний потенціал науки полягає в можливості створення інновацій із метою подальшої трансформації їх в інноваційні продукти. *Інноваційний потенціал на рівні галузі* визначається як здатність і можливість підприємств галузі сприймати інноваційні рішення, які сприяють підвищенню ефективності діяльності галузі; на рівні *окремих підприємств галузі* — наявність і готовність до використання системи засобів і ресурсів при веденні інноваційної діяльності з метою отримання конкурентних переваг; на рівні *інноваційних продуктів* — це наявність і готовність до використання системи засобів і ресурсів для реалізації та отримання економічної вигоди від використання інтелектуального продукту (сукупність наявних можливостей, засобів реалізації прав на інтелектуальний продукт як нематеріальної складової комплексного інноваційного продукту для отримання економічних вигід від його використання) [75].

Саме державі належить виключна роль *регулювання* і *стимулювання інноваційної діяльності*. Оскільки вона володіє потужним впливом на інноваційний процес за допомогою економічних методів прямої та опосередкованої дії з метою підтримки *конкурентоспроможності інноваційної продукції*. Зазначимо, що основними методами стимулювання інноваційної діяльності на сьогодні в Україні є:

— методи прямої дії (адміністративного регулювання, орієнтовані здебільшого на результат інноваційної діяльності): субсидування, податкові пільги, страхування інноваційних ризиків, пільгове кредитування інноваційної діяльності, митні пільги тощо;

— методи непрямої дії (опосередкованого регулювання, спрямовані на формування сприятливого інноваційного середовища, визначаються дією інституційних факторів): підвищення кваліфікації, оплата навчання працівникам, премії, підтримка системи патентування, формування нових форм організації інноваційної діяльності: сприяння утворенню «центрів кристалізації інновацій», *стимулювання попиту на інноваційний продукт* тощо [76].

Так, Закон України «Про державну підтримку інвестиційних проектів зі значними інвестиціями» (закон про інвестиційних нянь) від 17.12.2020 р. зможе ***стимулювати інвесторів*** вкладати кошти в інвестиційні проєкти зі значними інвестиціями, в тому числі у сфері *наукової та науково-технічної діяльності.*

Відповідно до ч. 1 ст. 5 цього Закону *інвестиційний проєкт зі значними інвестиціями* реалізується на території України у сферах переробної промисловості (крім діяльності з виробництва та обігу тютюнових виробів, спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв), добування з метою подальшої переробки та/або збагачення корисних копалин (крім кам'яного та бурого вугілля, сирої нафти і природного газу), поводження з відходами, транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності, логістики, освіти, наукової та науково-технічної діяльності, охорони здоров'я, мистецтва, культури, спорту, туризму та курортно-рекреаційній сфері.

Отже, є надія, що *інвестиційний проєкт зі значними інвестиціями* у сфері *наукової та науково-технічної діяльності* забезпечить підтримку суб'єктам цього сектора, а інвестор отримає супровід спеціально уповноваженою установою (так званою «інвестиційною нянею») на всіх етапах інвестиційного проєкту, а від держави — підтримку.

Державна підтримка інвестиційних проєктів зі значними інвестиціями може надаватися інвестору зі значними інвестиціями *у таких формах*:

1) звільнення від сплати окремих податків і зборів відповідно до Податкового кодексу України;

2) звільнення від оподаткування ввізним митом нового устаткування (обладнання) та комплектуючих виробів до нього, що ввозяться виключно для реалізації інвестиційного проєкту зі значними інвестиціями на виконання спеціального інвестиційного договору, відповідно до Митного кодексу України;

3) забезпечення переважного права користування земельною ділянкою державної або комунальної власності для реалізації інвестиційного проєкту зі значними інвестиціями — надання земельної ділянки державної або комунальної власності у користування (оренду) для реалізації інвестиційного проєкту зі

значними інвестиціями на умовах, визначених з урахуванням зобов'язань, передбачених спеціальним інвестиційним договором, і з переважним правом інвестора зі значними інвестиціями придбання такої земельної ділянки у власність після спливу строку дії спеціального інвестиційного договору (крім випадків його дострокового припинення), якщо таке право передбачене спеціальним інвестиційним договором;

4) забезпечення за рахунок коштів державного, місцевих бюджетів та з інших джерел, не заборонених законом, будівництва об'єктів суміжної інфраструктури (автомобільних шляхів, ліній зв'язку, засобів тепло-, газо-, водо- та електропостачання, інженерних комунікацій тощо), необхідних для реалізації інвестиційного проєкту зі значними інвестиціями.

Закон України «Про державну підтримку інвестиційних проектів зі значними інвестиціями» дозволить значно підвищити інвестиційну привабливість України, оскільки створює новаторський для України підхід до державної підтримки інвестицій, та надасть можливість реалізувати спільні інвестиційні проєкти як з українськими, так і з міжнародними партнерами.

Надання інвесторам зі значними інвестиціями державної підтримки почнеться з 1 січня 2022 року, але практичний механізм такої підтримки має бути передбачений нормативно-правовими актами, що мають бути прийняті протягом 2021 року.

Хоча Закон і передбачає низку пільг і преференцій для компанії-інвестора, скористатися ними зможуть інвестори, які відповідатимуть вимогам щодо прозорості структури власності, чистоти походження грошових коштів і країни походження кінцевих бенефіціарів інвестора.

Закон також зобов'язав власників компанії-інвестора нести солідарну відповідальність із компанією-інвестором за інвестиційним договором і заборонив відчужувати акції компанії-інвестора без отримання попередньої згоди Кабінету Міністрів України (change of control rule).

Ураховуючи вищезазначене, власникам компанії-інвестора слід зважено підійти до планування інвестиційного проєкту для належного виконання умов,

передбачених цим Законом, і звернути особливу увагу на структуру власності та інструменти контрактного лімітування відповідальності. Відповідно, комплексний і зважений підхід до структурування інвестиційного проєкту та профайлу компанії-інвестора видається не просто рекомендацією, а запорукою успішної реалізації інвестиційного проєкту.

Окрім важливості забезпечення комплексної юридичної та податкової підтримки, не варто забувати про особливу роль GR-підтримки протягом усього процесу супроводження інвестиційних проєктів за цим Законом. Наприклад, Закон України «Про державну підтримку інвестиційних проектів зі значними інвестиціями» надає можливість власникам компанії-інвестора завчасно отримати підтвердження від державних органів щодо доцільності укладення інвестиційного договору (ще до здійснення заходів, спрямованих на створення та реєстрацію компанії-інвестора). Це правило дозволить уникнути витрат до отримання офіційного підтвердження перспектив інвестиційного проєкту і загалом доцільності ведення бізнесу в Україні [77].

Таким чином, перетворення креативних ідей на основі наукових розробок на нові технології або окремі їх складові частини і доведення за підтримки інвестиційних проєктів зі значними інвестиціями сприятиме підвищенню рівня інноваційної та інвестиційної спроможності країни.

SECTION 3. CIVIL LAW

3.1 Недействительность договоров суррогатного материнства

В системе юридических фактов, являющихся основаниями возникновения гражданских правоотношений, договоры и иные сделки наиболее распространены и имеют важное значение. При этом общепризнано, что сделки относятся к правомерным действиям, направленным на возникновение, изменении или прекращение гражданских прав и обязанностей [78]. Наряду с этим существует мнение, что к сделкам относятся недействительные сделки. Так, по мнению Н.В. Рабинович, недействительная сделка: а) представляет собой волевое действие, выражающее в определенной форме волю субъекта; б) волеизъявление в ней, как и во всякой сделке, направлено на установление, изменении или прекращение правоотношения; в) в результате совершения недействительной сделки возникает определенное правоотношение; г) участники ее, возможно, стремились к установлению того или иного правомерного отношения и никаких иных целей не преследовали [79]. По мнению И.Б. Новицкого, недействительный договор также является договором[80]https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39409285 - _ftn3.

По нашему мнению, по своим признакам недействительную сделку нельзя отнести к правомерным действиям. Направленность на установление того или иного правомерного отношения не является достаточным основанием для признания недействительной сделки правомерным действием, поскольку она по тем или иным основаниям противоречит законодательству. Более того, недействительными признаются сделки совершенные с целью, заведомо противные основам правопорядка или нравственности (п. 1 ст. 158 ГК РК). В таких сделках никак нельзя усмотреть направленность сделки на установление правомерного отношения.

В связи с изложенным, справедливо мнение Брагинского М.И. и Витрянского В.В, которые считают, что, если мы будем считать

недействительную сделку «сделкой», придется убрать из родового понятия «сделка» один из его основополагающих элементов. Имеется в виду, что сделка – это «правомерное действие»[81].

В ГК РК, наряду с нормами о недействительных сделках и основаниях недействительности сделок, предусмотрены нормы о совершении сделки, а применительно к договорам - об их заключении. Так, согласно п. 1 ст. 154 ГК РК в случаях, установленных законодательными актами или соглашением сторон, письменные сделки считаются совершенными только после их нотариального удостоверения. В п. 1 ст. 155 ГК РК предусмотрено, что сделки, подлежащие в соответствии с законодательными актами государственной или иной регистрации, считаются совершенными после их регистрации, если иное не предусмотрено законодательными актами.

Из изложенного следует, что для совершения сделки (заключения договора) в соответствующих случаях форма выражения воли имеет существенное значение. Следовательно, при несоблюдении установленной формы в таких случаях речь не может идти о совершенной сделке или заключенном договоре. Соответственно, при нарушении требований, предъявляемых к форме выражения воли, в установленных случаях о сделке или такой ее разновидности как договор речи быть не может.

Одновременно, в качестве последствия несоблюдения указанной формы, в п. 1 ст. 154 ГК РК предусмотрено, что несоблюдение такого требования влечет недействительность сделки с последствиями, предусмотренными п. 3 ст. 157 настоящего Кодекса. Применение п. 3 ст. 157 ГК РК при несоблюдении нотариальной формы означает, что при признании сделки недействительной каждая из сторон обязана возвратить другой стороне все полученное по сделке, а при невозможности возврата в натуре возместить стоимость в деньгах.

Рассмотрев основные положения гражданского законодательства РК, касающиеся требований к заключению сделки, исследуем договор суррогатного материнства с точки зрения его заключения и признания недействительным. Исследование начнем с формы заключения договора. Согласно п.1 ст. 54 КоБС

РК договор суррогатного материнства заключается в письменной форме и подлежит нотариальному удостоверению. Выбор законодателем именно нотариальной формы для заключения договора обоснован особой ответственностью, возлагаемой законодателем на стороны данного договора, поскольку в результате исполнения обязательств сторонами появляется живое существо – ребенок. И от того как будет заключен договор, какие условия будут предусмотрены в нем, отчасти зависят жизнь и здоровье будущего ребенка. В статье 154 ГК РК установлено, что «в случаях, установленных законами Республики Казахстан или соглашением сторон, письменные сделки считаются совершенными только после их нотариального удостоверения. Несоблюдение требования о нотариальном удостоверении влечет ничтожность сделки с последствиями, предусмотренными пунктом 3 статьи 157-1 настоящего Кодекса, за исключением случаев, установленных пунктом 2 настоящей статьи».Согласно п.2 этой же статьи «если сделка, требующая нотариального удостоверения, фактически исполнена сторонами или одной из сторон, по своему содержанию не противоречит законодательству и не нарушает прав третьих лиц, суд по заявлению заинтересованной стороны вправе признать сделку действительной. В этом случае последующее нотариальное удостоверение сделки не требуется».Таким образом, императивное установление законодателем условия о ничтожности сделки при несоблюдении формы заключения обязывает стороны ответственно подойти к вопросу заключения сделки, хотя и допускает признание ее в судебном порядке фактически совершенной. Нотариальное удостоверение договора осуществляется в соответствии с Правилами совершения нотариальных действий нотариусами, утвержденными приказом Министра юстиции Республики Казахстан от 31 января 2012 года № 31[82].Кроме несоблюдения формы договора следующим основанием признания договора недействительным может быть недостижение сторонами соглашения по существенным условиям договора. Статья 38 ГК РК устанавливает, что условия договора определяются по усмотрению сторон, кроме случаев, когда содержание соответствующего условия предписано законодательством.

Действующим законодательством РК не утвержден Модельный договор суррогатного материнства, что значительно затрудняет практику его заключения, поэтому при заключении договора стороны особенно тщательно должны определить все его существенные условия. Существенные условия договора - это такие условия, которые определяют саму суть договора и позволяют его квалифицировать и отличать от иных договоров. Поскольку стороны согласились заключить данный договор, они тем самым признаются выразившими согласие подчиниться тем условиям, которые по закону распространяются на договорные отношения соответствующего вида или на все договоры вообще. Если существенные условия не согласованы сторонами (отсутствуют в тексте договора), то считается, что такой договор не заключен, соответственно, если существенные условия договора согласованы, то договор считается заключенным. То есть, можно сказать, что существенные условия, это минимально возможный набор условий договора, который позволяет утверждать, что стороны заключили договор и обязаны его исполнять. Таким образом, в силу прямого указания пункта 1 статьи 393 ГК РК и статьи 55 КоБС РК первым существенным условием договора суррогатного материнства является условие о предмете договора. Это условие позволяет установить, для чего именно заключается договор и какого результата хотят достигнуть стороны.

В случае договора суррогатного материнства это условие о том, что суррогатная мать обязуется выносить генетически чужого для нее ребенка в интересах супругов (заказчиков), которые обязуются записать себя родителями такого ребенка.

И хотя медицинская организация не является стороной договора суррогатного материнства ее роль в процессе исполнения договора суррогатного материнства очень высока. Медицинская сторона суррогатного материнства содержит в себе ряд этапов, заключающихся в отборе необходимого генетического материала у супругов (заказчиков) и в культивировании эмбриона, который в дальнейшем подсаживается суррогатной матери. В случае, если бесплодие супругов (заказчиков) заключается в невозможности выносить

здорового ребенка, но при этом зачатие происходит нормально (то есть сам генетический материал в порядке), то для культивирования эмбриона используется генетический материал родителей. Таким образом, условие об использовании собственного или донорского генетического материала, является существенным условием договора суррогатного материнства. В качестве следующего существенного условия договора суррогатного материнства в законе следует закрепить его срок. Он должен охватывать начало исполнения обязательств, взятых сторонами по договору; период после родов, в течение которого суррогатная мать обязана передать ребенка супругам (заказчикам); срок после рождения ребенка, на протяжении которого супруги (заказчики) обязуются нести материальные расходы по восстановлению ослабленного в результате беременности и родов здоровья суррогатной матери. Представляется, что иные условия не являются существенными условиями договора суррогатного материнства, а являются обычными или случайными. Права и обязанности сторон договора не являются существенными, так как отражают содержание правоотношения и, в конечном счете, вытекают из закона, следовательно, их согласованность или несогласованность в тексте договора не может влиять на факт заключения или не заключения договора суррогатного материнства.

Гражданское законодательство устанавливает, что в случаях, когда в возмездном договоре цена не предусмотрена и не может быть определена исходя из условий договора, исполнение договора должно быть произведено по цене, которая в момент заключения договора при сравнимых обстоятельствах обычно взималась за аналогичные товары, работы и услуги (п. 3 ст. 385 ГК РК). Однако при заключении возмездного договора суррогатного материнства сторонам имеет смысл указать в нем размер вознаграждения суррогатной матери, поскольку соглашение о суррогатном материнстве — не такое уж распространенное явление. В противном случае при возникновении спора о размере вознаграждения суррогатной матери вынести судебное решение может оказаться весьма затруднительно. Последствия рождения неполноценного

ребенка, условия о многоплодной беременности и ее последствия не влияют на наличие или отсутствие отношений суррогатного материнства, а, следовательно, их несогласованность не может влиять на действительность договора. Вместе с тем, ребенок, рожденный суррогатной матерью, в любом случае должен быть передан супругам (заказчикам), которые должны быть записаны его родителями. При этом не важно, родился один или несколько детей и здоровы ли они или нет. По этому же основанию последствия развода заказчиков не могут быть существенными или обычными условиями договора суррогатного материнства, так как оба супруга (заказчика) должны быть записаны его родителями независимо от наличия или отсутствия между ними брака. В ином случае, если мы допускаем какую-либо зависимость прав и обязанностей сторон договора от факта расторжения брака между супругами (заказчиками), от наличия многоплодной беременности, от заболеваний новорожденного ребенка и тому подобного, мы, тем самым, допускаем возможность наличия правовой неопределенности в судьбе будущего ребенка, что является недопустимым. Ребенок рождается в интересах супругов (заказчиков) и по их инициативе, следовательно, новорожденный ребенок, независимо от его пола, здоровья и иных факторов, должен быть записан ребенком супругов (заказчиков) со всеми правовыми последствиями такой записи (однако единственное исключение из этого требования мы допускаем в интересах ребенка, которое изложено нами выше). В равной степени, детьми супругов (заказчиков) должны быть записаны все дети, рожденные суррогатной матерью в случае многоплодной беременности. В отношениях суррогатного материнства высокое значение имеет информация о личности сторон договора суррогатного материнства, так как и к суррогатной матери, и к супругам (заказчикам) законом предъявляются определенные требования, которым они должны соответствовать для возможности участия в отношениях суррогатного материнства. Другими словами, это те требования, которым должны отвечать субъекты для возможности заключения договора суррогатного материнства. В случае, если хотя бы одна из сторон договора суррогатного материнства не соответствует

всем обязательным критериям, то договор суррогатного материнства считается незаключенным. Вместе с тем, требования, предъявляемые законом к субъектам договора суррогатного материнства, нельзя рассматривать в качестве существенных условия договора. Однако, если супруги (заказчики) пожелали предъявить суррогатной матери дополнительные требования (как-то: расовая принадлежность, религиозные верования, генетические особенности, наличие или отсутствие перенесенных заболеваний, наличие или отсутствие каких-либо привычек и так далее), то такие требования могут считаться существенными условиями договора суррогатного материнства. Такой вывод основан на следующих рассуждениях. У супругов, как у заказчиков и инициаторов правоотношений суррогатного материнства, в соответствии с принципом свободы договора, есть неотъемлемое гарантированное право предъявить к суррогатной матери дополнительные критерии, которые превосходят требования установленные законом, но им не противоречат. Так как по существу единственным правовым механизмом призванным урегулировать правоотношения суррогатного материнства является договор суррогатного материнства, то закрепить дополнительные требования, предъявленные к субъектам суррогатного материнства можно исключительно путем внесения соответствующих условий в текст договора суррогатного материнства. В соответствии с нормой статьи 393 ГК РК существенными условиями являются условия, объявленные существенными одной из сторон договора.

Представляется очевидным, что если супруги (заказчики) предъявляют к суррогатной матери дополнительные требования и вносят их в текст договора, то для них такие условия являются важными, а, следовательно, такие условия можно рассматривать в качестве существенных условий договора суррогатного материнства. Отсюда следует, что в случае наличия дополнительных требований, предъявленных к суррогатной матери (помимо требований, предъявленных законом), такие требования являются существенными условиями договора суррогатного материнства. Таким образом, представляется, что существенными условиями договора суррогатного материнства являются:

-условие о предмете договора (в силу прямого указания пункта 1 статьи 393 ГК РК);

-условие об использовании собственного или донорского генетического материала;

-условие о наличии дополнительных требований, предъявленных к суррогатной матери (помимо требований, предъявленных законом).Иные условия договора суррогатного материнства, такие как права и обязанности сторон, порядок расчетов, ответственности сторон, порядок и условия расторжения, условия о дополнительных медицинских исследованиях и т.п. должны рассматриваться не как существенные, а как обычные условия договора суррогатного материнства. Законодатель не дает прямого ответа на вопрос о последствиях признания договора суррогатного материнства недействительным. Хотя в настоящее время не сформировалась практика по делам об оспаривании договоров суррогатного материнства, тем не менее, вероятность возникновения спорных ситуаций, конечно же, существует и поэтому требует выработки адекватного ответа. Таким образом, на основе вышеизложенных рассуждений можно утверждать, что:

1) несоблюдение нотариальной формы договора суррогатного материнства влечет его ничтожность;

2) отсутствие в договоре суррогатного материнства существенных условий, в первую очередь, предмета договора влечет его недействительность;

3) не во всех случаях признания договора суррогатного материнства недействительным возможна двухсторонняя реституция. Если эмбрион уже помещен в организм суррогатной матери, то суду следует отказать в применении последствий недействительности сделки, так как иное противоречило бы основам правопорядка и нравственности.

Нормативно правовые акты:

Гражданский Кодекс РК

КоБС РК

SECTION 4. CRIMINAL AND CRIMINAL - EXECUTIVE LAW

4.1 Запобігання терористичним актам на транспорті та транспортній інфраструктурі

Початок XXI століття ознаменувався спалахом тероризму практично в усіх регіонах світу. Тероризм давно перетнув межі національних кордонів і перетворився на масштабну загрозу для безпеки всього людства. Світовий досвід переконливо доводить, що найбільшою популярністю у терористів користуються місця значного скупчення людей. У зв'язку з цим транспортні комплекси є одними із основних потенційних об'єктів терористів. Як свідчить «кривава статистика» терористичних актів, об'єкти транспорту нерідко стають засобом досягнення злочинної мети організацій екстремістського спрямування, котрі намагаються шляхом здійснення терористичних актів досягти економічних, політичних чи інших вимог, нехтуючи при цьому сотнями людських життів.

Всі пам'ятають такі події, як вибух замаскованого під вогнегасник пристрою у метро російського Санкт-Петербурга в квітні 2017 року, терористичний акт в березні 2017 року на Вестмінстерському мосту в Лондоні поряд із будівлею британського парламенту, терористичний акт у Стокгольмі – автотаран, що стався 7 квітня 2017 року і серія терористичних атак з використанням тарану, що сталися ввечері 17 серпня на бульварі Ла-Рамбла у місті Барселона та вночі 18 серпня 2017 року у місті Камбрілс у Каталонії, Іспанія, нікого не залишили байдужими.

Існування України як суверенної й стабільної держави, її самозбереження, прогресивний розвиток та безпека неможливі без ефективної діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом. Україна з 2014 року безпосередньо веде боротьбу на сході країни з незаконними збройними формуваннями та їх терористичними нападами, диверсіями, однак, вона має потенційні передумови для активізації різних форм міжнародного тероризму, що у світлі подій останніх

років вимагає перегляду питання забезпечення національної безпеки, зокрема захисту критичної інфраструктури.

Аналіз наукових досліджень і публікацій за останнє десятиріччя свідчить, що тероризм є предметом розгляду широкого спектру філософських, психологічних, соціологічних, історичних, політологічних та військових наук, що, у свою чергу, визначає багатоаспектний, характер аналізу феномену. Зокрема, достатньо ґрунтовно розглянуті питання національної безпеки, політико-правових, соціально-психологічних аспектів тероризму (П. Андрушко, Ю. Баулін, В. Борисов, В. Антипенко, В. Глушков, Д. Глущенко, В. Ємельянов, В. Замкова, В. Ілларіонов, І. Карпець, М. Кирєєв, Я. Конд- ратьєв, В. Крутов, В. Ліпкан, В. Малісон, Н. Нижник, Д. Ольшанський, Б. Романюк, М. Саакян, Г. Ситник, С. Телешун, Г. Фердман); безпеки руху, державного регулювання транспортного забезпечення (В. Геккер, Д. Зеркалов, О. Крупіна, Ю. Некрасов, А. Ткаченко, О. Соколов, Д. Шамрай). Разом із тим, залишилися недостатньо обґрунтовані ефективні механізми запобігання та протидії терористичним актам вчинюваним на транспорті. Відсутні дослідження, які б включали питання: кримінологічного та нормативно-правового забезпечення вдосконалення системи дій правоохоронних органів та обґрунтування використання системного підходу в розробці теоретичних та організаційно-правових засад по запобіганню вчинення терористичних актів на транспортній інфраструктурі України.

У сучасному світі транспорт – це сфера активного впровадження високих технологій, комунікації та логістичних процесів, несанкціоноване втручання в яку пов’язане з катастрофами техногенного характеру, що супроводжуються людськими жертвами. Крім того, транспортні комунікації в даний час швидко інтегруються у світову транспортну систему й потенційний прямий та непрямий збиток від можливих терористичних акцій зростає в зв’язку з істотним збільшенням в останні роки пасажирських і вантажних перевезень, а це в свою чергу удар по економіці [83, с. 317].

Виходячи з цього діяльність правоохоронних органів по запобіганню та протидії терористичним актам на транспорті повинна убезпечити життя й здоров’я пасажирів та працівників транспортної інфраструктури, шляхом запобігання, виявлення і припинення терористичних актів на транспортних об’єктах, мінімізування наслідків, виявлення причин та умов, що можуть сприяти можливій терористичної діяльності. У національному законодавстві України це чітко прописано в ЗУ «Про боротьбу з тероризмом», ЗУ «Про Державну програму авіаційної безпеки цивільної авіації» та цілої низки ратифікованих міжнародних конвенцій повязаних з боротьбою тероризму, в тому числі на всіх видах транспорту.

У 2006 році дослідницька корпорація RAND опублікувала доповідь, в якій висвітлено причини, за якими терористичні організації часто вибирають в якості цілей атак об'єкти транспортної інфраструктури. На думку авторів, це пояснюється тим, що в результаті таких терактів, як правило, гине велика кількість жертв, вони викликають підвищений інтерес ЗМІ і породжують неспокій великої кількості людей, що побоюються, що наступною жертвою можуть стати вони або їхні близькі. Така тенденція вибору цілей для терористичних атак зберігається вже понад десятиліття. Згадати тільки масштабні і цинічні напади, як вибух на залізничному вокзалі в Мадриді 2004 року, в результаті якого загинули 191 людини, отримали поранення 1.9 тис., або два вибухи, вчинених 29 березня 2010 року на станціях «Луб'янка» і «Парк культури» Сокольницької лінії московського метрополітену двома терористками-смертницями кавказького походження.

Отже, світовий досвід переконливо доводить, що найбільшою популярністю у терористів користуються місця значного скупчення людей. У зв’язку з цим транспортний комплекс є одним із основних потенціальних об’єктів тероризму. Як свідчить міжнародна практика боротьби з тероризмом, об’єкти транспорту нерідко стають засобом досягнення злочинної мети окремих осіб та організацій екстремістського спрямування, котрі намагаються шляхом здійснення

терористичних актів досягти економічних, політичних чи інших вимог, піддаючи при цьому небезпеці сотні людських життів [84].

Терористи не віддають перевагу якомусь конкретному виду транспорту або транспортній інфраструктурі, все залежить від фінансового та матеріального забезпечення терористичного акту та вразливості об'єкту атаки. Як на приклад терористи скористалися вразливістю аеропорту "Завентем" в Брюселі 22 березня 2016 року та здійснили атаку використавши терористів смертників.

Наша держава також має сумну статистику терористичних актів на транспортній інфраструктурі або коли транспорт використовували, як засіб для терористичного акту. Згадати лише 27 квітня 2012 року, коли пролунали чотири вибухи саморобних вибухових пристроїв, які розміщувалися в сміттєвих урнах на зупинках міського трамваю, вздовж проспекту Дмитра Яворницького (тоді — Карла Маркса). В наслідок Російської агресії на сході України кількість терактів на території нашої країни тільки зростала. Так в наслідок замінування транспортних засобів загинули полковник СБУ Хараберюш О.І., 31 березня 2017 року та полковник ГУР Шаповал М.М., 27 червня 2017 року.

Відтак одним із завдань єдиної державної системи запобігання, реагування і припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків є забезпечення безпеки об'єктів можливих терористичних посягань, до яких належать – об'єкти єдиної транспортної системи України [85].

Але поглянемо, що відбувається в світі: стрілянина на вулицях, вибухівка в аеропортах та на вокзалах, захоплення пасажирських літаків, терористи-смертники, наїзд на натовп людей транспортними засобами під час проведення масових заходів. Терористи почали застосовувати нову тактику під час нападів в Європі. Протягом останніх років використання транспортних засобів у терористичних атаках стало новою тактикою для терористів. Терористичних атак зазнали європейські міста: Ніцца, Берлін, Стокгольм, Париж, Лондон, Барселона. Тепер виникла необхідність захищати не тільки об'єкти транспортної інфраструктури, а й захищатись від транспорту. Транспортний засіб став зброєю.

Постає питання: «Звідки походить подібна тактика, за якими сценаріями діють терористи, хто сідає за кермо, а також як захиститися та запобігти подібним атакам?». Проведемо невеличкий аналіз:

По-перше, у всіх випадках терористи використовували однакову схему, нападник бере в оренду або викрадає автівку, зазвичай великогабаритну — фургон чи вантажівку, а далі або врізається в натовп або заміновує автомобіль. Після чого терорист або гине на місці, або втікає з місця події, або кидається зі зброєю на людей. Чому саме такий спосіб? Як вже зазначалось терористи намагаються зменшити затрати на планування та підготовку терористичного акту. Викрадення чи взяття в оренду автівки – най дешевший варіант, до того ще й зменшує шанси правоохоронним органам запобігти злочину.

По-друге, здійснюється під час планування підбір часу скоєння злочину це, зазвичай, вечір, коли вулиці заповнені людьми, що вийшли на прогулянку, або обідній час, як це було під час першої атаки в Лондоні та Стокгольмі.

По-третє, терористичні атаки можуть відбуватись на свята, прикладом є Ніцца та Берлін, коли людей на вулицях значно більше й терористи можуть завдати якомога більшої шкоди та жертв.

По-четверте, атаки вчиняють терористи-одинаки або смертники. Це або завербовані громадяни країни де планується скоєння теракту, які мають немісцеве походження, або ж мігранти з мусульманських країн, які живуть в даній країні. Серед фігурантів – громадяни Франції, Британії, Узбекистану, Тунісу, Марокко та Італії. Усі так чи інакше, як з’ясувалось у ході розслідування причетні до терористичних організацій, або співпрацювали з екстремістським угрупованням, або просто були натхненні її ідеями.

По-п’яте, терористи використовують вогнепальну зброю або саморобні вибухові пристрої. Цей спосіб має достатньо велике ураження. Крім самого вибуху бомби, серйозну небезпеку також представляє паніка, що слідує після скоєння терористичного акту. Люди, які втікають, здатні завдати один одному важкі травми, що значно збільшує кількість постраждалих. Терористи за ці роки

не тільки забрали життя сотень людей - вони також значно ускладнили роботу перевізників, зробили менш комфортним життя пасажирів.

Терористи надають перевагу саме такій тактиці, позаяк не існує жодних заходів безпеки, які б могли повністю знешкодити ризики такого теракту. З практичного досвіду правоохоронних структур світу можливо зробити висновок, що усе залежить від оперативної та професійної реакції самих правоохоронців. Так, великих жертв у Парижі 19 червня 2017 року вдалося уникнути саме завдяки злагодженій роботі поліції, яка вчасно зуміла виявити й знешкодити нападників.

Отже, виходячи з міжнародного досвіду та опираючись на законодавство, можемо виділити деякі особливості забезпечення безпеки та можливого попередження терористичного акту при проведенні масових публічних заходів та захисті критичної інфраструктури. Це перш за все комплекс адміністративно-правових, оперативно-розшукових, кримінально-процесуальних заходів у режимі підвищеної терористичної загрози. Адже у режимі підвищеної терористичної загрози наочна присутність поліції та сил безпеки й демонстрація їхньої готовності до реагування на інциденти можуть також спричиняти ефект стримування, змушуючи терористів змінювати свої плани або взагалі, відмовлятися від них [86, с. 6]. Обов’язковим є наявність відпрацьованих планів дій всіх служб та правоохоронних органів на випадок терористичної загрози. Передовий досвід планування заходів з безпеки МПЗ передбачає розробку та перевірку планів підтримання зв’язку та планів резервування технічних засобів задля забезпечення неперервності зв’язку між агенціями, а також планів забезпечення зв’язку з відомствами та організаціями, що прибувають для надання допомоги [86, с. 17].

Плани забезпечення безпеки МПЗ, у т.ч. плани і процедури реагування на безпекові інциденти повинні постійно удосконалюватися, виходячи з аналізу реальних подій, або за результатами тренувань і навчань, які мають проводитися на регулярній основі на усіх рівнях управління. Недостатньо розвинута практика тренувань і навчань, особливо високого рівня, робить об’єкти КІ уразливими до безпекових інцидентів і розвитку криз комплексного характеру [86, с. 18]. Як

зазначалось постійне навчання персоналу транспортної інфраструктури та правоохоронців, які забезпечують безпеку цієї інфраструктури є одним з ключових факторів запобіганню терористичним актам.

Необхідним є також навчання та застосування методів кримінологічного профайлінгу для своєчасного виявлення підозрюваних осіб. Обладнання технічними засобами (відео-, аудіоконтролю) в достатній мірі всіх об'єктів транспортної інфраструктури.

Проблемна ситуація полягає в тому, що всі об'єкти транспортної інфраструктури повністю захистити неможливо. Для цього потрібні були б кошти, співмірні з вартістю самої транспортної системи, що не може собі дозволити жодна, навіть найбагатша країна. Реально можливо тільки вибірковий захист окремих об'єктів інфраструктури, що дозволяє мінімізувати збиток від потенційних загроз природного, техногенного та терористичного характеру. Вибір об'єктів захисту є складною науково-практичною задачею, від успішного вирішення якої багато в чому залежить ефективність системи забезпечення транспортної безпеки. Небезпечні об'єкти транспортної інфраструктури в різного ступеня захищені від природних і техногенних катастроф та від терористичних загроз відповідно до вимог, прийнятих у кожному виді транспорту [87, с. 268].

Однак, як показує сумний досвід в нашій країні і за кордоном, цього захисту виявляється недостатньо для запобігання від терористичних актів скоєних тактичними прийомами, які постійно змінюються і їх важко передбачити. В нашій країні не існує ефективної системи вироблення вимог до захисту об'єктів транспортної інфраструктури на основі моніторингу загроз транспортної безпеки, а вона в край необхідна. Україна – транзитна країна, через її територію постійно намагаються здійснювати переправлення вербувальників, бойовиків, найманців, виконавців терористичних актів по всьому світу, крім того процвітання терористичних загроз на сході нашої країни. Використання території держави для контрабандної діяльності, нелегальної міграції з метою фінансування терористичної діяльності. Все це відбувається з використанням

транспортної інфраструктури та на шляхах сполучення, захист яких має бути пріоритетним для правоохоронних органів України.

4.2 Розбещення неповнолітніх: особливості кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості.

Питання боротьби зі кримінальними правопорушеннями проти статевої свободи та статевої недоторканості особи на сьогоднішній день постає все частіше. Латентність справ цієї категорії є дуже високою. За інформацією Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в нашій країні кожне п'яте кримінальне провадження, пов'язане з посяганням на статеву свободи та статеву недоторканості особи, де потерпілими є малолітні та неповнолітні діти, закривається, а злочинці фактично уникають покарання. Розбещення неповнолітніх (ст.156 Кримінального кодексу України – далі КК) є одним із небезпечних складів проти статевої свободи та статевої недоторканості, що заподіює шкоду статевій недоторканості неповнолітнього, негативно впливає на його нормальний статевий розвиток, руйнує усталені в суспільстві традиції та звичаї статевого виховання. А для працівників поліції такі справи потребують більше уваги, тому що по кримінальним провадженням за розбещення без згвалтування дуже важко довести вину злочинця из-за недостатності речових доказів, через що велика кількість кримінальних правопорушень залишається без покарання. Проблемою досліджень кримінальних правопорушень щодо розбещення неповнолітніх займалися такі науковці як: Александров Ю.В., Антонян Ю.М., Бажанов М.І., Борисов В.І., Брич Л.П., Дорош Л.В., Дудоров О.О., Кулик К.Д.,Світличний О.О., Краснюк Г.П., Хряпінський П. В., Затона Р.Е. , Дорош Л.В., Затона Р.Є., Єгошина Г.О., Ігнатов О.М., Кальман О.Г., Козлюк Л.Г., Косенко С.С., Краснюк Г.П., Лисько Т.Д., Мачужак Я.В., Мороз Л.І., Навроцький В.О., Пудовочкін Ю.Є., Синєокий О.В., Сльота О.О., Хавронюк М.І., Хряпінський П.В., Чмут С.В., Шеремет А.П. та ін.. Частиною першою статті 156 Кримінального кодексу України передбачено таке визначення розбещення неповнолітніх, як: «Вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятиріяного віку»[91, с. 63] Кулик К.Д. досліджуючи історичні витоки такого виду кримінального правопорушення, як розбещення неповнолітніх

зазначав, що перші згадування про заборони розбещення неповнолітніх знаходяться в традиціях і правових нормах Стародавньої Греції та Спарти. У Греції в VII ст.. до н. е. існував звичай, згідно з яким ініціювання хлопчика починалося з його викрадення дорослим чоловіком (у цей період практично у всій Греції була узаконена одностатева любов для чоловіків). Старший друг залучав підлітка до чоловічого союзу та навчав військовій майстерності. Відносини між підлітком і його наставником(у т.ч. сексуальні) вважалися такими , що мають почесний характер. Але зв'язок чоловіка з маленьким хлопчиком був неприпустимим – гідною визнавалася тільки любов до юнака. Розбещення неповнолітніх вважалося як протиправне діяння проти моралі. Афінські закони карали також за зваблення неповнолітнього без згоди його батька. За це передбачувалася смертна кара або атимія (позбавлення цивільних прав) [97, с. 168]

Кримінальний кодекс Франції 1810 р. визначив такі види сексуальних злочинів, як спонукання до розпусти(ст..334), сексуальні злочини з дитиною, що не досягла 15-річного віку (ст.332).

Перед дослідженням цих кримінальних правопорушень розглянемо склад цього кримінального правопорушення, а саме по його елементам:

- **Об'єкт кримінального правопорушення** - статева недоторканість і нормальний фізичний, психічний і соціальний розвиток неповнолітніх. Статева недоторканість є основним безпосереднім об’єктом розбещення неповнолітніх. Саме суспільні відносини із забезпечення абсолютної психічної та тілесної фізичної статевої недоторканості неповнолітньої особи, насамперед, ставляться під охорону кримінально- правовими засобами.
- **З об'єктивної кримінального правопорушення** - виражається у вчиненні розпусних дій сексуального характеру, здатних викликати фізичне і моральне розбещення неповнолітніх.

Розпусні дії можуть бути як фізичними, так і інтелектуальними. Інтелектуальне розбещення може полягати, наприклад, у цинічних розмовах з

потерпілим на сексуальні теми, розповіді відвертих, натуралістичних сексуальних історій, фотографуванні потерпілих в різних сексуальних позах, демонстрації порнографічних предметів.

Фізичне розбещення – це безпосередньо оголення статевих органів винної або потерпілої особи, тримання їх, інші непристойні дотики, які викликають статеве збудження, навчання онанізму, вчинення у присутності потерпілого статевого акту, акту онанізму, задоволення статевої пристрасті неприродним способом, схилення або примушення потерпілих до вчинення певних сексуальних дій між собою або щодо винного тощо.

При цьому фізичне розбещення уступає розпусним діям, адже при фізичному розбещенні найчастіше звертаються в Органи національної поліції, а про ведення розпусних дій щодо неповнолітніх ніхто може навіть не підозрювати, коли дитина боїться свого насильника і не може самостійно звернутися до поліції.

- **Суб’єкт розбещення неповнолітніх** – це особа, яка володіє не тільки вищевказаними обов’язковими ознаками, а й іншими якостями, що мають певне кримінологічне значення. Мова йде як про біологічні, так і про соціальні ознаки: статеву належність, родинний стан, рівень освіти, посадове становище й інші дані, що визначають статус людини в суспільстві. Суб'єктом виступає особа чоловічої або жіночої статі, яка досягла 16-річного віку. Винний і потерпілий можуть бути особами як однієї, так і різної статі.

- **Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення** характеризується прямим умислом. При цьому ставлення винного щодо віку потерпілої особи може бути як умисним, так і необережним. У разі сумлінної помилки особи щодо віку потерпілого відповідальність за ст. 156 виключається. Розпусні дії, передбачені ст. 156, спрямовані на задоволення винним статевої пристрасті, на збудження у неповнолітньої особи статевого інстинкту або його задоволення.

Шляхом дослідження та порівняння статистики вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст.156 Кримінального кодексу України, а саме

розбещення неповнолітніх, за 2017-2020 рік на території України та окремо Одеської області, ми можемо зробити висновок, що кількість з кожним роком все зростає, за останні два роки в Україні їх кількість зросла в 2,3 рази, а в Одеській області в 3 рази. За 2020 рік кількість кримінальних правопорушень пов'язаних з розбещенням неповнолітніх в Одеській області склала близько 8% , від загальної кількості по всій Україні, якщо в 2019 році ця кількість становила -6% , в 2018 і 2017- 4%.

Враховуючи, що жертви від цього протиправного діяння мають різник вік ми використати статистику надану П. В. Хряпінським та С. В. Чмутою і зазначити, що потерпілі від статевих зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості, за статтю та віком розподілилися таким чином: особи жіночої статі становили 72,2 %, серед них віком до 11 років – 23 особи (15,0 %), до 14 років – 45 осіб (39,1%), до 16 років – 15 осіб (13,0 %); особи чоловічої статі – 27, 8%, серед них віком до 11 років –11 осіб (9,6 %), до 14 років – 14 осіб (12,2 %), до 16 років – 7 осіб (6,1 %) [92, с. 87].

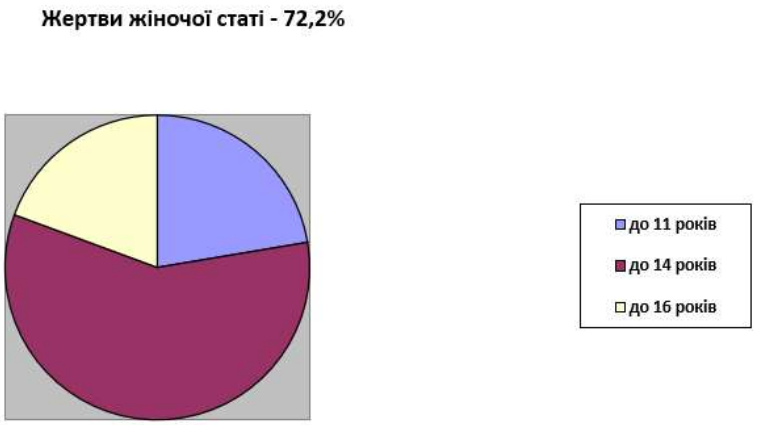

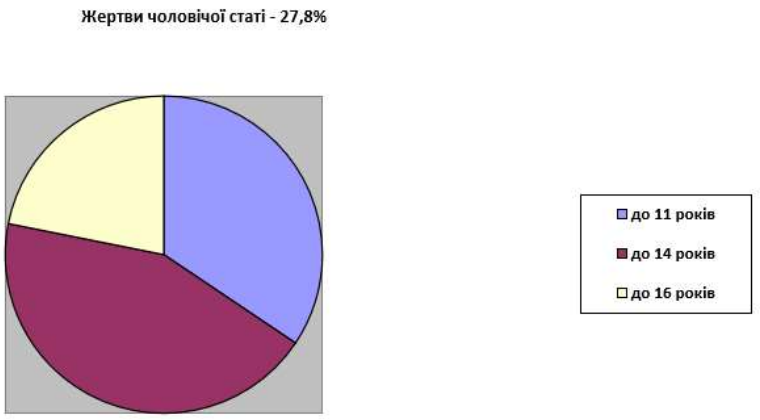

З вище викладеного, ми пропонуємо працівникам поліції для боротьби та відвернення протиправного діяння передбаченого ст.156 Кримінального кодексу України (розбещення неповнолітніх)

<u>І Попередження:</u>

- виявлення, усунення або нейтралізація причин вчинення даного кримінального правопорушення;
- індивідуальний профілактичний вплив на особу із протиправною поведінкою;
- запобігання задуманого кримінального правопорушення , навіть на стадії готування;
- проведення профілактичних бесід з батьками і дітьми, психологічні консультації;
- інформування населення, щодо наслідків вчинення таких кримінальних правопорушень, статистики вчинення;
- роз’яснення правильної поведінки у разі випадку , який може передувати вчиненню даного протиправного діяння;
- проведення з населенням через учбові заклади, установи, організації психологічних тренінгів та тестувань для запобігання вчинення кримінальних правопорушень.

<u>ІІ Розкриття цих кримінальних правопорушень:</u>

- вчасне розкриття, забезпечує попередження повторного вчинення нового;

- проведення слідчих експериментів допоможе у розробленні тактики злочинців, та порядку вчинення кримінального правопорушення;

- складання психологічного портрету розбещувача, забезпечить подальше розкриття кримінального правопорушення.

<u>III Контроль над злочинцями, які вчинили ці кримінальні правопорушення:</u>

- Згідно ч.1 ст.156 дане кримінальне правопорушення можна віднести до злочинів середньої тяжкості, а згідно ч.2 ст.156 до тяжких злочинів. На мою думку, даний вид кримінального правопорушення потрібно відносити до особливо тяжких. І забезпечити правопорушнику належне покарання, адже вчиняючи цей діяння він позбавляє неповнолітню особу не лише права на статеву свободу та недоторканність, а й на її честь, гідність, і залишає їй певну психологічну травму, назавжди змінює її сприйняття світу.

- Потрібно забезпечити достойний контроль над злочинцями у місцях позбавлення волі, і у разі звільнення його з місць виконання покарання забезпечити безпеку громадян, установити дану особу під адміністративний нагляд, та контролювати і попереджувати вчинення даного діяння з боку злочинця.

Вчинення розпусних дій щодо неповнолітньої особи свідчить про особливо високу ступінь суспільної небезпеки й абсолютну сексуальну занедбаність, цинічність і зухвалість особи злочинця. При розбещенні неповнолітніх відбувається поєднання психічного та фізичного впливу на особистість жертви, що може призвести до негативних наслідків. Неможливо, негативно впливаючи на тілесну недоторканість, не зачіпати її психічної складової. І навпаки, психічний вплив на статеву недоторканість, обов’язково негативно відіб’ється на тілесній недоторканості. Одним з таких більш яскравих негативних наслідків розбещення неповнолітніх є настання у разі розпусних дій тяжких наслідків для

здоров'я потерпілої особи у виглядізараження венеричною хворобою, настання психічної хвороби, зараження СНІД.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що як і всі протиправні діяння проти статевої свободи та статевої недоторканості, розбещення неповнолітніх є протиправним діяння, який вчиняється тільки з прямим умислом, його метою виступає розбещення неповнолітніх, мотивами є задоволення винною особою особистої статевої пристрасті або збудження в неповнолітньої особи статевого інстинкту.

SECTION 5. CRIMINOLOGY

5.1 Some aspects of combating child sexual abuse

In recent years, our society is increasingly faced with the issue of pedophilia, and therefore there is an urgent need to address it. First, this issue worries parents because it is becoming more dangerous to let the child go somewhere alone, or they are confused by the behavior of teachers, educators. Second, this issue is acute for the state because it is precisely such criminal offenses that, particularly, receive publicity, incite society, and sometimes force them to engage in the lynching. Moreover, such criminal actions demoralize the next generation, not allowing them to focus on what is good and bad.

This issue's relevance is confirmed by the statistics of the General Prosecutor's Office of Ukraine on the number of criminal offenses concerning child sexual abuse. Thus, at the end of 2020, 195 such criminal offenses were taken into account, a report on suspicion of these criminal acts was handed over to 130 persons, 98 cases were sent to the court with an indictment, and 5 with a petition for the application of compulsory medical measures [108].

Pedophilia, or pedophilic disorder, is a psychosexual disorder that typically affects adults and is characterized by sexual interest in adolescent children and attempts of sexual intercourse with them [109].

According to the International Classification of Diseases (ICD), class V includes sexual preferences for children, boys or girls or both (usually of prepubertal or early pubertal age) as one of the disorders of sexual preferences (code F65.4). A broad understanding of pedophilia is defined as sexual attraction to children [110, p.116].

Pedophilia, as a person's sexual disorder, can take a variety of forms – from ordinary fantasies to sexual intercourse and brutal murder after them, from light hugs to caresses, masturbation, anal or genital contact. Quite often, pedophiles justify their actions with an "educational" purpose, sexual pleasure that a child receives, or provocative inciting actions on the child's part. Quite often, victims of such actions, as

a result, have an injured psyche, which is not yet fully formed, and this can also cause sexual perversions, which can manifest immediately or after an indefinite period of time [110, p.79].

In Ukrainian law, the approach to combat such a phenomenon as pedophilia is criminal liability, provided by Article 156 of the Criminal Code of Ukraine "Child Sexual Abuse", but when qualifying these criminal acts, it is necessary to consider Art. 155, part 4 of Art. 152 and Art. 153 of the Criminal Code of Ukraine, which have a similar object of crime and in one way or another affect children and pose a danger to minors, potential victims of pedophilia.

If we consider more specifically the criminal offense under Art. 156 of the Criminal Code of Ukraine, namely the child sexual abuse, its objective side is usually expressed by committing various acts of a sexual nature, which can cause moral and physical abuse of the victim who has not reached the age of majority [111, p.237]. Such actions can be both physical and intellectual, committed in the presence of the victim both in person and through the use of the Internet or other means of communication that can in any way demonstrate to the victim such actions.

Physical abuse is manifested in the exposure of the external genital organs of both the guilty and the victim, obscene touches that can cause sexual arousal, masturbation training, or any sexual activity in the victim's presence. In fact, this type of sexual abuse concerns various acts of a sexual nature committed by the perpetrator during physical contact with the victim or a third person and intended to arouse the victim's sexual arousal, which may result in sexual intercourse or other manipulations aimed at meeting the needs of a pedophile (physical or moral).

Intellectual sexual abuse refers to actions that have a greater impact on the victim's mind and consciousness. It can be conversations about sexual topics, telling sexually explicit stories, or demonstrating or coercing pornographic material. Intellectual lewd acts are classified as follows:

1. Verbal – open conversations on sexual topics, vulgar anecdotes, or advice about the sex life.

2. Visual – materials that are displayed in the form of video, audio or photo, and books.

3. Audial – musical reproduction of sexual naturalistic stories, songs, or other materials that are characterized by a sexual message.

In any case, the intellectual influence has a significant role in the commission of such actions because this is how a pedophile affects a person, in fact, proving that "the actions they commit, have committed or will commit are perfectly normal and acceptable in society and nature." [112, p.81-82].

An important legal act is the Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse, which the Verkhovna Rada of Ukraine ratified on June 20, 2012. In particular, Articles 18, 22, and 23 of this Convention require all Parties to legislate the criminalization of such intentional conduct as engaging in sexual activity with a child who has not reached the statutory age for engaging in sexual activity and engaging in sexual activity with a child when:

coercion, force, or threats are used; violence is committed with the conscious use of trust, authority, or influence on the child, particularly in the family;

violence is carried out in a particularly vulnerable situation for the child, in particular, due to mental or physical incapacity or dependent position [113]. The Convention also specifies concepts such as "child abuse", "sexual harassment of a child", and other actions that potentially affect a child or adolescent by an offender and requires statutory measures to criminalize them.

One way or another, it is difficult to talk about and fully characterize some rather existing steps of the state to counteract and prevent the sexual abuse of minors. After all, law enforcement and legislative agencies began to actively raise this issue only a few years ago, when the number of victims of pedophiles began to grow one way or another.

Thus, in 2019, the Verkhovna Rada of Ukraine approved a bill introducing a single register of persons convicted of crimes against sexual freedom and sexual integrity of a minor and strengthening the liability for crimes against sexual freedom and sexual integrity of a minor, which is maintained by the Ministry of Justice of

Ukraine and the information contained in is available to authorized officials of the Ministry of Justice of Ukraine, the Department for Execution of Criminal Punishments, State Institution Probation Center, State Institution Health Center of the State Penitentiary Service of Ukraine, law enforcement agencies, prosecutors, pre-trial investigation bodies, prosecutors, investigators, and employees of the State Bureau of Investigation [114]. In fact, it is an electronic database that collects and stores information about those who have committed sexual abuse and crimes against children's inviolability.

The draft law also significantly increased criminal liability for such crimes. For example, rape of minors under the age of 14, regardless of consent, is punishable by imprisonment for a term of 10 to 15 years. A repeated rape of a child entails responsibility as 15 years in prison or life imprisonment of the offender.

It is worth noting that today's urgent problem is virtual pedophilia, which is currently one of the main dangers of society. This is a phenomenon that cannot be fully controlled and completely eradicated. There are now many opportunities for parents to protect their child from possible attack by an offender, but even such applications are not reliable and can also be easily disabled. Moreover, cases of virtual pedophilia are difficult to prove, especially when electronic evidence in the state is not a valid basis for the accusation, and even considering that it can be destroyed, which frees the hands of criminals who feel impunity. However, law enforcement agencies actively fight criminals online by pretending to be a potential victim, or, conversely, as a pedophile looking for like-minded people. An active information campaign encourages all users, especially children, to be attentive to those they communicate on social networks.

Considering the experience of other countries and comparing society's attitude to this issue, we can conclude that Ukraine, although beginning to combat pedophilia actively, is at the beginning of this path.

Thus, the above-mentioned draft law contained a proposal to introduce chemical castration, which exists in the United States, Europe, and the CIS. Still, the President of Ukraine vetoed this provision. On the one hand, analyzing its success and positive impact on recidivism rates for such crimes, we can say that it would still be worth

accepting and implementing castration. However, there is another side that can negatively affect society.

First, chemical castration is a rather expensive procedure for our state's budget, which is currently in an economic crisis. Second, there is the question of the coercion or voluntariness of such a procedure. In this case, it would be appropriate to introduce voluntary castration, which will be accompanied by the support of a psychiatrist and constant supervision of the offender throughout the course of treatment. Then it really will be a tool that helps pedophiles themselves well aware of their danger. After all, only those who have realized their actions and repent of them will agree to voluntary castration. Besides, forced castration can be a challenge to a person who, after the procedure, can pose an even greater danger to society, and especially to the objects of sexual desire. This will provoke aggression, which can actually replace the abuser's sexual attraction.

Surgical castration is also used as a punishment, which, in our opinion, is not an effective punishment. This only leads to physiological, mental disorders and great stress. Thus, in the United States, this type of castration is applied to those criminals who seem to be physically and mentally ready. However, it is impossible to be ready for actions that can disgrace you from a moral perspective. This will be serious stress even for the most demoralized person.

One of the types of punishment for this type of offense is life imprisonment. It is worth noting that a criminal who is really a danger to society and has a deformed psyche, even after treatment or castration, will not become an adequate part of society. An abuser's perception of the world is already distorted, so sexual attraction may be the basis for other criminal acts. They may not necessarily be related to a person's sexual freedom or inviolability, but they will be destructive to the offender and other people. Such people should be isolated from society and potential victims for as long as possible.

It would be appropriate to register all suspects in juvenile delinquency and other related crimes in psychiatric hospitals concerning preventive measures. This will prevent further developing a personal pedophile criminal, even if he or she is not

convicted. In this way, it will be possible to investigate in detail the suspect's identity, assess actions, and propensity to commit such crimes. The introduction of psychiatric supervision of suspects and accused persons may allow predicting their next steps and prevent them.

SECTION 6. FINANCE LAW

6.1 Peculiarities of defining the legal regime of e-money

The article is devoted to the peculiarities of determining the legal regime of e-money. The urgency of the problem described in the article is caused by the acceleration of the digitization process in the world and the objective need to be included in the global information space due to the rapid growth of the e-money market. The article describes the conceptual and categorical apparatus (legal regime, money, e-money). It is established that a wide variety of views on the interpretation of the concept e-money is caused by several circumstances, namely: this term is relatively new, not fully specified and regulated in Ukraine; the very phenomenon of electronic money is quite complex both in explanation and use, and in assigning them to a certain type of payment methods. It is noted that the use of e-money significantly improves the quality of payment transactions, which is especially important at this stage of market and social relations development. In order to separate the concept e-money from other similar concepts, the features of e-money are defined. It was found that e-money was created to speed up the circulation of ordinary money in our understanding, but their use is complicated by the mandatory condition of the user's e-wallet, which, in turn, significantly narrows the circle of users, because not everyone has access to relevant technologies. The advantages of e-money are determined. The regulation of electronic money circulation is described. It is noted that the field of distribution and use of e-money is not sufficiently structured, because the majority of the population is simply not ready for the introduction of new technologies. The comparison of e-money with cash and non-cash money is made. It is emphasized that e-money is a special kind of money that has no intrinsic value, is considered an obligation of the issuer, is a special type of payment method and occupies a special place in the system of electronic payment methods, because it is a completely new form of money. It is noted that e-money is in e-wallets in the form of accounting information, and rather performs the

function of a measure of value in specific legal relationships, because it is used by a narrow circle.

Key words: non-cash money, cash money, information society, e-money, legal regime.

Problem statement. The modern world is rapidly evolving and changing, today's pandemic conditions have accelerated the process of digitization of the world. The phenomenon of e-money is widespread in use, but objectively is not fully regulated and is not a publicly available method of payment. The domestic field of information technologies is currently in a constant development process and, accordingly, needs to be included in the world information space. This is the basis for the development of the information society in Ukraine. Therefore, one of the pressing issues related to the development of the information society and information technology is the use of e-money. Thus, according to the National Bank of Ukraine, in 2019 the e-money market has almost doubled. This applies to indicators of the process of issuing e-money and their use, which increased more than 2.3 times. Despite the fact that the use of electronic money is constantly increasing and the number of electronic money users is growing, many questions about their functioning remain unexplored, including the question of determining the legal regime of e-money.

Analysis of recent research and publications. Today a significant number of scientific papers are devoted to determining the legal status of e-money, which indicates the relevance of this topic. Thus, such scientists as A. Volik, N. Ivaniv, V. Kravchuk, S. Shimon, N. Shyshkova and others focused on this issue.

The purpose of the article is to define the concept of *e-money* and outline its place in the system of electronic payment method.

Presenting main material. To study the features of the legal regime of e-money, we consider it appropriate to determine the doctrinal understanding of the concept of *legal regime*. Thus, N. Kovalenko explains this definition as a normatively established exceptional order of state regulation of special social relations, which is objectified through a structured set of various regulatory and legal methods, the complex of which is determined by the specifics of regulated relations [115].

In is also important to define the concept of *money*. In particular, O.V. Danylenko reveals the concept as follows: money is expressed in the form of banknotes, coins or entries in the currency, which is defined as a legal tender, is the universal equivalent and measure of the value of all other objects of civil rights of a paid nature [116].

There are many opinions among scholars studying e-money about the doctrinal definition of this term. Thus, some scientists refer to e-money as a form of non-cash money. Others, comparing ordinary and electronic money, consider the latter through the prism of applying to them the legal regime of things. There are also some points of view that this is a right of claim or a monetary obligation. However, some scientists refer to electronic money as a special kind of securities or equate e-money to the equivalent of ordinary money [117]. Such a wide variety of views on the interpretation of the above term is due to several circumstances, in particular: the term *e-money* is relatively new, not fully specified and regulated in Ukraine; the very phenomenon of e-money is quite complex both in explanation and use, and in assigning them to a certain type of payment methods.

At the same time, according to the Law of *Ukraine On Payment Systems and Funds Transfer in Ukraine* [118], e-money is considered an obligation of the issuer, although it does not mean that the direct payment method is the obligation of the bank that issued such money. The binding factor is not the issuer's obligation, but the right of claims against the bank to repay e-money.

In order to separate the concept of e-money from other, at first glance similar concepts, it is necessary to define the characteristics of e-money. Thus, the special features of the latter include: monetary value; storage takes place on an electronic device; is considered a separate payment method, is the so-called monetary obligation of the issuer; performed in cash or non-cash; quite limited in movement; accepted by economic agents and are not used by all legal entities [119]. The main feature and difference of e-money, according to P. Senishch, is its ability to circulate freely and transfer between users, which is called transferability [120].

Many scientists, including A. Protsenko, also emphasize that e-money, in addition to the means of payment, is also the obligation of the issuer who issued it. Completely different participants in the legal relationship can accept e-money as a mean of payment. Participants in commodity-money relations may remain anonymous, if necessary. Special technical systems, accounts and e-wallets are used to make payment transactions. In this case, e-money can be expressed in any currency units [121].

Based on the above, e-money is a way to ensure the transferability of payment in the course of commodity-money relations. Accordingly, e-money can be considered as credit, as it is the obligation of the person who issued such money. That is, on the one hand, e-money was created to speed up the circulation of ordinary money in our understanding. On the other hand, their use is complicated by the mandatory condition of the user's e-wallet, which, in turn, significantly narrows the circle of users, as not everyone has access to relevant technologies.

At the same time, e-money can be accumulated and have a specific value (which is expressed in a certain currency); it is accepted by both individuals and legal entities for settlements; e-money is an obligation of the issuer and is put into circulation after its exchange for ordinary (cash or non-cash money); they may not be less than their issued value and may be used in reverse exchange at the request of the owner; e-money is stored in electronic form or on a special physical device for storing such money; can be owned by the owner directly or remotely on the server [122].

Based on the above, the advantages of e-money include: simplicity and low cost issuance, independence from banks, high portability, no division into denominations, no need for constant conversion, no loss of quality over time, easy payment, no personalization, rigid security system and ease storage [123]. Hence, the use of e-money significantly improves the quality of payment transactions, which is especially important at this stage of development of market and social relations.

According to the Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine *On Amendments to Certain Legal Acts of the National Bank of Ukraine on Regulation of Electronic Money Issuance and Circulation* No. 481 as of November 4, 2010 both

individuals and business entities may use e-money for payment transactions for goods, works, services. Individuals can also transfer such money to other users. They can receive e-money and repay it in exchange for cash or non-cash money [124]. Instead, legal entities and businesses in the course of their activities can receive e-money from other users and repay it in exchange only for non-cash funds.

When considering the peculiarities of the legal regime of e-money and its place among electronic payment instruments, it is worth mentioning the experience of the United States of America, because it was in this country that the idea of e-money appeared. At the same time, at the end of the 20th century, with the spread of the Internet, electronic payment systems began to be actively used, and in 1994 the legal regime of electronic money was enshrined in law in the European Union [125]. Thus, the phenomenon of electronic money is relatively new, but already very common. Therefore, their research and further detailed regulation at the legislative and doctrinal levels are relevant.

In Ukraine, on the other hand, the fielf of e-money circulation has not been regulated for a long time. Only in 2008 the first legal norms governing such public relations began to appear. Examples of such norms can be found in Articles 7, 40, 56, 67 of the Law of Ukraine "On the National Bank of Ukraine", Articles 9, 10, 12, 15 of the Law of Ukraine "On Payment Systems and Funds Transfer in Ukraine". The main body that monitors the issuance, circulation and operation of e-money is the Board of the National Bank of Ukraine. The first legal act concerning e-money was the *Regulation on Electronic Money in Ukraine* as of June 25, 2008. Currently, the Resolution "On Amendments to Certain Regulations of the National Bank of Ukraine on Regulation of Issuance and Circulation of E-Money" as of November 4, 2010 is currently inforce. Despite this, the field of distribution and use of e-money is not sufficiently structured, because the majority of the population is simply not ready to implement new technologies.

For more complete study of the legal regime of e-money, we consider it appropriate to compare it with cash and non-cash money. So, as for the differences from cash, the usual money in our understanding has a special legal regime of things,

because they have a material form, which in turn does not have e-money. The issuance, provision, support and operation of ordinary money is provided by the National Bank of Ukraine, while e-money can be issued by private institutions and banks. When paying cash there is a transaction with money as property.

As for the differences from non-cash money, it should first be noted that e-money can be used by those who have e-wallets, and therefore it is not a publicly available method of payment. Issuers of such money can be not only the National Bank of Ukraine, but also various banking institutions. Non-cash payments are made on the basis of the issuance of a payment document indicating the existence of a payment obligation (information on the issuance of funds or a monetary obligation) [126].

In turn, users of e-money can receive such money as the right of claim against the issuer to repay it in exchange for cash or non-cash [127]. In the comparison of cash and electronic money, the opinion of D. Potyarkin, who considers cash to be accounting information, deserves attention. That is, banks do not work directly with money, but with information about cash flows [128]. In this sense, these phenomena are similar, as they contain signs of the binding right to claim against the bank or the issuer of money. But the main difference is that e-money is credited without creating a bank account, which further determines the various sources of legal regulation and the emergence of obligations of the parties to ensure the right of claim [129]. At the same time, it is common for all the above types of money that it can be a legal tender.

Thus, the issue of determining the legal regime of e-money is extremely difficult because of its legal nature. In particular, the term "money" generally refers to specific monetary units. In this case, to secure and accumulate monetary resources for a particular person it requires a carrier for its storage and accounting. Such carriers for cash are material and ordinary in our understanding money (banknotes and coins); for non-cash money, such a carrier is the right to demand a special type, which is expressed in the bank account record and is the basis for the formation of relations between the user and the bank or issuer; e-money requires the right of claim, which is fixed in the account of the e-money operator and which is not deposited in the bank account. This

is how the objects of financial law, which are called forms of money, look completely different in their content [129].

The above types of money are difficult to compare, because cash has a material form and a special regime of things, which is enshrined in law. The operation and movement of non-cash money is provided by an additional subject of public relations in the field of payment transactions - banking institutions. It is important that the issuer of both cash and non-cash money in Ukraine is the National Bank of Ukraine, which determines its value and ensures its functioning. This is the main feature that separates these types from e-money. E-money can be issued by banks through special communication technology systems. They are the issuer and the main actor in the circulation and use of such money. Such banks are responsible for issuing e-money, as users of e-wallets apply to these institutions with the right to demand the exchange of e-money for cash or non-cash. In this aspect, we can also say that e-money is a mean of measurement for ordinary money in our understanding. Anyway, the issuer exchanges it for cash or non-cash. E-wallets are used for convenient, rapid, and sometimes anonymous payments, as well as international payment transactions.

Conclusions. Thus, e-money is a special kind of money that has no intrinsic value, is considered an obligation of the issuer, is a special type of payment method and occupies a special place in the system of electronic payment methods. It is a completely new form of money, with both advantages and disadvantages. E-money is in e-wallets in the form of accounting information, and rather performs the function of a measure of value in specific legal relationships, because it is used by a narrow circle of people. Another important fact is that legal relations concerning the use of both non-cash and e-money provide for the presence of a third party in the legal relationship (bank or issuer of e-money), which is contrary to subjective law, when between the initial state of property and subsequent owner there can be no mediators.

6.2 Засади удосконалення правового регулювання бюджетного процесу в Україні

Успіх управління процесом щодо мобілізації, розподілу, перерозподілу та використання коштів державного бюджету вимагає чіткого розмежування функцій і обов'язків між гілками влади в поєднанні з балансом їх відповідних повноважень. Повноваження законодавчої та виконавчої гілок влади особливо важливі для забезпечення належного нагляду та підзвітності. З метою реалізації зазначеного необхідно правильно розробити нормативно-правову базу, що забезпечить оптимальне регулювання всіх стадій бюджетного процесу.

Як головний розпорядник коштів державного бюджету Міністерство фінансів України та його очільник повинні володіти достатніми повноваженнями. Так, міністр повинен мати адекватні правові та технічні інструменти та бути достатньо кваліфікованим. Варто зазначити, що наразі до системи головного розпорядника, крім центрального апарату Мінфіну, входять шість відповідальних виконавців, а саме: Державна казначейська служба України, Державна митна служба України, Державна податкова служба України, Державна пробірна служба України, Державна фінансова інспекція України, Державна служба фінансового моніторингу України [130].

Як справедливо зазначає О. П. Гетманець, бюджетний контроль, це, по-перше, напрямок фінансової діяльності держави в управлінні бюджетним процесом, по-друге, фінансово-контрольна діяльність уповноважених суб’єктів і громадськості, що здійснюється на всіх стадіях бюджетного процесу з метою дотримання бюджетного законодавства всіма його учасниками [131].

Щодо характеру впливу контролюючих органів, слід зазначити, що такий вплив не можна зводити лише до систематичного спостереження, оскільки до повноважень контролюючих органів відноситься накладення стягнень, прийняття нормативних рішень тощо [132].

Кабінет міністрів є ключовим органом, що приймає рішення стосовно мобілізації, розподілу, перерозподілу та використання коштів державного

бюджету. Успіх бюджетної системи багато в чому залежить від тісної координації та взаємодії між Міністерством фінансів та галузевими міністерствами. Галузеві міністерства несуть відповідальність за визначення і реалізацію державної політики у своєму секторі в рамках політики та бюджетних обмежень, визначених Кабінетом Міністрів України.

Законодавчий орган, в свою чергу, повинен мати достатні кошти для оцінки державної політики, ретельного аналізу бюджету та контролю ефективності його виконання. Уряд повинен надати парламенту бюджет, який визначає державну фіскальну політику та макроекономічні цілі. Загальноприйнятою є практика, коли спеціальний парламентський комітет розглядає бюджет, а інші комітети вивчають остаточні документи і звіти. Річний бюджетний цикл складається з формування проекту бюджету виконавчою гілкою влади, розгляду та затвердження законодавчим органом, виконання відомствами і завершується аудитом.

Основоположним принципом державних фінансів є прийняття рішень та управління державним фондами. Державні кошти належать всім платникам податків, суспільству в цілому. Законодавчий орган, який є вищим представницьким органом держави – обраний платниками податків, несе відповідальність за прийняття рішень про порядок використання державних коштів. Управління державними фондами здійснюється урядом.

Подібним чином, розподіл повноважень щодо прийняття рішень та управління допомагає запобігти опортунізму у відносинах. Такий поділ повинен гарантувати, що ті, хто вирішує, як слід використовувати грошові фонд коштів, і ті, хто їх використовує, не є одними і тими ж особами. Підзвітність стає центральним питанням з точки зору захисту інтересів платників податків і суспільства в цілому. Саме в цьому відношенні законодавча влада є гарантом збереження коштів платників податків. Таким чином, необхідною умовою захисту інтересів суспільства є те, що законодавчий орган має право приймати рішення по бюджету. Таким чином, бюджет, затверджений законодавчим органом, є юридично обов'язковим для уряду. У цьому сенсі бюджет є

юридичним договором між урядом і законодавчим органом про те, що уряд повинен зробити в новому фінансовому році. Контроль за виконанням бюджету є потужним інструментом підзвітності громадянам та знанням того, як уряд витрачає грошові кошти.

Таким чином, з вищевикладеного очевидно, що, принаймні в теорії, законодавча влада являє собою найбільш важливий орган підзвітності суспільству в управлінні державними фінансами. Щодо законодавчого регулюванню бюджетного процесу, доцільно виділити три ключові елементи в інституційних механізмах законодавчого органу для виконання його обов'язків: відповідні повноваження, організаційна структура і контролюючий вплив.

1. Повноваження: для того, щоб законодавчий орган мав реальну владу в бюджетному процесі, Конституція, Бюджетний кодекс та інші відповідні законодавчі акти повинні містити чіткі положення. У цих положеннях повинні бути викладені повноваження законодавчого органу щодо внесення поправок до бюджету, що подається урядом. Дані закони повинні додатково визначити повноваження щодо внесення поправок, наприклад, чи може законодавчий орган переглядати витрати у бік збільшення або зменшення.

2. Організаційна структура: для ефективного та дієвого функціонування законодавчого органу має бути створена структура комітетів. Загальний формат передбачає два компоненти: основний комітет – бюджетний комітет, відповідальний за всі бюджетні питання, і декількох підкомітетів, відповідальних за різні сфери політики, щодо бюджетного процесу. Ця структура дозволяє законодавчому органу здійснювати як загальний контроль над бюджетним процесом, так і більш конкретне поглиблене вивчення різних державних програм або заходів.

3. Контролюючий вплив: крім того, законодавчий орган повинен мати можливість аналізувати бюджет уряду, і це залежить від трьох факторів: часу, інформації та досвіду. Перш за все, законодавчому органу необхідна достатня кількість часу для розгляду та аналізу бюджету уряду. По-друге, законодавчий орган також повинен мати необхідну інформацію про вартість державних

програм. Законодавчий орган може сам збирати таку інформацію або створювати умови для обміну інформацією. По-третє, для ефективного перегляду бюджету законодавчому органу також необхідний персонал, який добре знає конкретні програми, передбачені державним бюджетом. Оскільки спостерігається брак часу у законодавців, необхідного для самостійного розгляду всього бюджету. Іншим суттєвим законодавчим недоліком є відсутність розвитку законодавчого бюджетного дослідницького потенціалу. Відсутність будь-якого з наведених вище факторів суттєво вплине на розгляд законодавчим органом державного бюджету.

Ефективність законодавчого регулювання бюджетного процесу залежить, зокрема, від встановлених правил і процедур. Вважаємо за доцільне розглянути дві поширені моделі регулювання: модель сильної виконавчої влади і модель сильної законодавчої влади. У моделі сильної виконавчої влади президент володіє величезними бюджетними повноваженнями, такими як право вето у президента США. Таке право вето встановлює бюджетну рекомендацію президента як крайню межу, вище якої законодавчий орган не може піднятися, або президент накладе вето на його рішення. Коли законодавчий орган скорочує бюджет програми нижче президентської межі, це має бути схвалено президентом. По суті, президент може накласти вето на все, що виходить за рамки первинних бюджетних рекомендацій.

Інша модель – сильної законодавчої влади, забороняє вето по окремих позиціях. У таких умовах законодавці можуть практично переписати бюджет на свій розсуд і представити його президенту на основі імперативного принципу.

Хорошим прикладом для України може слугувати нинішня система США – така, що президент і Конгрес взаємозалежні в питаннях бюджету. Президент не може домогтися прийняття свого бюджету без прийняття законодавчих заходів, а Конгрес не може домогтися виконання своєї бюджетної резолюції без згоди президента. Ця ситуація повинна спонукати протиборчі сторони шукати компроміс, враховуючи можливий конфлікт в бюджетному процесі.

Таким чином, можна визначити наступні засади удосконалення правового регулювання бюджетного процесу:

- інституційна основа, яка забезпечує чітко визначені принципи, закріплені в Конституції, Бюджетному кодексі та інших законодавчих актах;

- середньострокові фіскальні рамки, які надають бюджетну інформацію в середньостроковій перспективі і встановлюють середньострокові фіскальні цілі;

- чітко визначений і зрозумілий процес підготовки бюджету, що передбачає достатньо часу для кожного етапу бюджетного процесу;

- виконання бюджету і контроль в галузевих міністерствах забезпечують дотримання лімітів, встановлених парламентом, в свою чергу, Міністерство фінансів уповноважене контролювати ці ліміти;

- система обліку та звітності, що передбачає зв'язок системи класифікації витрат з процедурами оцінки ефективності та результативності видаткової політики і програм;

- фінансовий контроль: потрібна узгоджена і широка законодавча база, що визначає систему, принципи і функціонування бюджетного контролю.

- ефективна система публічних закупівель, в якій заохочується конкуренція за контракти, що укладаються суб’єктами публічної адміністрації.

SECTION 7. LABOR LAW, SOCIAL SECURITY LAW

7.1 Юридичні аспекти підтвердження звання лікар-спеціаліст на курсах стажування та правові засади правильного зарахування на посаду лікаря (провізора) стажиста

До роботи на посадах лікарів і провізорів допускаються фахівці, що отримали спеціальну підготовку у вищих навчальних закладах відповідно до Переліку вищих і середніх спеціальних навчальних закладів, підготовка і отримання звання в яких дають право займатися медичною і фармацевтичною діяльністю, затвердженого наказом МОЗ України від 25.12.1992 р. №195 (далі – Наказ № 195), та звання лікаря (провізора)-спеціаліста з конкретної спеціальності, або атестовані за цією спеціальністю з присвоєнням (підтвердженням) кваліфікаційної категорії.

У разі якщо закінчився термін дії сертифіката лікаря (провізора)-спеціаліста, протягом одного року після закінчення 5-річного строку з моменту попередньої атестації на присвоєння (підтвердження) кваліфікаційної категорії чи отримання звання лікаря (провізора)-спеціаліста з іншої спеціальності лікар (провізор) підлягає терміновому направленню на стажування (спеціалізацію) і до отримання звання «лікар (провізор)-спеціаліст» зараховується (переводиться) на посаду «лікар (провізор)-стажист». При цьому лікарська (провізорська) посада на час спеціалізації (стажування) відповідно до пункту 2.1.3 наказу МОЗ України «Про подальше удосконалення системи післядипломної підготовки лікарів (провізорів)» від 22.07.1993 р. №166 повинна бути заміщена посадою лікаря (провізора)-стажиста з цієї спеціальності. Посада лікаря (провізора)-стажиста повинна бути визначена з урахуванням вимог Класифікатора професій ДК 003:2010, наприклад: «лікар-стажист з терапії» тощо.

Зарахування на посаду «лікар (провізор)-стажист» з певної спеціальності здійснюється у таких випадках:

1) якщо лікар (провізор) протягом року після закінчення 5-річного строку з моменту попередньої атестації з присвоєнням (підтвердженням) атестаційної

категорії не виявив бажання і не подав документи на чергову атестацію (п. 1.10 Положення про порядок проведення атестації лікарів, затвердженого наказом МОЗ України «Про подальше удосконалення атестації лікарів» від 19.12.1997 р. №359 (далі – Наказ №359); п. 2.1 Положення про проведення атестації провізорів, затвердженого наказом МОЗ України «Про вдосконалення атестації провізорів та фармацевтів» від 12.12.2006 р. №818 (далі – Наказ №818);

2) якщо лікарю (провізору) за рішенням атестаційної комісії відмовлено у присвоєнні (підтвердженні) другої кваліфікаційної категорії (п. 1.10 Положення про порядок проведення атестації лікарів, затвердженого Наказом №359; п. 2.1 Положення про проведення атестації провізорів, затвердженого Наказом №818);

3) якщо лікар (провізор) зарахований (переведений) на іншу посаду, до отримання ним сертифіката лікаря-спеціаліста з відповідної лікарської (провізорської) спеціальності (п. 1 Примітки до розділів I, II «Лікарські посади» та «Провізорські посади» Наказу №195);

4) якщо лікар не працював за конкретною лікарською спеціальністю більше 3 років (п. 1 Положення про порядок направлення на стажування лікарів, які не працювали за спеціальністю більше трьох років, і про порядок їх наступного допуску до лікарської діяльності, затвердженого наказом МОЗ України «Про порядок направлення на стажування лікарів і їх наступного допуску до лікарської діяльності» від 17.03.1993 р. №48 (із змінами, затвердженими наказом МОЗ України «Про внесення змін до наказу Міністерства охорони здоров’я України від 17.03.1993 р. №48» від 21.12.2010 р. №1146, зареєстрованим у Мін’юсті 18.01.2011 р. за №67/18805);

5) якщо провізор не працював за конкретною провізорською спеціальністю більше 5 років (п. 2.1 Положення про проведення атестації провізорів, затвердженого Наказом №818).

Після зарахування (переведення) на посаду «лікар (провізор)-стажист» таку особу відразу ж направляють для проходження стажування (спеціалізації) з наступною атестацією з присвоєнням звання спеціаліста з конкретної лікарської

(провізорської) спеціальності, що дає право займатися лікарською (провізорською) діяльністю за вказаною спеціальністю.

У разі відмови від стажування (спеціалізації) лікар (провізор)-стажист (за згодою) з дотриманням вимог наказу МОЗ України «Про затвердження Переліку вищих і середніх спеціальних навчальних закладів, підготовка і отримання звання в яких дають право займатися медичною і фармацевтичною діяльністю» від 25.12.1992 р. №195 може бути переведений на посаду молодшого спеціаліста з медичною освітою, а у разі відмови він підлягає звільненню відповідно до пункту 2 статті 40 Кодексу законів про працю України.

Кваліфікаційна характеристика лікаря-стажиста визначається відповідно до «Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників», Випуск 78. «Охорона здоров'я».

Завдання та обов'язки. Лікар (провізор)-стажист керується чинним законодавством України про охорону здоров'я та нормативно-правовими актами, що визначають діяльність органів управління та закладів охорони здоров'я, організацію медичної допомоги за фахом проходження стажування. Здійснює роботу щодо відповідної лікарської спеціальності відповідно до вимог кваліфікаційної характеристики (організаційну, діагностичну, лікувальну, санітарно-профілактичну, протиепідемічну тощо) під керівництвом лікаря-керівника. При стажуванні у вищому закладі освіти набуває і поглиблює професійні знання під керівництвом закріпленого за ним викладача. По закінченні терміну підготовки на посаді лікаря-стажиста проходить атестацію на звання лікаря-спеціаліста за відповідною лікарською спеціальністю. Дотримується принципів медичної деонтології. Веде лікарську документацію. Виконує правила внутрішнього трудового розпорядку в установах і закладах охорони здоров'я, де проходить стажування.

Лікар (провізор)-стажист повинен знати: чинне законодавство про охорону здоров'я та нормативні документи, що регламентують діяльність органів управління та закладів охорони здоров'я; організацію медичної допомоги за фахом проходження стажування; права, обов'язки та відповідальність лікаря-

стажиста; теоретичні знання, практичні вміння та навики з лікарської спеціальності, за якою проходить стажування.

Кваліфікаційні вимоги. Повна вища освіта (спеціаліст) за напрямом підготовки «Медицина». Спеціалізація за певною спеціальністю медичного профілю. Підвищення кваліфікації (курси стажування). Без вимог до стажу роботи.

7.2 Гендерна дискримінація через призму реалізації права на працю

Досягнення гендерної рівності залишається одним із пріоритетних завдань держав у XXI ст. Гендерна рівність – один із невід'ємних елементів сучасного суспільства. Різниця у статі, расі, етнічному походженні, переконаннях і світогляді, віці і сексуальній орієнтації відповідно до визнаних міжнародною спільнотою принципів не повинні бути приводом для дискримінації людей. Ґендерна рівність і недискримінація, зокрема, рівність усіх громадян у сфері реалізації права на працю незалежно від статі, є основними засадами діяльності МОП із самого моменту її заснування у 1919 році. Недискримінація закріплена в якості основоположного права у Загальній декларації прав людини [140], Конвенції про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності №100 [141], Конвенції ООН 1979 р. про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок [142], Директиві 2002/73/ЄС [143], Резолюція МОП стосовно гендерної рівності, справедливої оплати праці та охорони материнства, ухвалена 2004 року Міжнародною конференцією праці [144] та у багатьох наступних документах і конституціях демократичних держав.

Втім на практиці, на жаль, принципи рівності прав і можливостей працівників фактично на практиці не працюють належним чином. Гендерна дискримінація - явище, яке зазвичай спостерігається, незалежно від регіону та рівня економічного розвитку.

Актуальність цієї проблеми часто проявляється в засобах масової інформації, в дослідженнях і дискусіях таких важливих світових інститутів, як Світовий банк, Міжнародна організація праці. Ці організації також надають нам важливі статистичні дані про ґендерної дискримінації в усьому світі, включаючи підготовку щорічних доповідей, таких як жінки, бізнес і закон, а також підготовку індексів гендерної рівності. Ці дані дозволяють оцінити рівень гендерної рівності на ринку праці в усьому світі. Так, у доповіді Світового банку, присвяченому проблемам нерівності чоловіків і жінок [144], наведена статистика по восьми показниками, які характеризують законодавчо закріплений ступінь

нерівності в наступних сферах: мобільність (право жінки на свободу переміщення), робоче місце (наявність законодавчих обмежень можливості займати ту чи іншу робоче місце), винагорода за працю (відмінність розміру винагороди за рівноцінну працю), заміжжя (ступінь підпорядкування чоловікові), материнство (наскільки реалізовано право на отримання допомоги по догляду за дитиною, що надаються роботодавцем відпустки і т. д.), підприємництво (ступінь правоздатності жінки для зайняття підприємницькою діяльністю), право жінки на захист власності (включаючи авторські права, право розпоряджатися спадщиною і т. д.), пенсійні виплати (вік виходу на пенсію, питання включення часу, проведеного в декреті, до загального трудового стажу) [146]. При цьому, найбільша ступінь нерівності спостерігається в сфері законів, пов'язаних з винагородою за працю, де жінки володіють лише 65% наданих чоловікам прав [147].

Праця людини відіграє дуже важливу роль в підвищенні якості життя, і тому необхідно забезпечити рівне ставлення при встановленні, виконання та припинення трудових відносин. Необхідно зазначити, що із 149 країн, що потрапили в рейтинг індексу гендерного паритету, 101 країна поліпшила свої показники за індексом 2019 року (це виключає п'ять нових країн, що приєдналися до рейтингу в цьому році). Ще 48 осіб зазначили, що їх показники не змінилися [148]. За регіонами найбільшого прогресу у гендерному паритеті досягли Західна Європа (76,7%), далі – Північна Америка (72,9%), Латинська Америка та Кариби (72,2%), Східна Європа та Центральна Азія (71,3%) Центральна Африка (68,2%), Південна Азія (66,1%), Близький Схід та Північна Африка (60,5%) [148].

Лише в 38 з 149 країн закон забезпечує у повній мірі забезпечує рівність на ринку праці між чоловіками і жінками. Але тим не менш певні кроки в бік рівності вже зроблені: проведено низку реформ, покликаних підвищити рівень гендерної рівності більш ніж в 131 країні; знято певні законодавчі обмеження, наприклад, зниження кількості заборонених для жінок робіт. Всі ці заходи, безсумнівно, приведуть до бажаної мети, що дозволить знизити частку участі

жінок в неформальному секторі економіки і позбавити їх від постійного вибору між сім'єю і кар'єрою [148].

Проте явище гендерної дискримінації на ринку праці у тій чи іншій мірі не втрачає своєї актуальності для жодної з сучасних країн. Попри те, що за останні десятиліття значущість жінок на ринку праці суттєво зросла, оскільки зараз жінки становлять майже половину професійно активного населення у багатьох країнах [149, с. 78], і продовжує зростати у глобальній робочій силі [150, с. 193], жінки все ще стають жертвами гендерної дискримінації в аспекті реалізації права на працю. Так, якщо у Данії, переважно в Австралії, Великобританії та Сполучених Штатах, різниця у потоках чоловіків та жінок явно зменшилася або зникла, зокрема після 2000 року. У Канаді та Південній Кореї різниця між статями зросла. У Франції та Японії вони залишились на подібному рівні [149, с. 92].

Зазвичай становище жінок на ринку праці гірше, що відображається на порівняно нижчих показниках працевлаштування, нижчому рівні професійної діяльності, непропорційній участі в частковій зайнятості, домінуванні зайнятості на низькооплачуваних роботах, дискримінації в оплаті праці. Жіноча праця здебільшого використовується на ненадійних робочих місцях, які не вимагають високої кваліфікації. Так, зокрема, в деяких країнах ступінь участі жінки в тіньовому секторі вище, ніж чоловіків [146, с. 257].

У дійсності в нашому суспільстві правові наслідки наявності дітей у сім'ї пов'язують лише з жінками. У процесі працевлаштування саме жінок роботодавці запитують про це. Чоловікам, як правило, подібні питання не ставляться. Звідси випливає, що роботодавець саме жінці після народження дитини повинен змінити тип роботи (виключити із обов'язків відрядження чи нічну роботу), або взагалі звільнити (якщо це неможливо зробити) [151, с. 156]. Те, що законодавець виділяє жінку як суб'єкта, що потребує посиленого соціального захисту, багатьох роботодавців тільки лякає [151, с. 158].

Однією з проблем гендерної дискримінації у сфері трудових відносин є асиметричний рівень заробітних плат жінок і чоловіків на користь останніх.

Гендерна нерівність в оплаті праці спостерігається у всіх країнах світу, що підтверджується даними глобального індексу гендерного розриву [152]. В усьому світі заробіток жінок складає лише дві третини від заробітку чоловіків [146]. Загалом гендерна різниця в погодинній оплаті праці становить близько 16 %, у місячній – 22 % [153].

Незважаючи на той факт, що протягом останніх років становище жінок поліпшилося, – нерівність між оплатою праці чоловіків та жінок досі існує. Для прикладу, попри певну позитивну тенденцію все ще не доволі гостро нині постає питання забезпечення гендерної рівності на ринку праці в Україні (рис. 1).

Figure 1. Гендерний розрив в оплаті праці

Джерело: [154]

Як бачимо, відповідно до даних Державної служби статистики гендерний розрив в оплаті праці станом на 2018 рік становив близько 21%, станом на 2019 рік становить 23%. За підсумками 2020 року середні зарплати жінок в Україні були на 18,6% меншими, ніж зарплати чоловіків [154]. Аналізуючи показники, можемо дійти до висновку про нестабільність в регулюванні оплати праці чоловіків та жінок в Україні.

Завдяки важливості своєї соціальної ролі матері жінки змушені вступати у нестабільні, короткострокові трудові відносини з більш низькою оплатою праці і більш низьким рівнем кар'єрних можливостей, ніж чоловіки. Причини такої дискримінації, її обсяг різняться в різних країнах і вони змінюються з часом. Варто відзначити, що важливим кроком на шляху протидії гендерної дискримінації розроблена та прийнята Радою Європи «Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2018-2023 роки», яка є основним дороговказом на шляху подолання гендерної нерівності і дискримінації у всіх її виявах. Зокрема, цим документом передбачено «подолання постійних гендерних прогалин у сфері зайнятості, оплати праці, бідності» [155]. Проте, на наш погляд, явище гендерної дискримінації потребує подальшого та більш активного втручання держави, яка на основі соціальної стратегії гендерної рівності та відповідного гендерно-спрямованого законодавства щодо вирівнювання можливостей чоловіків і жінок у сфері праці може сприяти усуненню дискримінації і забезпеченні рівності, в тому числі й гендерної рівності, у сфері праці. Всі гілки влади мають як практично, так і законодавчо виконувати прийняті міжнародні зобов'язання в галузі прав людини для забезпечення принципу рівності та недискримінації.

При цьому, практика зарубіжних країн свідчить про необхідність упровадження спеціальних програм, направлених на підвищення кваліфікації, перепідготовку жінок із метою посилення їхньої конкурентоспроможності на ринку праці. Наприклад, у Норвегії ще з 2003 р. діє проект «Майбутнє жінок» – 18-місячна програма, що передбачає виявлення, підготовку та прискорене просування талановитих жінок на керівні посади. Уже в перший рік дії програми із 600 жінок, які успішно завершили навчання, 60 % отримали запрошення увійти до складу правлінь норвезьких компаній [144].

Країни G20 останнім часом увели спеціальні заходи для сприяння поверненню на роботу жінок після пологів або тривалого безробіття через догляд за дитиною. Наведемо їх у вигляді таблиці 1.

Table 1.

Спеціальні заходи для сприяння поверненню на роботу жінок після пологів або тривалого безробіття через догляд за дитиною

Сутність заходу	Країни
Просування програм навчання протягом життя та дистанційних програм	Аргентина, Китай, Індія, Мексика, Нідерланди, Велика Британія
Надання професійної перепідготовки	Туреччина
Надання послуг із догляду за дітьми	Франція, Японія, Туреччина, Канада

Джерело: [156, с.45]

Розглянуті заходи безперечно матимуть позитивні результати в аспекті протидії гендерній дискримінації на ринку праці та сприятиме забезпеченню принципу рівності прав та можливостей.

Результати здійсненого аналізу дозволяють зробити висновок про те, що проблема гендерної дискримінації на ринку праці потребує активних заходів щодо забезпечення рівності в аспекті трудових прав та можливостей жінок та чоловіків на національному рівні кожної з держав з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду у цій сфері.

SECTION 8. PHILOSOPHY

8.1 Hermeneutics as a methodological direction in jurisdiction

Hermeneutics emerged in the context of linguistics as language phenomenon. The representatives of hermeneutics consider language as a way of human existence, while entity itself is presented through a kind of textual signs and symbols that need to be deciphered, interpreted and explained.

Since law has always been and remains a phenomenon of consciousness, intentionally aimed at the object of existence, both orally and in writing, legal phenomena require interpretation not only linguistically, but semantically, legally as well and this requires the development and implementation of an appropriate algorithm, which is actually discussed in the presented paper.

Hermeneutic approach dominates in the modern methodological arsenal of the interpretation of legal norms, but it is mostly used unilaterally as a grammatical and semantic method, which does not always contribute to an adequate understanding of legal norms. Therefore, a slightly different understanding of the methodological paradigm of interpretation is proposed, taking into account that the methods of interpretation chosen for analysis and the outlined algorithm of their application are arbitrary and are formed according to different criteria.

The problem of hermeneutics in law has recently become more and more interesting for domestic scholars, but mainly as an interpretation of legal norms, and not as a methodological paradigm, so we will refer to their papers as supplementary to complement certain provisions of hermeneutics, of course, subjecting them to critical analysis. The main drawback of these works should be noted, emphasizing that for the most part they mechanically transfer textual analysis to the study of legal norms, due to which this study acquires a grammatical and syntactic content rather than legal.

Briefly analyzing the literature in this area, we begin with the primary sources that characterize the hermeneutic approach. The most famous and often quoted by scholars and practitioners is the work of a German scientist Hans-Georg Gadamer "Truth and

Method" [161], which in fact for the first time in a generalized form sets out the initial meaning of hermeneutics. It is worth mentioning that Gadamer was a student of the founder of existentialism M. Heidegger, so in his work he often uses the terminology of his teacher. The main category of hermeneutics in their researches was the category of "understanding" as opposed to Hegel's rationalist approach and Marxism. As for the epistemological (cognitive) aspect, Gadamer proposes the term "interpretation" (only through interpretation can understanding be achieved).

The modern representative of hermeneutics P. Ricoeur [171] builds his platform on the analysis of the will of the individual, which actually determines the need and necessity of interpretation. As central, he puts forward the concept of "narrative" - that is, the unity of phenomenology, linguistics, hermeneutics and analytical philosophy in the interpretation, where each has the right to apply, only complementing each other and interacting with each other, which, in our opinion, is the most effective approach, as it combines different methods of interpretation into a single holistic system of understanding legal norms. In particular, pointing to the possibility of applying in hermeneutics even such a specific technique as structural-anthropological, P. Ricoeur notes: "If hermeneutics is a stage in the work of assigning meaning, a stage between abstract and concrete reflection, if hermeneutics is the discovery by means of thought of the meaning hidden in the symbol, then it must get exclusively support in structural anthropology" [171, p. 58]. He pays more attention to the analysis of language, text, the concept of the creative role of language in creating life situations.

As for the publications of domestic scientists, the monograph by Y. Vlasov [158] and the textbook by I. Nastasyak [169] directly and quite fully reveal the logic and content of the interpretation of legal norms, based on the hermeneutic methodological approach. This topic is most thoroughly described in the manual "The latest doctrine of the interpretation of legal acts" edited by V. Rotan [173]. However, it analyzes mainly civil law, although the conclusions and recommendations apply to the whole process of interpretation, which can hardly be accepted, as the interpretation of sectoral norms has not only general characteristics but also its own features, which may not coincide with generally accepted approaches.

For elucidating the algorithm of the interpretation process the works of Y. Todika [174] and D. Mykhailovych [168] are worth studying dealing with the phenomenon of interpretation of the Constitution of Ukraine and the laws of Ukraine.

The textbook "Hermeneutics of Law" (authors V. Dudchenko, M. Arakelyan, V. Zavalnyuk) [165] obviously is the most successful, because it reveals hermeneutics as a method of jurisprudence, which is not examined in the publications of many other researchers. This paper is structured in such a way that it is based on the analysis of different points of view on a particular problem of interpretation. At the same time, the traditional understanding of hermeneutics is presented with the author's vision, and the features of the subject field of hermeneutics of law are presented in an original, interesting and at the same time accessible and popular way.

Despite the rather in-depth analysis of these publications, in our opinion, the important methodological fact is not sufficiently covered that interpretation as cognition is a reflection of the world, that is in this case - a reflection of existence, not just an act of will that can grow into arbitrariness. And the second important aspect is that, in studies of language, epistemology (that is, the theory of cognition as a reflection) could ensure the hermeneutic integrity of the analysis of texts and their interpretation.

The literal translation of the concept of "hermeneutics" from Greek means "to interpret". Hence the first and main idea of the hermeneutics is to provide explanations, to interpret the texts, and the second is to equip the researcher with the principles of text interpretation. The traditions of interpretation are quite old, starting with biblical texts, then secular literature, and modern legal documents. Thus, the interpretation accompanies almost the entire period of human existence and, to some extent is the characteristic of every philosopher.

As an independent course, hermeneutics was formed in the 30s of the twentieth century. And this formation is associated with the names of H.-G. Gadamer, P. Ricoeur, F. C. Savigny. A certain contribution to the development of the problems of hermeneutics was made by the Austrian Philosopher E. Koret. Today in philosophy it is one of the most influential trends, perhaps at the level as the methodology of pragmatism and structuralism. One of the prerequisites for the emergence of this

philosophy and methodology was a negative reaction to the dominant position of rationalist philosophy, which lasted for several centuries, starting with Hegel and ending with Marxism.

Why did rationalism cease to satisfy? Obviously, because it was built, so to speak, on the dominance of the mind, exclusively of prudence; because it tried to systematize everything, to introduce a certain system into the Procrustean bed. But since each system always has a beginning and an end, the attempts to introduce being, which is inexhaustible in its content, into its limits, are futile. This is where the negative reaction of the founders of hermeneutics to the system comes from.

Besides, a whole layer of phenomena remained outside rationalism: the unconscious (subconscious), faith, instinct, intuition, experience, superstition, without the knowledge of which the research could not be objective. That is, the researchers of hermeneutics were not satisfied with such scientific rationality. "Between the rationality of science and those tasks of thinking, which we call philosophy or metaphysics," writes H.-G. Gadamer, "there is a continuous interaction. But it should not lead philosophy to deny the specific nature of its mission. But then again it is not about transforming science into the pure science of the mind. The human mind manifests itself in many forms, and they challenge our thinking" [161, p. 13].

Let us emphasize at the same time that the founders of hermeneutics are not opponents to rationalism in general, they are opposed to the dominance of scientific rationalism as a system, the rigid laws of traditional rationalism. Again, let us refer to G. Gadamer, who emphasized that rationality finds its expression in art and its perception, in religion and other forms that are not reduced to scientific rationality. Philosophy should participate in the understanding of "various forms of rational creativity, without resorting to the despotism of the system of concepts" [161, p. 14].

There is one more epistemological premise of hermeneutics. As a methodology, it actually fills another gap in traditional rationalism, when the definition of a concept is given by referring it to a genus – that is, a wider phenomenon (for example, when we define the concept of philosophy, we first say that this is a science), but by doing so we make a conscious error because this definition is no longer the concept or

phenomenon itself, but their interpretation in the context of generic concepts (for example, the definition is not of philosophy, but of science as such). Thus, it is formally logical to formulate practically all definitions. By this, we consciously include ourselves in the world of "untruth", illusions, "the world of idols", as H.-G. Gadamer writes.

He, like all representatives of hermeneutics, proposes to abandon such an epistemological procedure and proceed from the direct experience of perception of phenomena and processes. Hence comes the appeal to experience as the main idea of hermeneutics. But all the subjective idealism of the Berkeley and post-Berkeley periods also appeals to the experience of the subject (emotions, complexes, sensations). In contrast, hermeneutics offers an experience of a linguistic nature, "we articulate our experience of the world through language, we communicate through language, we keep an open window to the integrity of the world" (Gadamer). Hence, such linguistic forms and structures as text, "tradition", and their interpretation come to the fore. H.-G. Gadamer relies on the interpretation of the Bible, the interpretation of laws.

The peculiarity of this interpretation is that in terms of content it is not linguistic-semantic, but the one that reveals the meaning of the text. This message is actually the starting point for constructing the logic of interpretation. The clarification of the meaning of the text which rather than grammatical and semantic analysis, as in most researchers, is what interests us most. In our case, its legal content.

For all representatives of hermeneutics, one of the central concepts is the so-called "hermeneutic circle" as a feature of the process of understanding the text. It, according to Gadamer, is cyclical. To understand something, you need to explain it. But in order to explain, one must first understand. This interdependence forms the basis of interpretation.

In practice, this process is structured in such a way that even a partial acquaintance with the text contains a preliminary general idea of the entire content of the text, and a detailed understanding of its other parts builds up this preliminary knowledge. That is, there is a kind of return to the beginning of cognition, but already with a full understanding of the holistic meaning. For the interpretation of the rule of law this is

important because, firstly, it actually sets the algorithm, gives a kind of step-by-step plan of interpretation; secondly, the opinion of the research subject (interpretation), expressed in such a sequence, does not break away from the subject of research or interpretation; thirdly, the hermeneutic circle presupposes inclusion in the subject of research, a kind of fusion with the content of the norm, that is explained, which makes it possible to understand the depth of its content and thereby adequately interpret it. By the way, Art. 214 of the Civil Code of Ukraine "Interpretation of the transaction" in its essence is a kind of reproduction of the hermeneutic circle. If we characterize the philosophy of Gadamer as a whole, then we can conclude that it performs the function of an ontological nature, that is, it concerns the issues of being, existence, human experience. As for the epistemological orientation of hermeneutics, the legacy of P. Ricoeur is interesting, which will be discussed when considering the next question.

If the founder of hermeneutics H.-G. Gadamer launches and developes mainly the ontological, existential aspect (there is only one reality –language, text, which in fact is the determinative human existence), then his follower P. Rikoeur focuses on the fundamental development of the epistemological paradigm of hermeneutics, its methodological mission. *The concept of* "*narrative*"*, as we have mentioned, is at the core of the hermeneutic theory of cognition*, that is the possibility of combining different methodological approaches in cognition to better understand the content of the text being studied. In this case, comprehensiveness, integrity of cognition, and hence the achievement of a deeper understanding is provided. "The purpose of understanding –is to make the transition from these expressions to the main intention (focus – (auth.) of the sign and outgate through the expressions" [171, p. 1].

Since, according to P. Ricoeur, signs have a material nature, the most common model of which is writing, this determines the transition from understanding to interpretation. By material nature, Ricoeur understands existence itself, which, by virtue of its presence, needs clarification and understanding. For him, existence is not an epistemological category (concept), but an objectively existing thing, subject, object, which must be understood in one way or another, namely to establish its meaning. But the process of understanding includes two stages: the first, "preconception" –as a

clarification of the general belonging of the subject to the genus or kind, and the second – as a clarification of the specific features of this subject (in "real" philosophy, these are two legitimate formal-logical operations – attribution to the genus and clarification of the essence).

P. Ricoeur considers the phenomenon of "explanation" as the main methodological factor in the theory of interpretation and suggests his own dialectic of the correspondence between understanding and explanation. In his opinion, «understanding precedes" explanation through approach to the subjective idea of the author of the text, it is created indirectly through the subject of the text, that is the world is the content of the text. And second, he limits the explanation by the status of understanding (only what has become clear can be explained).

The procedure suggested by Rikoeur entirely corresponds with the logic of interpreting the rules of law and clarifying their content and explanation. Therefore, the first part of his study is called "hermeneutics of the text", and the second "hermeneutics of social action". In the first part, Rikoeur undertakes to establish the interrelation between the concepts of interpretation and understanding. "By understanding as such, we mean the art of understanding the meaning of signs that are transmitted by one consciousness and perceived by other consciousnesses through their external expressions (gestures, postures, and of course, speech)" [171, p. 1], a kind of synthesis of different ways of philosophizing that took place in the past and are used today.

It stands to reason that Ricoeur calls his philosophy "phenomenological hermeneutics". He consistently thinks about the mutual basis of phenomenology and linguistic analysis, hermeneutics and analytical philosophy, and builds his epistemological dimensions on three levels: linguistic, practical and aesthetic, because, in his opinion, man (individual) speaks, acts, suffers. Therefore, Ricoeur's epistemological concept continues the line of reflexive philosophy, the main problem of which he considers the understanding of his "I" as a subject of operations of cognition, desire, evaluation, etc. But Ricoeur's philosophical doctrine cannot be considered comprehensive, because it is based on the concept of the creative role of

language "in creating open discursive situations" [171, p. 476], so to speak, the subject matter of all theoretical constructions, which is traditionally characteristic of the hermeneutic way of thinking. Encouraging thinkers to return to understanding language as a "mediator" between thinking and things, he suggests to consider language "as a form of life" and draws a distinction between semantics and semiotics, which correspond to two parameters of language – sign and expression (sentence, message, event).

In a broad sense, this applies to any text as a way of life, including legal. At the same time, it is necessary to take into account, first of all, not the semiotic (symbolic), but the semantic aspect of the text, which contains messages, information about this or that event and makes it possible to reveal the legal reality contained in the text.

The second epistemological dimension of Rikoeur's study is *the definition of hermeneutics as a theory of text interpretation*. In such a case he understands interpretation as a dialectic of explanation and understanding. If according to H.-G. Gadamer the hermeneutic circle (in order to understand, one must first explain, and in order to explain, one must first understand) constitutes a kind of closed system, according to P. Ricoeur this closed condition acquires relativity, namely the semantic factor as a dialectic of understanding and explanation.

Ricoeur interprets understanding as the ability to reproduce the work of structuring the text. And the explanation, as "an operation inseparable from understanding, which consists in clarifying the codes that underlie the structuring of language" [171, p. 488-489]. In his opinion, such an approach, should be applied not only to the text but also to practice.

In general, agreeing with the mentioned logic, something needs to be clarified: to understand something, you must first understand its meaning, which is important for understanding, and after understanding, give an explanation. Perhaps this is the hidden logic of any practical knowledge.

And it is no coincidence that Ricoeur examines the interconnection between the social sciences from the perspective of practice. He writes "In fact, if it is possible in general terms to define the social sciences as the sciences of man and society, and

therefore to include in this group such diverse disciplines as between linguistics and sociology, including historical and legal sciences, it will not be unauthorized concerning this general topic of its extension to the field of practice, which provides interaction between individual agents and teams, as well as between what we call complexes, organizations, institutions that create the system" [171, p. 10]. Thus, interpretation, according to Ricoeur, is not a purely theoretical phenomenon, but one that presupposes a practical action, the first characteristic feature of which is that "it can be read".

On the basis of analogy, legal cognition as an interpretation begins with action, that is acquaintance with the world of signs, text; The second step is to find out what the text represents as a system of symbols. In other words, initially there is the formation of an idea of the content of the text, and then – the understanding of the text and its explanation.

The point is Ricoeur interprets the phenomenon of explanation as an action, but not as a separate act, but as a synonym for activity, practice. Hence comes the suggestion that any action includes the definition of a purpose (project), subject, motives, circumstances, obstacles, covered path, rivalry, assistance, favorable occasion, convenient opportunity, manifestation of initiative, desired or undesirable results [171, p. 6].

Ricoeur identifies "four poles of values": the first is the idea of a project, that is, the desire to achieve a certain goal; the second - the idea of a motive, the reasons for action; the third - the subject, capable to actually carry out their activities and even be the author of their actions; and finally, the fourth - the category of intervention, or the initiative as a way for facilitating the implementation of the project. This logic in the interpretation of legal norms is also important, because it allows to actually combine the text of a legal norm as a philological unit with practical activities, i.e. with law enforcement. Ricoeur interprets this like the approximation of the text field to the field of practice [171, p. 8].

Thus, starting with semantics, P. Ricoeur finally came to understand the exceptional importance of hermeneutics as a theoretical and practical method of cognition and activity, which is especially important in the knowledge of legal reality.

It should be noted that much of this problem is to be considered in view of P. Ricoeur's philosophical creativity as original unique case in history of philosophy of the XX-th century, an actual participant of which he was, having lived almost all this century (1913 - 2005). Hence is a significant evolution of his philosophical views. Like H.-G. Gadamer, he began with a critique of rationalism and appeal to phenomenological experience, supported the ideas of the era of existentialism, personalism and found his vocation in hermeneutics. Therefore, his teaching was called phenomenological hermeneutics, which acquired the character of not just epistemological, but also methodological paradigm. This was actually proceeded by the peculiar tendency of search for a methodology throughout the twentieth century, i.e. the achievement of combining different ways of cognition as a tool for a holistic perception of man and the world.

We observe in Ricoeur’s works that phenomenology, hermeneutics, existentialism, personalism, linguistic analysis, analytical philosophy and even pragmatism complement each other. At the end of his life, the he even turned to the previously criticized rationalism.

The basis of Ricoeur’s work is the concept of "narrative", according to which a human being is at the center of the intertwining of three components: language (textual), practical (action) and aesthetic (suffering). The concept of "narrative" is methodologically important for the interpretation of legal phenomena, where there is a text of the norm of the subject of action on its implementation or violation and a set of relevant feelings and experiences. It is in their dialectical unity that these components provide an understanding and interpretation of the meaning of this norm. In fact, this applies to any phenomenon of law that can be recognized from the standpoint of these components. Moreover, one of the key methods of law - technical and legal - seems to embody these components, since it involves the study of legal documents (text),

clarifying the content of a legal norm (what behaviors it regulates), and provides for liability as a complex of experiences.

Like all hermeneutics, Ricoeur considers the individual emotional and reflexive experience to be the subject of human analysis. But, unlike other researchers, he singles out the dual nature of experience which, on the one hand, is connected with the world of being, on the other - with the activity of the subject, his creativity.

It is important to emphasize the fact that legal documents embody all the diversity of experience and cannot be considered in isolation from this experience, i.e. from existence itself. And since the law originated in the context of experience, this provision works in favor of the concept of natural law. Hence, the experiential nature of customs, traditions, etc. as sources of law is beyond doubt. The experiential nature of law is not only evidence of its past, but also a reproduction of the present and a definition of the movement into the future. After all, modern experience as an indicator of legal practice continues to influence the development of the legal system, determining the practical need to regulate public relations. Thus, the experimental nature of law is one of its inner features, which provides a practical and pragmatic function of law.

This is consonant with Ricoeur’s "regressive-progressive method", the essence of which lies in a dialectically meaningful phenomenon, the unity of three temporal dimensions: past, present and future. In modern law, this method is used as a method of historicism, which is characterized not only by reference to the past, but also by indicating why modern knowledge is just as it is, which allows to explain the genesis of law.

Appealing to psychoanalysis, Ricoeur pays considerable attention to the category of "the unconscious", but does not consider it to be something fundamentally inaccessible to consciousness. He is a supporter of the theory of "voluntarism", according to which reality is revealed to the subject not in contemplation and comprehension, but in the act of will (ability to act), which is one of the central provisions of his concept. He identifies the will with the concept of human experience. A volitional act is regarded as the initial act of consciousness and man in general.

Mr. Ricoeur puts the question of raising the unconscious to the level of "the conscious" by an act of the will. This is important for the interpretation of legal actions, the content of legal documents, because the law by its origin is of a volitional nature. In addition, the regulatory function of law concerns precisely the volitional relationship, and it is the volitional factor that is woven into the legal reality. Thus, we believe that the regulatory function of law appears in unity with the volitional factor and can be objectively investigated only in this dialectical unity.

A significant place in Ricoeur's phenomenological hermeneutics is occupied by the phenomenon of interpretation. Its methodology is presented as a unity of different methodological approaches - phenomenology, psychoanalysis, dialectics (Hegel's analysis) and others - and his recommendations to the interpreter how to master these ways of understanding and describing the problem.

It would be most appropriate to apply such approach for studying the conformities of modern legal reality, where, in addition to the key dogmatic approach, it is necessary to use somewhat modern approaches, for example, in the context of natural law, to take into account the interpretation of the origin of law as a will to self-existence, etc.

However, despite all these innovations and reformation, P. Ricoeur remains true to the main strategic tradition of hermeneutics - linguistic, associated with the theory of meanings (i.e., words and signs), which he calls the "pivotal position of modern phenomenology", giving preference to the theory and art of interpretation. Although these methodologies singled out by him, are even outwardly opposite.

He goes further, on such a "seditious" path as the dialectic of the interaction between the philosophical-hermeneutic and scientific approach to human comprehension. "Understanding without explanation is blind, and explanation (scientific approach - author) without understanding (hermeneutics - author) is empty", therefore "the more explained, the better told". That is, the interpreter, in his opinion, should be not only a scientist, a specialist, but also the one who possess the art of "narrative", and even use metaphorical expressions for a better understand of the meaning. For Ricoeur, one of the main problems of hermeneutics is the question of a

person as a subject of interpretation and explanation as "the predominant way of including the individual in the holistic context of culture".

In such a way, Ricoeur pays considerable attention to the actual subject of interpretation, endows it with features that go beyond the limits of hermeneutics itself. When mastering various methodological approaches and synthesizing them into a single method, what, according to Ricoeur, the interpreter should strive for, who, in fact, is the creator of the new, which orients a person towards solving complex problems of our time – the interaction and mutual understanding of people while communicating in common being. Thus, the researcher sets high professional requirements for the interpreter as a supporter of hermeneutics and at the same time for the person who acts in the context of politics, morality, and culture.

Taking into account all the above, we can derive the algorithm for the methodology and logic of hermeneutic legal research. The value of the hermeneutic approach in the interpretation of legal norms is that it does not contradict other methodological paradigms, but largely accumulates their individual advantages. This makes it possible to synthesize methodological efforts into a single, outwardly diverse, but in fact an integral system of methods of cognizing the content of a legal norm, which are subject to the laws of logic. Perhaps that is why the vast majority of authors who writes about the interpretation of legal norms appeal to hermeneutics. As it is noted by Y. Todika, "the process of interpretation of legal norms should be carried out according to the rules of logic. If we proceed from the postulate that the main values of legal life are the certainty of law and the stability of legality, then in the law interpretation activity it is imperative to comply with the requirements of logic" [174, p. 122].

Here, naturally, we are talking about both formal logic and dialectic, in particular, the ratio of the general and the singular in the legal norm. This can be considered as the initial stage of interpretation, since only within these characteristics of the general and the singular it is possible for the existence of law as a form of legal reality.

The peculiarity of a specific legal norm is that it personifies the generalized, i.e. abstracted from the singular, and at the same time embodies this singular (separate phenomenon, fact, event) as generally necessary.

It is the dialectic of the general and the singular that is the first precondition for what we call interpretation. It should be emphasized once again, that any legal norm exists primarily as a general one, reflecting a set of specific cases, but it for certain also contains specific, singular. That is, without a singular, the norm as a general cannot exist. But the peculiarity of the singular (i.e., a separate fact, an event) is that it is dissolved in the general so much that this singularity must be revealed. In our opinion, this is the meaning of interpretation: in each norm as a general to be able to see the singular, to compare it with other singular and thereby approve the singular as a manifestation of the general. Thus, the coincidence of the singular and the general will be proof that the given event or fact belongs precisely to the jurisdiction of a certain norm. We believe that this is the first epistemological need for interpretation. Such an approach also performs a methodological function, since it equips the researcher with a system of methods of interpretation.

Consequently, hermeneutics is one of the most common methodological approaches to interpretation, the art of interpretation and understanding, which has a centuries-old tradition in world culture. Its effectiveness as a method of legal norms interpreting is explained by the fact that it embodies not only the discovery of truth, but also the possibility of the richness of its variants, that is, the multiplicity of interpretations. And if we talk about the texts of legal norms, then with this approach, the possibility of knowing their real content becomes the most rational. The peculiarity of hermeneutics is that, despite all its inexhaustibility, it makes it possible to establish certain frameworks of interpretation due to the limits of the norm as a text.

However, the legislation in general and a separate norm of law are so rich in content that one way of cognition cannot be limited, even if a kind of "depressurization" of the truth is carried out. The fact is that the singular, as well as the general necessary, is also inexhaustible in nature and develops not only according to the general, but also according to its own laws, which may differ from the general. Thus, the rules of, say,

criminal, administrative or civil law function and develop according to their own laws, and hermeneutics here can only interpret the linguistic component of the norm, and its legal content may remain outside the analysis. That is, each branch of jurisprudence requires, so to speak, not only general, but also its own methods of analysis, which will more deeply reflect their objective nature and go beyond hermeneutics. These are special legal methods. At the same time, we emphasize once again that hermeneutics as a method cannot be a "panacea" for the interpretation of a legal norm, "its realm is the semantic space of language", as T. Voznyak writes [see 3]. Thus, this is one of the ways to express the formal side of the norm, rather than its legal content.

The methodological arsenal of interpretation of legal norms must certainly include dialectics, its categories (content and form, necessity and chance, possibility and reality, etc.). In fact, the interpretation of legal norms from the standpoint of these dialectical categories constitutes an objective picture of the action of the norm in reality. This also explains the need for interpretation as a way of objectifying the norm.

Thus, if the first stage of interpretation took into consideration the dialectics of the general and the individual, then the next stage is naturally introduced by the so-called "hermeneutic circle", connecting the content aspect of the norm (the dialectics of content and form works here) to the interpretation process. If, for an example, it is about an offense, its components, features, then this is a content aspect of interpretation, and illegal behavior is a form. In other words, there is a disclosure of the meaning of the norm in its behavioral essence. That is, the preliminary idea of an offense develops into the belief of its reality. As you can see, the method of interpretation is hermeneutic, and the content remains dialectical. In this case, a peculiar third stage of interpretation is the correlation of dialectical categories of capacity/necessity and reality. Necessity is manifested in the offense, in the light of the correlation of categories of capacity and reality, which is important for the determination of the qualification of the action, and the qualification of the degree of its social danger.

Everything above reflects the author's position in the light not only of the reality of the interpretation process, but also its epistemological and methodological necessity. This is due to the fact that in a special literature, this issue is practically not investigated.

As a rule, scientists reduce the main need of interpretation to two groups of reasons: general social and special legal. Thus, D. Mykhailovych, in particular, writes: "General social reasons ... can be classified into: a) political and legal; b) communicative and information; c) educational and didactic; d) scientific and historical; e) national and linguistic; f) assimilative and linguistic. Special legal reasons: a) personal legal; b) those arising from the legal forms of state activity; c) linguistic; d) technical and legal; e) temporal; f) those caused by the imperfection of legislation" [168, p. 12]. At the same time, considering political legal reasons, D. Mykhailovych appeals to the fact that the norms of law "are quite often the result of the coordination of the interests of the plurality of individuals and social groups, reconciliation of various ideologies and theories" [168, p.13]. In fact, this is a well-known concept of "conventionalism", according to which people simply agree among themselves to adhere to certain norms, laws. The problem of applying this concept is that it claims the status of the absolute truth: that is true only what the result of an arrangement is. But this agreement may be false, and illegal. This is the main defect of conventionalism, so it should not be the main methodological guideline in interpretation. Obviously, such a classification is relatively full and has the right to exist.

At the same time, it should be noted that the term "causes" in the context of the interpretation process is not entirely successful, it is expedient to replace it with a more significant approach to the type of "necessity" of interpretation, which is important for understanding the essence, goals, and tasks of this phenomenon.

Thus, the algorithm of the research (interpretation) of law may include the following sequence. This is, first of all, to realize the act of reduction – it is a kind of clearing consciousness from insignificant, secondary, accidental features and concentrating cognitive efforts on mainly inherent features of the investigated object or subject.

For example, let's dwell on one of the key elements of law – legality "as a fundamental category of legal science and practice" [166, p. 206]. In this case, clearing (reduction) means purification of consciousness from general social, psychological, moral aspects of legality and concentration on its purely legal content. Here, the

concept of law and legality is etymologically related, which corresponds to a linguistic hermeneutic approach. At the same time, the term "legality" in contrast to the term "law" is a generalized and more multifaceted concept, rich in all its mediations and relations. Therefore, the legality is really a fundamental category, but not only in legal science and practice, but as a construction that forms the basis of all things, reality. After all, the objectivity of reality lies in the fact that it is a set of all its connections, components, mediations, which act reciprocally. Thus, the legality embodies the vitality of law. It is not identical to understanding legality by representatives of the School of Positive Law, who identify law and the law. In fact, legality as an attribute of being was formed much earlier than the concept of law. Thus, legality exists not because there is the law or lawlessness, but because the principle of legality objectively forms the basis of legal existence. Therefore, it is unlikely that you can definitely accept the statement of M. Kelman and O. Murashyn that the phenomenon of legality is derived from the category of the law [166, p. 206]. Moreover, the laws, due to their specifics, arise and die, and the paradigm of legality is an eternal characteristic of legal existence.

The second aspect of the consideration of legality is in its content, that is, as functions, actions, activities (according to P. Ricoeur). This effective component of the study underlies the requirement of unconditional observance of legality – proof of feasibility and practical value of the phenomenon of legality in general. This practical value in its legal essence as the mandatory performance in a three-dimensional functional role is emphasized by M. Kelman and O. Murashyn: firstly as the principle of exercising power; secondly as a regime of social life; thirdly, as a system of requirements that put forward to a person [166, p. 206]. They conclude that "legality is a socio-political regime of accurate and impartial implementation of laws and other normative acts" [166, p. 213].

These authors narrow the understanding of legality, reducing it to the regime that applies to phenomenon of the law, and not legality. Legality is a method, a kind of technology, an algorithm for realization of law, if we compare it to the concept of the law. The conclusion on this controversy is as follows: not the law should establish the

rules of conduct, that is, to bring the behavior under the current legislation, but the law must regulate those relations that have already developed and require appropriate regulation.

Thus, we made not only the first hermeneutic step – reduction, but also the second – we revealed the content components and the nature of the phenomenon of legality. The next step is practical actions on the implementation of legality in relevant principles, specific requirements and guarantees of their implementation, which today are fully described in legal literature and we will not focus on them.

The phenomenon of legal responsibility, which is the subject of a wide range of studies, is also interesting for hermeneutic analysis. Thus, in the textbook of M. Kelman and O. Murashyn the title of a similar section corresponds to the procedure of hermeneutic research: "legal responsibility, its nature, essence, concepts and types" [166, p. 190]. However, we immediately allow ourselves to disagree with the author's definition of the nature of responsibility, which, in their opinion, arises "as a means of ensuring lawful behavior and combating offences" [166, p.1 90]. In our opinion, the phenomenon of legal responsibility arises as a component of a broader generic human phenomenon – responsibility, in this case - social responsibility, as rightly written by the mentioned authors [166, p. 190]. This coincides with the arguments of Husserl, Heidegger, Khabermas, Jaspers: responsibility to others and to oneself (self-responsibility).

We believe the nature of this social responsibility is correctly revealed by the authors, who link it with the category of necessity: "The essence of social responsibility is the obligation of a person to subordinate his behavior to social necessity" [166, p. 191]. The only thing you can't agree with is the term "subordination." Subordination is mentioned only when there is a blind necessity, but when it is realized and becomes a "phenomenon of freedom", it should be more about coordination, a kind of harmonization of interests and actions. In this case, responsibility is not limited to duty as an external necessity, but is an internal need for proper behavior.

It is hardly possible to agree with the authors' definition of the concept of legal responsibility, which, as they write with reference to L. Yavych, «is a special

connection, a special relationship between citizens and the state. More precisely, it is a legally regulated connection of an individual (citizen, foreigner, stateless person) by the state" [166, p. 191]. This is a purely positivist definition, which corresponds more to the term "liability under the law." As for legal liability, it is a duty and a need of a person to behave in accordance with proper legal regulations. In the same textbook with reference to the legal literature, the term "negative" (retrospective) liability is used, in contrast to the prospective, that is "positive" [166, p. 191]. We understand negative responsibility as irresponsibility that has nothing to do with lawful behavior and this term is hardly necessary in the theory of law. We emphasize once again that for the onset of legal liability is not necessary to have an offense, as the authors of the textbook claim. This responsibility is first and foremost an attribute of obedience to the law, not just an offense.

One of the central places in legal analysis is given to the interpretation of legal norms. The hermeneutic approach to the knowledge of the rule of law involves clarifying its essential and substantive features. In general, the concept of the rule of law in the genus and in the species definition is known as follows: "This is a rule of conduct established or sanctioned by the state, … a fundamental part of the law which is part of the whole. It has been proved that the rule of law is neither the form nor the content of the law as a whole, namely its part. It has a content and form and in the system - creative processes with other norms is the content of law in general" [166, p. 42]. Some illogical definition (this is part of the whole and at the same time "is the content of law") should be noted. Such a qualification by the authors of the rule of law within the ratio of part and whole does not give a complete picture of it, for these categories are not dialectical, as the part does not always give an idea of the whole. For example, labor law is part of the legal system, but does not give an idea of the entire legal system.

Another thing, if the phenomenon of the rule of law is considered within the categories of general and individual, then the rule is a kind of core of the existence of law, which embodies its content. In other words, the norm is a way of law. Other than through normativity, the law does not exist and does not work. If this attribute is lost,

the law also ceases to exist. Part and whole are cognitive categories, but not reproducible, so they should not be absolute in the study of social, including legal phenomena and processes. For example, society as a whole and a criminal group as a part: it is impossible to say that a criminal group determines the type of society, although it is part of it. In this context, the categories of general and individual work absolutely effectively.

The next hermeneutic step to take is to find out for oneself or to explain to others whether a particular norm or law belongs to the relevant branch of law in which they regulate social relations. These are experiential elements: for example, the experience of family life prompted the emergence of a document that would regulate property relations in marriage - a marriage contract, which did not exist before.

Next, it is important to find out how effectively this or that norm (law) regulates a certain sphere of public relations. The following logic of actions can be applied:

1) Clarification of the content of the norm using the method of "hermeneutic circle" - from specific to general and vice versa. Failure to comply with this rule, on the one hand, can lead to a simplified idea of the problem under study, and, on the other hand - to an abstractly vague understanding of it;

2) Collection and processing of statistical data on quantitative and qualitative parameters of the norm. In this case, a rational method is used, in a broad sense it is actually a pragmatic approach;

3) Carrying out a comparative analysis of the norm in history and modernity. According to P. Ricoeur, this is a regressive-progressive method. It is important that this method allows you to find out what historical and modern processes have led to the formation of a particular rule of law as such. Thus, a deterministic approach to the analysis is involved, that is the cause-and-effect relations of the norm are revealed: what objective factors it is caused by and how it affects the further functioning of social relations;

4) The study of the social sphere regulated by this norm: how much, let’s assume, has improved or, conversely, deteriorated the state of social stability in this area. The

dialectic of contradictions between the desired and the real achievement fully works here.

For example, the strengthening of criminal liability (in 2011) for acts in the field of drug trafficking was aimed at intensifying the fight against drug trafficking, concentrating law enforcement efforts on drug traffickers, and thus reducing their illegal supply. In reality, this has led to an increase in social tensions in society, an increase in the number of people serving sentences, an increase in their incidence of HIV-AIDS and other socially dangerous diseases. These measures did not have a positive effect on reducing the illegal demand for drugs or reducing their supply. A special legal method is also used – the method of criminological analysis, which reveals the general picture of crime in this area;

5) The proposals to improve the rule, update it, or cancel it as one that has lost the need/opportunity to apply is the last step. The use of hermeneutic requirements for the subject of interpretation, because the effectiveness of further regulation of this area depends on his experience, the art of interpretation is the most effective.

These procedures generally provide an opportunity to conduct a holistic, comprehensive hermeneutic study in the field of law.

The process of interpretation has a very rich history: as much as there is legislation and legal norms, so much in the history of mankind there is a phenomenon of interpretation. The value of the hermeneutic approach in the interpretation of legal norms is that it does not contradict other methodological paradigms, but largely accumulates their individual advantages. This makes it possible to synthesize methodological efforts into a single, outwardly diverse, but in fact, a holistic system of ways of knowing the content of the legal norm, subject to the laws of logic. As Y. Todika notes, "the process of interpretation of legal norms should be carried out according to the rules of logic. If we proceed from the postulate that the main values of legal life are the certainty of law and the stability of legality, then in the interpretation of law must comply with the requirements of logic" [174, p. 122].

Here, naturally, we are talking about both formal logic and dialectic, in particular the ratio of general and individual in the legal norm. This can be considered as the

initial stage of interpretation, because only within these characteristics of general and individual possible existence of law as a form of legal reality.

The peculiarity of a specific legal norm is that it embodies the generalized, namely abstracted from the singular, and at the same time embodies this singular (separate phenomenon, fact, event) as generally necessary.

The dialectic of the general and the singular is the first precondition for what we call interpretation. Let us emphasize once again that any legal norm exists primarily as a general one, which reflects a set of specific cases, but it inevitably also contains a specific, single one. That is, without a single, the norm as a general cannot exist. But the peculiarity of the single (namely, a single fact, event) is that it is dissolved in the general so that this singularity must be revealed. In our opinion, this is the meaning of interpretation: in each norm as a general to be able to see the singular, to compare it with other singular and thus to affirm the singular as general. Thus, the coincidence of the singular and the general will be proof that the given event or fact belongs to the jurisdiction of this norm. This is the first epistemological need for interpretation. This approach performs a methodological function, as it equips the researcher with a system of methods of interpretation.

Today, one of the most common methodological approaches of interpretation is hermeneutics - the art of interpretation and understanding, which has a centuries-old tradition in world culture. Its effectiveness as a method of interpreting legal norms is explained by the fact that it embodies not only the discovery of truth, but also the possibility of the richness of its variants, ie the multiplicity of interpretations. And if we talk about the texts of legal norms (as well as any texts), then with this approach the possibility of knowing their real content becomes the most rational. The peculiarity of hermeneutics is that, despite all its inexhaustibility, it makes it possible to establish certain frameworks of interpretation due to the limits of the norm as a text.

That is why the vast majority of authors who write about the interpretation of law, appeal to hermeneutics. However, the legislation in general and the individual rule of law are so rich in content that one, even the most effective way of knowing cannot be limited, even if a kind of "depressurization" of truth is carried out.

The fact is that the single, as well as the general necessity, is also inexhaustible in nature and develops not only in general, as we have stated above, but also in its own laws, which may be different from the general. Thus, the rules of criminal, administrative or civil law are functioning and are developed according to their own laws, and hermeneutics here can only interpret the linguistic component of the rule, and its legal content may remain outside the analysis. That is, each branch of jurisprudence requires, so to speak, not only general, but also its own methods of analysis, which will more deeply reflect their objective nature and go beyond hermeneutics. These are special legal methods. At the same time, we emphasize once again that hermeneutics as a method cannot be a "panacea" for the interpretation of a legal norm, "its realm is the semantic space of language," as T. Voznyak writes [165]. Thus, this is one of the ways to express the formal side of the norm, rather than its legal content.

The methodological arsenal of interpretation of legal norms must include dialectics, its categories (content and form, necessity and chance, possibility and reality, etc.). In fact, the interpretation of legal norms from the standpoint of these dialectical categories constitute an objective picture of the effect of the norm in reality. This also explains the need of interpretation as a way of objectifying the norm.

That is, if the first stage of interpretation used the help of the dialectics of the general and the singular, then the next stage, naturally, introduces the so-called "hermeneutic circle", connecting to the process of interpretation the substantive aspect of the norm. In this case, the dialectics of content and form already works. If, for example, we are talking about an offense, its composition, features, then this is a substantive aspect of interpretation, the form is a way of illegal behavior. In other words, the meaning of the norm in its behavioral essence is revealed. That is, the preliminary idea of the offense grows into a belief in its validity. As we can see, the very method of interpretation is hermeneutic, and the content remains dialectical.

In this case, a kind of third stage of interpretation is the ratio of dialectical categories of necessity and reality. The need here is manifested in the offense, through the prism of the relationship between the categories of possibility and reality, which is

important for determining the qualification of the act, assessing the degree of its social danger.

All of the above reflects the author's position through the prism not only of the reality of the interpretation process itself, but also of its epistemological and methodological necessity. This is due to the fact that in the special literature this issue is almost unexplored. As a rule, scholars reduce the main need for interpretation to two groups of reasons: general social and special legal. Thus, D. Mykhailovych, in particular, writes: "general social reasons … can be classified into: a) political and legal; b) communicative and informational; c) educational and didactic; d) scientific and historical; e) national-linguistic; g) assimilation-language. Special legal reasons: a) personal legal; b) those arising from the legal forms of state activity; c) actually linguistic; d) technical and legal; e) temporal; g) caused by the imperfection of the legislation" [168, p. 12]. At the same time, considering the political and legal reasons, D. Mykhailovych appeals to the fact that the rules of law "are often the result of coordination of the interests of the plurality of individuals and social groups, reconciliation of different ideologies and theories" [168, p. 13]. In fact, this is a well-known concept of "conventionalism", according to which people simply agree with each other to comply with certain norms and laws. The problem with applying this concept is that it claims the status of absolute truth: only what is the result of an agreement is true. But this agreement can be both wrong and illegal. This is the main flaw of conventionalism, so in the interpretation it should not be the main methodological guideline. Obviously, such a classification is relatively complete and has a right to exist.

At the same time, it should be noted that the term "causes" in the context of the interpretation process is not entirely successful, it may be appropriate to replace it with a more important approach such as "necessity" of interpretation, which is important for understanding the essence, goals and objectives of this phenomenon.

Thus, in view of the lexical and semantic direction of the hermeneutic approach in the interpretation of legal norms, the need to supplement this approach with those methods that allow to explore the content of the legal norm at a more rational, practical

level is obvious. This approach is inherent in the methodology of pragmatism, which is used by supporters of the positivist nature of law, which does not exclude the possibility of using certain components of this approach, taking into account the following caveats.

The first thing to consider is the activity-based nature of the pragmatic method, when cognition is understood as an active practical intervention in reality, rather than its mirror image. In other words – cognition in action (from the Greek pragma means "action"). Thus, one of the first requirements of a pragmatic approach is to consider the rule of law in the context of its practicality, how it works in reality, how fully it regulates the relationship in a particular case. This determines the ability of that rule to act effectively, that is to meet its purpose. Therefore, the first sign of pragmatism is narrow empiricism, which is concentrated in the relationship "action – deed".

This practical nature of pragmatism reflects the activity content of cognition, and at the same time not only reflects reality, but is an act of creating new knowledge. From this we can conclude that the interpretation of, for instance, intellectual property right, is most appropriate to carry out using a functional-activity, purely practical approach. It is clear that we are talking about the need for substantive analysis, not essential but functional.

As you know, content is considered as a set of certain elements with an emphasis on the functions they perform. For example, the law includes specific rules – a structure, a form. And what functions these norms perform (each of them) is the content. In the analysis of a particular rule, the content cannot be detached from the context of the whole law, which ensures the integrity of the interpretation.

The second aspect of the content is determining the manner of behavior that is regulated by a particular norm, and the assessment of this behavior, to what extent it corresponds or does not correspond to what the norm provides. For example, when it comes to copyright imitation, it is necessary to find out the legitimacy of this imitation, because it is in such cases that property conflicts usually arise.

The next feature of the pragmatic method is the focus on success, the usefulness of the result of action. In other words, truth is revealed through usefulness. As for the

interpretation of the rule of law, this feature determines the extent to which the content of the rule of law corresponds to the purpose of the rule, its function. That is, to what extent it satisfies this or that human need.

Another important aspect of the pragmatic approach lies in its relation to the creativity, activity of the subject of cognition. According to Hegel, consciousness not only reflects the world, but also creates it. Pragmatism clearly borrowed this approach, but gave it a slightly new sound. That is, cognition is not a passive act, but is an active intervention in reality to anticipate the possible direction of further development of this reality.

Thus, the interpretation of the rules of law cannot be considered only as a copy of the content of the rule. It is important not just to reproduce what is in it, but to see in this content what will give this rule the right to continue to exist and be realized. Thus, the interpreter performs the creative function of improving the legislation. Focusing on the practical usefulness of knowledge, which satisfies the interests of the subject of cognition (that is, the interpretation of legal norms), means determining their value, the need for society in general and the need to regulate certain legal relations in particular.

With this approach, the achieved true knowledge must be perfect, appropriate and, again, useful. Therefore, we may conclude that knowledge (concepts, ideas, theories) is a tool of cognition, through which ideas about reality are formed. In other words, legal norms should be assessed primarily from the standpoint of their perfection, the adequacy of the reflection of real legal relations. After all, pragmatism is a kind of positivist philosophy that is important for understanding the nature of positive law. It, in contrast to natural law, contains an important component of expediency, harmony, unity of form and content, which ensures its operational nature.

Another feature of the pragmatic approach to interpretation is that it refers to the inexhaustible possibilities of the subject of interpretation − the interpreter, in this case, his (her) competence and professionalism come to the fore. It should be noted that this method in legal interpretation has limited application. It is not focused on the shortcomings of the norm, its possible imperfection, which needs to be improved. The negativity here is the excessive subjectivation of the process of interpretation, which is

reduced to a set of experiences, personal psychological belief in the correctness of personal vision of the content of the norm, when the activity of thinking is reduced to the selection of personal means and ways of the most successful solution of a problem to turn it into a solved situation. This subjectivity absolutization of the understanding of results evaluation of the content of the norm can lead to mistakes in interpretation.

The pragmatization of interpretation is a rationalized perception of the legal norm, that is, the absolutization of the individual, the singular, which may not coincide with the content of the norm as general, and again, leads to subjectivism. The practice on which pragmatism is oriented has a dynamic character, it exists in a state of constant change, and while interpreting these changes they could not always be taken into account. Hence, the act of interpretation will not always be objective. Pragmatism is threatened with a return to «vulgar» materialism, especially when it appeals to narrow practicality.

And one more remark concerning the interpretation of the subject's activity: does it solely rely on the criterion of success? After all, an important reserve of progress is defeat, miscalculation, and general dissatisfaction with the state of affairs as a guarantee of their further improvement. In terms of philosophy of law, norms of law as general are always necessary, essential, expedient, instead, the individual or single may in some cases be expedient and necessary, and be purely accidental, not dictated by the need, that a pragmatic approach does not make it possible to identify in other cases. The phenomenon of the methodology of interpretation of legal norms should not be reduced to the one-sidedly limited, monistic approach in understanding the meaning of legal norms. On the contrary, it must embody all the richness of various ways, methods, techniques and principles of cognition, as inexhaustible as reality itself or legal reality in particular.

Conclusions

Concluding the presentation of the material on the topic, it is worth noting several conclusions. First of all, hermeneutics is a truly phenomenological method, which, in contrast to the rationalist approach, makes it possible to directly comprehend legal phenomena (as individual and collective experience), to include the whole complex of

experiences, emotions, feelings in clarifying the meaning of this phenomenon. In other words, it complements the process of study with individual, reflexive-emotional experience, without addressing or reducing it to either materialism or idealism, which brings hermeneutics into an independent methodological factor.

The second conclusion is that hermeneutics serves jurisprudence, philosophy of law and all researchers of legal phenomena as such a methodological factor, which, according to Ricoeur, is an experiential phenomenon and serves as a methodology of natural law.

The third point worth mentioning is the importance and irreplaceability of the "hermeneutic circle" as an instrument of hermeneutics, which is in fact a universal way of understanding the essence of legal reality.

8.2 Світогляд як предмет філософського осмислення

Хоча світоглядна проблематика є невід'ємною складовою філософії, але власне світогляд став самостійним предметом філософського осмислення достатньо пізно. Причини цього М. Гайдеггер вбачає в тому, що тільки у Новий час «починається той рід людського існування, коли уся область людських здібностей виявляється захопленою у якості простору, де намічається і здійснюється оволодіння сущім у цілому» [175, с. 50]. Більш за те, «буття сущого шукають і знаходять у представленості сущого» [175, с. 49]. Як далі пояснює М. Гайдеггер, - «Пред-ставити означає тут: помістити перед собою наявне як щось, що проти-стоїть, співвіднести з собою, який представляє, і понудити ввійти у це ставлення до себе як у область, що визначає. Де це відбувається, там людина складає собі картину сущого. Складаючи собі таку картину, проте, людина і саму себе виводить на сцену, на якій суще повинно відтепер представляти, показувати себе, тобто бути картиною» [175, с. 50]. Такі кардинальні зміни узагальнено виражаються в тому, що «принципове ставлення людини до сущого у цілому формується як світогляд. З того часу це слово проникає у мову. Оскільки світ стає картиною, позиція людини розуміється як світогляд» [175, с. 51].

Таким чином, вже з самого початку у слові «світогляд» фіксуються смисли, що стають для нього визначальними константами. Воно починає позначати не просто погляди на світ, а форму вираження принципового ставлення людини до сущого у цілому. Відтак оформлюються: предмет світогляду – взаємозв'язок людини і світу; його цілісний характер, коли усі елементи сущого поєднуються у цілісному уявленні про нього, а само це уявлення – зі ставленням до себе і до сущого; його значення як одночасно способу оволодіння сущім у цілому і визначення своєї позиції щодо нього.

Етимологічно, слово «світогляд» (Weltanschauung) має німецькі коріння і вперше було вжито І. Кантом у його праці «Критика здатності судження» (1790 р.) і означало світоспоглядання як спостереження світу, даного у почутті, світоспоглядання як сприйняття природи в найширшому сенсі [176]. Поступово,

слово «світогляд» почало застосовуватись як термін у творах німецьких романтиків, насамперед у праці Ф.Е. Шлейєрмахера «Промови про релігії» (1799 р), де він створив цілісний образ релігійно-естетичного світогляду у дусі раннього романтизму. У близькому до романтиків сенсі застосовував цей термін і Ф. Шеллінг для позначення усвідомленого способу осягати та пояснювати цілісність сущого [176]. Але власно понятійного статусу термін «світогляд» набув у «Феноменології духу» Г.В.Ф. Гегеля (1807 р.). За допомогою цього поняття німецький філософ експлікував спільне і обов'язкове для всіх моральне уявлення. Таке моральне навантаження поняття «світогляд» зберігає і донині.

Мірою поширення позитивістських настанов у філософії увага до світогляду як предмету філософського осмислення суттєво знизилася. Як зазначає із цього приводу А.М. Лой, - «у філософських довідкових виданнях початку XX ст. ми не виявляємо поняття «світогляд». Якогось фундаментального концептуального значення термін «світогляд» у філософії не набув, принаймні ще не набув. У тогочасній думці поширеною була позитивістська філософія, яка була далека від того, щоб оперувати розмитим і метафорічним поняттям, яке витяг на світ романтизм. Далеким від рецепції цього поняття було також впливове серед інтелектуалів неокантіанство: у відомому словнику філософських термінів Рудольфа Айслера, який не раз перевидавали і доробляли, також не варто шукати зазначеного терміна. Лише «філософія життя» в особі В. Дільтея не лише дала йому друге життя в мовному колі філософського середовища, але при цьому вклала в нього своєрідний концептуальний зміст. Цьому філософу вдавалося поєднувати у своїй творчості гегельянство та філософію життя. Саме від Гегеля він започаткував історизовану картину розвитку духу, коли кожна епоха вирізняється своїм розумінням цінностей, стилем життя, світовідношенням, що узагальнено можна вважати світоглядом» [177, с. 119-120]. Така теоретична настанова є вельми плідною для дослідження, оскільки орієнтує на виявлення історичної специфіки світогляду у добу глобалізації. При цьому дослідницьку увагу доцільно спрямовувати на визначення нового розуміння цінностей, аналіз змін, що відбуваються у стилях

життя і світовідношенні сучасної людини.

Не менш важливим для дослідження є й те, що В. Дільтей, на відміну від Г.В.Ф. Гегеля, зосереджував увагу на особистісному вимірі світогляду і порушив питання про типи світоглядів як інтегральних форм життя. Саме цей аспект став визначальним у дослідженнях світогляду у першій половині XX ст. Це цілком відповідало і загальним пізнавальним настановам, що склалися з самого початку появи терміна «світогляд», оскільки «основний процес Нового часу, - як його узагальнює М. Гайдеггер, - підкорення світу як картини» [175, с. 52]. І далі він пояснює: «Слово «картина» означає тепер: конструкт уявлення, що опредметнює. Людина бореться тут за позицію такого сущого, котре усьому сущому задає міру і передписує норму. Оскільки ця позиція забезпечується, структурується і виражається як світогляд, новоєвропейське ставлення до сущого при своєму рішучому розгортанні перетворюється у розмежування світоглядів, причому не яких завгодно, а тільки тих, котрі встигли з останньою рішучістю посісти крайні принципові позиції, можливі для нової людини…З цією боротьбою світоглядів Новий час тільки і вступає у рішучий і, треба думати, найбільш затяжний відрізок своєї історії [175, с. 52]. Боротьба світоглядів, яка за Гайдеггером стала характерною рисою Нового часу, не вщухає і донині. Вона знаходить прояв у створенні різноманітних типологій – епох, культур, особистостей тощо. Перемогу ж у цій боротьбі може одержати той світогляд, який є найбільш переконливим у плані пояснення взаємозв'язку індивідуального світогляду з історичним контекстом. Цей висновок німецького філософа став для нас визначальним і при обранні теми дослідження і на усіх етапах його розгортання.

Але обрання такого ракурсу дослідження, у свою чергу, передбачало звернення до доробку, отриманого при розробці типології світоглядів. І тут першість, значною мірою, належить також В. Дільтею. Зосередившись на розкритті зв'язку ідеалізованих типів світоглядів і з ідеальними типами особистості, він запропонував філософам своєрідний варіант «психології метафізики», про що пише відомий дослідник історії філософії В. Рьод [178, с.

115-123].

Отже світогляд, дійсно, має багато спільного з ідеологією. А за певних історичних умов, зокрема тих, що склалися у радянські часи, ідеологія може прагнути підмінити собою світогляд. Тому у 90-х роках XX століття, коли у світі – як на Заході, так і у пострадянських країнах – посилились тенденції до деідеологізації суспільної свідомості, зокрема і такої її форми, як філософія, проблема світогляду почала витискуватись із простору наукових досліджень. Але потреба у формуванні світогляду, який би відповідав «духові часу» залишилась. Адже, як дуже влучно зауважив із цього приводу А. Швейцер, – для суспільства, як і окремої людини, життя без світогляду – це патогенне порушення вищої здатності до орієнтації. Особливої гостроти ця потреба набула унаслідок тих світоглядних трансформацій, що відбулися і продовжують відбуватися під впливом процесів глобалізації. Але теоретичне осмислення цих трансформацій і сьогодні залишається ще далеко не вирішеною теоретичною проблемою.

Той факт, що будь-яке світорозуміння (а також суспільний устрій, завдяки якому воно формується) не є вічним та незмінним, більшість усвідомлює не одразу. Тут, очевидно, слід погодитися з В.П. Андрущенком, що «пересічна людина, може й не дуже глибоко розуміє, але надзвичайно тонко відчуває і переживає «дух епохи» охоплюючи його безпосереднім культуро- і життєтворенням» [179, с. 22]. Але «розуміння «духу епохи» як одвічної мудрості історії і сьогодення, мудрості, яку належить передати» [179, с. 23] майбутнім поколінням полягає у виявленні граничних основ ставлення людини до дійсності, в усвідомленні цілей, ідеалів, смислу буття людини. Тим самим поєднується в одне ціле можливість розуміння «духу епохи» і розв’язання світоглядних проблем.

Отже світогляд, дійсно, має багато спільного з ідеологією. А за певних історичних умов, зокрема тих, що склалися у радянські часи, ідеологія може прагнути підмінити собою світогляд. Але потреба у формуванні світогляду, який би відповідав «духові часу» залишилась. Адже, як дуже влучно зауважив із цього

приводу А. Швейцер, – для суспільства, як і окремої людини, життя без світогляду – це патогенне порушення вищої здатності до орієнтації. Особливої гостроти ця потреба набула унаслідок тих світоглядних трансформацій, що відбулися і продовжують відбуватися під впливом процесів глобалізації. Але теоретичне осмислення цих трансформацій і сьогодні залишається ще далеко не вирішеною теоретичною проблемою.

SECTION 9. PUBLIC INTERNATIONAL LAW

9.1 О создании Глобального фонда за счет средств конфискованных за транснациональные налоговые преступления: некоторые теоретические и практические вопросы

В США Управление по борьбе с финансовыми преступлениями Министерства Финансов США (ФинСЕН) - было создано по решению Правительства США и компетентно в сфере противодействия отмыванию денег. Во-первых, данное Управление реализует нормы, которые направлены на борьбу с отмыванием денег, и обязывает банки и небанковские финансовые организации составлять отчеты и хранить документы [180]. Они предназначены для дальнейшего использования уполномоченными органами, в том числе для отслеживания деятельности преступников и движения их активов (не только денежных средств, но и прочего имущества). Кроме того, это Управление обеспечивает уполномоченные органы различными аналитическими материалами, свидетельствующими о состоянии финансовой системы. С 2013 года ФинСЕН занимается вопросами виртуальных валют и противодействия их использованию в том числе в транснациональных налоговых преступлениях. Так, например, если операторы виртуальных денег («майноры») обменивают биткоины на деньги, они подлежат регистрации в ФинСЕН. Тем самым автоматически те, кто так не делает, может понести ответственность [181]. Кроме того, данное управление (как и его аналоги в других государствах) аккумулирует информацию и обеспечивает информационное взаимодействие как с национальными, так и с международными органами аналогичной компетенции.

ФинСЕН работает над созданием и укреплением механизмов обмена информацией в глобальном масштабе, а также вовлекает, поощряет и поддерживает международных партнеров в принятии необходимых мер по созданию режимов для борьбы с отмыванием денег, финансированием

терроризма и другими финансовыми преступлениями. ФинСЕН работает с правительствами иностранных государств для предоставления рекомендаций и руководств по вопросам политики, аналитического обучения, технических консультаций и поддержки персонала для содействия внедрению режимов борьбы с отмыванием денег и финансированием терроризма (ПОД / ФТ) во всем мире. ФинСЕН поддерживает двусторонние и многосторонние усилия США по объединению усилий с другими странами в борьбе с транснациональной преступностью [182].

Для разрешения указанных проблем необходимы финансовые средства. Автор предлагает решить вопрос на средства, конфискованные из-за совершения транснациональных налоговых преступлений.

По оценке Организации Экономического сотрудничества и развития (ОЭСР), потери от неуплаты налогов разными кампаниями в мире, составляют около 100-240 млрд. долл. в год [183, С. 185].

Далее, в ОЭСР подтверждают о том, что: « С 2009 по 2018 год, в том числе благодаря этой структуре, в мире были раскрыты офшорные активы 500 тыс. человек, что принесло странам «двадцатки» порядка 95 млрд. евро. Но только часть налогоплательщиков раскрыли свои активы добровольно» [184].

Кроме того, по данным медиакомпании Блумберг (Bloomberg), используя различные механизмы от уклонения уплаты налогов кампаниями США в офшорных зонах, ущерб достигает более 695 млрд. долл. США в год [185]. Например, 60 млрд. евро в год - столько неуплаченных налогов теряют страны ЕС из-за офшорных схем [186]. К сожалению, подобной статистики в открытом доступе по странам СНГ и ЕАЭС не имеется.

Другой пример, в США «первый обвинительный приговор за уклонение от уплаты налогов на основе «Панамского архива», подсудимый, 83-летний Харальд Иоахим фон дер Гольц, среди прочих, признал себя виновным в заговоре с целью уклонения от уплаты налогов, отмывании денег и электронном мошенничестве. Он согласился вернуть 3,4 миллиона долларов и уплатить дополнительный штраф» [187].

Во Франции, в 2020 году был возмещен ущерб от налоговых правонарушений в бюджет государства в размере 106 млн. евро. [188].

В 2020 году Казахстану был возмещен ущерб в размере 13 млрд. тенге от налоговых преступлений [189].

В 2020 году в России материальный ущерб от преступлений, связанных с налоговыми преступлениями, на момент возбуждения уголовного дела составил 58,8 млрд. рублей [190].

Видим, какие огромные суммы ущерба наносятся экономике стран.

На основании проведенного исследования мы пришли к следующим выводам:

- существует несколько форматов взаимодействия в интересующей нас сфере. Это, во-первых, организационное взаимодействие в рамках более крупных и важных международных организаций (например, в рамках ООН или ОЭСР), во-вторых, информационное взаимодействие (от озвучивания соответствующих проблем в различных СМИ до акцентирования на них внимания в рамках работы международных организаций), в-третьих, правотворческая работа (выработка стандартов и конкретных правовых актов, которые могут лечь в основу международного или национального регулирования борьбы с транснациональными преступлениями);

- работа международных организаций не будет столь эффективна без взаимодействия с национальными органами аналогичной компетенции (например, с ФинСЕН). Вместе с тем, усилия даже столь важных международных межправительственных организаций будут неполными и неэффективными без межгосударственного сотрудничества (в разных форматах).

- для борьбы с этим явлением, необходимо принятие специальной Конвенции, регулирующей учреждения, основания, размер и методики расчета и функционирования Глобального Фонда в борьбе с транснациональными налоговыми преступлениями.

- механизмы раздела конфискованного имущества от совершенных транснациональных налоговых преступлений могут быть реализованы путем заключения соответствующих документов о разделе конфискованных активов, между государствами.

Автор на постоянной основе будет предлагать такие меры, до тех пор, пока не будет принята, соответствующая конвенция о создании Глобального Фонда на универсальном уровне и не будет запущен механизм реализации данного проекта по борьбе с транснациональными налоговыми преступлениями.

SECTION 10. THE CIVIL PROCESS

10.1 Суд як обов'язковий елемент цивільних процесуальних правовідносин

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що формування правової держави, розвиток засад гуманізму та демократизму в Україні, євроінтеграційні процеси сучасності наголошують на необхідності підвищення ролі суду у суспільному житті громадян. Необхідність покращення засад здійснення цивільного судочинства звертає увагу на необхідність висвітлення питання правового статусу суду, як необхідного суб'єкта цивільно-процесуальних правовідносин.

Запровадження дійсно ефективних механізмів захисту прав, свобод та інтересів безпосередніх учасників цивільних правовідносин в Україні потребує доцільного наукового відпрацювання тематики цивільного процесуального судочинства.

Судова влада – це діяльність всіх створених у державі судів, яка реалізується з допомогою притаманних їм і законодавчо засобів з метою впливу на поведінку суб'єктів права та суспільні відносини за участю цих суб'єктів. Для виконання покладеної на неї функції судова влада наділена владними повноваженнями і засобами примусу до виконання прийнятих нею рішень. Зокрема, конституційною засадою судочинства є обов'язковість виконання рішення суду, що вимагає від державних органів, посадових осіб,усіх громадян неухильного підкорення велінню судової влади.

Треба також враховувати те, що саме суд є органом, на який покладено функцію правосуддя у цивільних справах. Зазначений орган не тільки захищає права та інтереси учасників цивільних процесуальних правовідносин, а ще й забезпечує стабільність системи цивільно-процесуальних зв'язків в державі. Усі зазначені фактори демонструють важливість суду як незамінного елемента цивільних процесуальних відносин та необхідність детального аналізу аспектів його функціонування, посилаючись на чинне законодавство України.

Серед сучасних вітчизняних та зарубіжних вчених особливої уваги потребують ті, чиї дослідження спрямовані на цивільне процесуальне право, суд в контексті цивільного процесу, його проблемні аспекти існування та вплив на національне право України в контексті Євроінтеграції. У цій сфері доцільно виділити Д. Притика, К. Гусарова, М. Шакарян, Д. Луспеника, М. Гарієвську, К. Паливоду, М. Глазкову, А. Давтян, М. Мирзояна, Д. Чечоту, Н. Козлову, О. Колісник, Г. Тимченко, Є. Чесовського, О. Чистякову, В. Калмацького, О. Черняк, М. Гарієвську, А. Радченка, Н. Лесь, В. Кучера, О. Ківалова та інших.

Під час здійснення правосуддя в цивільних справах, суд та інші учасники цивільного процесу здійснюють велику кількість процесуальних дій, вступаючи у відносини між собою. Судова влада займає особливе місце в системі державної влади. Взаємодія судової влади з іншими гілками влади в Україні здійснюється на основі “ механізму стримувань і противаг”, який полягає у тому, що органи законодавчої влади впливають на суди, створюючи для них законодавчу базу діяльності.

Власне, головне призначення судової влади – вирішення віднесених законодавством до її компетенції правових конфліктів, які виникли у суспільстві. Тому судова влада в системі державної влади є рівнозначною, рівноправною, паритетною.

Судова влада функціонує на засадах:

– незалежності

– самостійності

– відокремленості

– виключності

– під законності

Судова влада є незалежною, втручання будь-яких державних органів, посадових осіб в її діяльність є неприпустимим. При вирішенні справ судді керуються внутрішнім переконанням, обґрунтовуючи відповідне рішення доказами поданими сторонами у справі.

Самостійність судової влади означає:

- суди нікому не підзвітні і мають для здійснення судових функцій усі необхідні повноваження,якими наділені законом;

-судові рішення не потребують попередньої згоди чи затвердження будь-якої посадової особи чи державного органу;

- вирок, рішення, постанова чи ухвала суду, які набрали законної сили є обов'язковими для адресатів, мають для них силу закону і є обов'язкові для виконання на території України;

- діяльність органів дізнання, досудового слідства, прокуратури не підміняє діяльніст

Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, які виникли у державі. Якщо в разі спору з правовідносин має право звернутися до суду, компетенцією якого є розв'язання такого спору і суд не вправі відмовити в розгляді і вирішенні такого спору на підставі лише того, що її вимоги можуть бути розглянуті іншим органом у досудовому порядку.

Характерною особливістю судової влади є суворо регламентований законом процес, порядок її здійснення.

Отже, судова влада:

1) здійснює особливий вид державної діяльності (здійснення правосуддя);

2) є незалежною, самостійною, виключною, відокремленою, підзаконною гілкою влади.

3) реалізується за визначеною законом процедурою.

Суд – це конкретний державний орган, юрисдикція якого поширюється на визначене адміністративно-територіальне утворення; структурне утворення Збройних Сил України (гарнізон, регіон, вид ЗСУ); спори і справи, що підлягають розгляду судом відповідно до його спеціалізації (система спеціалізованих судів).

Судова система побудована за принципом територіальності – вона пристосована до адміністративно – територіального устрою суду, а лише сприяє їй.

В Україні діє два види судів – Конституційний Суд України та суди загальної юрисдикції, при цьому суди загальної юрисдикції утворюють систему

судів, а Конституційний Суд України – єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні.

Посилаючись на ст. 17 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» система судів загальної юрисдикції відповідно до Конституції України будується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності. В свою чергу, систему судів загальної юрисдикції складають:

- місцеві суди;
- апеляційні суди;
- вищі спеціалізовані суди;
- Верховний Суд [191].

Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд. Враховуючи зазначене, питання розуміння суду як суб'єкта цивільних процесуальних відносин та функцій, що виконуються в процесі розгляду та вирішення цивільних справ є актуальним та важливим, бо суд наділений не лише процесуальними правами, а ще й обов'язками щодо інших учасників процесу.

Посилаючись на наведене вище, слід дійти таких висновків:

Цивільне судочинство є встановленим нормами цивільного процесуального законодавства порядок, відповідно до якого суд та учасники процесу беруть участь в розгляді та безпосередньому вирішенні справи [192].

Цивільний процес, в свою чергу, являє собою сукупність різних форм захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтерсів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави, який включає цивільне судочинство, а також альтернативне вирішення спорів, зокрема, третейськими судами, за участю медіатора тощо.

Цивільне судочинство є одним з видів судового захисту прав. Серед інших форм захисту прав є такі:

- адміністративний захист (ст. 17 ЦК України);
- захист нотаріусом (ст. 18 ЦК України);
- захист Європейським судом з прав людини.

Посилаючись на статтю 3 ЦПК України цивільне судочинство здійснюється відповідно до Конституції України, ЦПК України, Закону України «Про міжнародне приватне право», законів України, що визначають особливості розгляду окремих категорій справ, а також міжнародних договорів, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України. Серед інших законів України слід також назвати такі: «Про судовий збір», «Про виконавче провадження» та інші. Окремі норми цивільного процесуального права, що регламентують усі відносини між суб’єктами, присутніми у справі, наділяють кожного учасника процесу самостійним комплексом процесуальних прав та обов’язків [193].

Загальна особливість цивільних процесуальних відносин полягає у тому, що згідно за законом суду відведено головну роль у виконанні завдань, поставлених перед цивільним судочинством. Також слід враховувати те, що цивільне процесуальне судочинство, в свою чергу, ґрунтується на таких засадах, як законність, рівність всіх учасників судового процесу перед законом і судом, забезпечення доведеності вини, змагальність сторін та свобода у наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості, надання права на захист, гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами, забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом, обов'язковість рішень суду тощо.

Суд є основним та одночасно обов’язковим елементом цивільних процесуальних правовідносин, бо незалежно від присутності інших суб’єктів процесу суд є наявним завжди та виключно на нього покладено виконання основного завдання цивільного судочинства. Також суд виступає як учасник процесуальних відносин та одночасно як владний орган, наділений повноваженням вирішувати окремі правові питання, які можуть виникнути у зв’язку з розглядом конкретної справи. Обсяг прав і обов’язків суду відносно кожного суб’єкта процесуальних відносин встановлено змістом норм цивільного процесуального права відповідно ізалежно від цілей участі особи в процесі.

Однак ми вважаємо, що на сучасному етапі розвитку суспільства, цивільні спори (у найширшому їх розумінні) відзначаються складністю та нашаруванням різних відносин, що й спричиняє суперечності у виборі «компетентного» суду. Тому видається необхідність піти іншим шляхом, обравши не чіткість у визначенні юрисдикції, а запровадивши можливість і правила альтернативної юрисдикції. Така ідея розвивається вітчизняними дослідниками,і, на нашу думку, спроможна у разі реалізації гарантувати особі право на доступ до правосуддя та на «суд, встановлений законом». Зважаючи на її прогресивність, необхідність системного аналізу та вивчення, вона стане предметом наших подальших досліджень і публікацій.

Отже, під час перебудови судової системи України слід констатувати прикладну необхідність переосмислення ролі суду в цивільному процесі. Процесуальні права суду пов’язані з його компетенцією, тим самим вони є обов’язками перед державою і суспільством. Суд в своїй діяльності зобов’язаний створювати необхідні умови для всебічного і повного дослідження обставин справи.

SECTION 11. THE CRIMINAL PROCESS

11.1 Criminal procedure digitalization under COVID-19 pandemics: opportunities and restrictions

Сучасний світ зазнав істотних змін у всіх суспільних сферах: соціальній, культурній, економічній та політичній. Основною причиною, що викликала зміни стала пандемія Ковід-19 та введення карантинних заходів майже у всіх країнах світу. Результатами карантинних обмежень стали економічні кризи, політична нестабільність, докорінні зміни в комунікаційній сфері, що пронизує всі сфери діяльності. Комунікація перейшла в сферу цифрових технологій, що вплинуло і на кримінальний процес. Відзначимо, що діджиталізація кримінального процесу почалась раніше пандемії Ковід-19, а введення карантинних обмежень лише прискорило та інтенсифікувало цей процес. Діджиталізація стала поштовхом до зміни в свідомості людини, її сприйняття реальності поза цифровим або інформаційним простором. Найважливішими факторами господарської діяльності та підприємництва стають цифрові технології та послуги, серед яких: Інтернет речей (Internet of things), штучний інтелект та машинне навчання (Artificial intelligence & Deeplearning), технології, що ґрунтуються на принципі розподіленого реєстру (Blockchain), «інтелектуальні» комплекси та пристрої (Smart everything), системи кібербезпеки (Cybersecurity), Великі дані (Big Data), доповнена та віртуальна реальність (Augmented & additive reality), сучасні біоінженерні технології (Biotech), «хмарні» комп’ютерні обчислення та сервіси (Cloud computing), соціальні мережі (Facebook, Twitter), цифрові двійники (Digital twins), цифрові технологічні платформи (агрегатори) [198]. Говорячи про глобальні процеси цифрової трансформації, не можна оминути увагою й таку сферу суспільних відносин, як кримінальні процесуальні. Аналіз правозастосовної практики та великої кількості проектів законів, спрямованих на регламентацію певних питань, пов’язаних із цифровою трансформацією, свідчить про актуальність зазначеної

проблематики. У науковій спільноті вже тривалий час аргументовано наголошується на необхідності запровадження електронних доказів у кримінальному процесі; пропонується регламентувати нові підходи до проведення обшуку, пов'язаного із втручанням до електронних інформаційних систем; обґрунтовується необхідність вдосконалення нормативної моделі заходів забезпечення кримінального провадження (особливо пов'язаних із доступом до інформації, що міститься на електронних носіях) тощо [199].

Теоретичною базою для проведення наукового дослідження стали сучасні наукові роботи в галузі кримінального процесу, студіювання можливостей діджиталізації кримінального процесу в країнах світу. Так, для того, щоб полегшити роботу компетентних органів, інструменти цифрового кримінального провадження успішно застосовуються у низці країн світу: Великобританія, Саудівська Аравія, Південна Корея, США, Канада тощо. Зокрема, країни Європейського Союзу одні з перших розпочали розробку систем eCase ще на початку 2000-х. На сьогодні вони вже мають у своєму розпорядженні величезну та добре продуману електронну базу даних. Однією із країн, де використовуються електронні технології у кримінальному процесі є Чехія, яка також застосовує систему eCase. Там уповноважені поліцейські в онлайн-режимі можуть слідкувати за всіма кримінальними провадженнями, що відносяться до їхніх підрозділів, а також бачити процес виконання всіх поставлених ними або прокурорами завдань. Будь-які зміни до електронних файлів системи повинні бути виправданими та відображеними. При цьому питання аутентифікації вирішується використанням електронного паспорта [200]. Ще однією країною, що застосовує інструменти електронного кримінального процесу є Литовська Республіка, де сьогодні відбувається переведення кримінального процесу з паперового в електронний формат. Паперовий та електронний документи мають однакову юридичну силу, однак перевага надається саме електронній формі [201].

Сучасні науковці та більшість із працівників правоохоронних органів стверджують, що сьогоденні умови та науково-технічна еволюція створюють

потребу в осучасненні та удосконаленні кримінального процесу. В першу чергу, це стосується введення електронної форми кримінального провадження [202, с. 6, с. 7, с. 8, с. 9].

Вказані ідеї, не зважаючи на свою очевидну прогресивність, не мають одноголосної підтримки у науковій літературі. Широке коло вчених з країн СНД, серед яких А.А. Бережанін, К.Г. Вівчарук, І.В. Лазарєва, С.Н. Князєв, Т.А. Савчук та інші, вказують, що питання введення електронної форми кримінального провадження передчасне, потребує детального технічного, процесуального та законодавчого доопрацювання. Так, на думку науковців, е-провадження уразливе до несанкціонованого доступу та хакерських атак, потребує розробки механізмів долучення до матеріалів провадження будь-якої доказової інформації (фото-, відео-, аудіо- записи, паперові документи тощо), а також вирішення питання щодо неможливості (через похилий вік, невміння тощо) або небажання учасника процесу використовувати електронні документи, оскільки воно може здійснюватися виключно на добровільній основі і не може мати імперативного характеру [207, с. 11, с. 12, с. 13].

Критично оцінюючи позиції названих вчених, зауважимо, що електронне кримінальне провадження не є вітчизняним нововведенням чи довгостроковою перспективою, а скоріше об’єктивною необхідністю, введення якої в Україні значно прострочене.

Обґрунтуванням такої позиції виступають наступні положення:

– перехід більшості сфер суспільної життєдіяльності в онлайн-сферу, який спричинений введенням карантинних заходів та обмежень через пандемію Ковід-19;

– значний розвиток світової та вітчизняної електронної комунікаційної інфраструктури, що відбувся в останні десятиліття у різних сферах суспільного життя (особисте спілкування, бізнес, надання адміністративних послуг, державні та приватні он-лайн сервіси, доступ до реєстрів, е-декларування, тендерні закупівлі тощо);

– значне поширення інформаційних і телекомунікаційних технологій у

злочинній діяльності (планування, збір інформації, безпосереднє вчинення) та протидії кримінальному переслідуванню (приховування злочину, збут викраденого, фінансові транзакції за допомогою віддаленого доступу, залякування, шантаж, розповсюдження даних тощо);

– бюрократія та застарілість кримінально-процесуальних процедур, котрі здатні загальмувати або суттєво знизити ефективність будь-яких ініціатив новостворених (реформованих) правоохоронних органів;

– можливість знищення, пошкодження, підміни або внесення змін до паперових процесуальних документів після їх складення як одна з форм протидії об'єктивному і неупередженому розслідуванню зникне;

– небажання або нездатність окремих громадян чи посадових осіб до використання е-провадження не може мати вирішальне значення у питаннях процедурного удосконалення кримінального переслідування. Українське кримінальне процесуальне законодавство запровадило змішаний або частково електронний кримінальний процес, тобто паперове провадження з елементами електронної фіксації.

У багатьох країнах світу йде пошук моделі нормативно-правового регулювання суспільних відносин, що виникають у зв'язку з переходом до цифрових технологій. З огляду на це, основною метою нормативного регулювання є формування нового регуляторного середовища, що забезпечує сприятливий правовий режим для виникнення та розвитку сучасних технологій [211].

Правовою основою для запровадження електронного кримінального провадження в Україні виступають Конституція України, Кримінальний кодекс України та Кримінальний процесуальний кодекс України, інші закони України, а також чинні міжнародні конвенції, договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, оскільки згідно ст. 9 Конституції – ці правові акти є частиною національного законодавства України [212].

Розглядаючи проблематику цифрових технологій у правотворчій діяльності, Д. Мардак виділяє два аспекти: створення законів, що регулюють сферу

цифрових технологій, і вплив цифрових технологій на правотворчу діяльність та її здійснення в умовах цифрового розвитку [213].

Визначаючи поняття діджиталізації кримінального процесу слід звернутися до визначень зарубіжних вчених, які розуміють під цим поняттям:

- збір громадської думки через онлайн-форуми;

– розробку законопроектів за допомогою онлайн-механізмів;

– координацію онлайн-консультацій щодо законопроектів;

– онлайн-голосування запропонованих законопроектів;

– надання онлайн-доступу до чинного законодавства та забезпечення тлумачення чинного законодавства [214].

Діджиталізація кримінального процесу надаватиме ряд суттєвих переваг учасникам процесу досудового розслідування. Так, очікувана автоматизація роботи зі зверненнями громадян (функціонування call-центрів, chat-ботів тощо) забезпечить принципово новий рівень обслуговування населення. Можливість електронної форми подачі/прийому позовної заяви та всіх доданих до неї документів, завірених електронним підписом позивача, зекономить час усіх учасників процесу та підвищить якість поданих документів, адже їх форма, структура, елементи змісту задаються формалізованою програмною конструкцією. Заповнення такої електронної форми полегшує роботу позивача, а також своєчасно нагадує йому про необхідність дотримання всіх формальних вимог щодо термінів і порядку подачі позову.

Окрім цього, електронна форма подачі/прийому повідомлень про злочини зможе вирішити такі принципові проблеми, як несвоєчасна реєстрація заяв; спроби у той чи інший спосіб уникнути відповідного обліку, наприклад, шляхом умовлянь заявника, переконання в безперспективності справи та т. п., що нерідко виникають на стадії прийняття та реєстрації заяви про злочин.

Електронна система управління провадженнями спростить доступ до реєстраційних документів, свідчень, реєстру зброї та навіть відбитків пальців, що дозволить слідчим та прокурорам оперативно отримувати та вивчати всі деталі кримінальних розслідувань. При цьому прогнозується, що оцифрування

матеріалів кримінальних проваджень та доказів унеможливить випадки їх переписування або «вчасного» зникнення – кожен крок в рамках кримінального розслідування записуватиметься та зберігатиметься в системі.

Однак, впровадження eCase сприятиме оптимізації процесів управління, позаяк передбачає уникнення більшості виїзних перевірок регіональних і місцевих прокуратур з боку прокуратури вищого рівня та, як наслідок, скорочення грошових витрат та часу [200]. Це набуває особливої актуальності та важливості в період дії карантинних обмежень, введених у зв'язку із пандемією Ковід-19.

Доцільним при розгляді можливостей та обмежень діджиталізції кримінального процесу, розглянути досвід країн світу, які використовують в кримінальному процесі цифрові технології. Так, кримінальний процесуальний закон Литовської Республіки не «переобтяжений» електронними процедурами. Зокрема, в Кримінальному процесуальному кодексі Литовської Республіки передбачено: здійснення фото- та відеофіксації, складання відеограми та фонограми, використання інших засобів та знарядь фіксування. При проведенні слідчих дій складаються протоколи, в яких зазначається про порядок та умови застосування технічних засобів (ст. 179). Виклик особи можливий по телефону або з використанням інших засобів (ч. 2 ст. 182). Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 96 до документів, які мають значення для розслідування та розгляду провадження, серед інших, належать: записи на магнітних, лазерних та електронних носіях: аудіо- та відеоплівка, компакт-диски та інші електронні носії інформації. У ст. 171 (доповнено 27.04.2004) врегульовано питання виконання Європейського ордера на арешт. Постанова та вирок про видачу осіб на підставі Європейського ордера на арешт згідно з п. 1 цієї статті передаються факсимільними засобами або іншими належними електронними засобами, якщо вони гарантують автентичність та дійсність передачі інформації [201].

Ще однією країною, де застосовується електронний кримінальний процес, є Чехія. Органами кримінальної юстиції у Чеській Республіці є поліція, державне представництво (прокуратура) та суд. Поліція здійснює розслідування всіх

злочинів [215]. Компетенція державного представництва (прокуратури) сформульована у ст. 80 Конституції Чеської Республіки та полягає у здійсненні лише однієї функції – публічного обвинувачення у кримінальному провадженні [216]. Державний представник (прокурор) є єдиною особою, до повноважень якої належить внесення кримінального обвинувачення до суду [217]. Усі органи кримінальної юстиції Чеської Республіки мають власні електронні інформаційні системи.

Електронне кримінальне провадження в цій державі функціонує на основі моделі E-Case Management System (eCMS), що розроблена чеською поліцією та введена в дію у 2006 році спочатку на рівні одного краю, а потім по всій країні. Розробка, обслуговування та модернізація системи здійснюється групою штатних розробників, які знаходяться при поліцейській президії та є працівниками поліції (6 осіб, наразі штат розширюється). Прокуратура використовує вказану eCMS на підставі договору, при цьому послуговується власними системами, не поєднаними з електронними системами поліції та суду. Незважаючи на існування E-Case Management System, прокурор скеровує до суду документи (клопотання під час досудового розслідування, обвинувальний акт тощо) винятково в паперовому вигляді.

Електронне кримінальне провадження в Чехії функціонує за допомогою Intranet – закритої для зовнішніх користувачів сукупності технологій локальної обчислювальної мережі організації, розробленої на основі технологій глобальної мережі Internet [218]. Показово, що електронний сегмент кримінального провадження в Україні функціонує за допомогою глобальної мережі Internet, що дає змогу увійти до ЄРДР з будь-якого комп’ютера, надаючи системі гнучкості.

Доступ до системи є «горизонтальним»: територія-край-республіка. 14 країв мають 20 центрів зберігання даних (серверів), з яких до центрального сховища надходить лише частина необхідної для загальнодержавного використання інформації. Така розпорошеність унеможливлює загальнодержавний моніторинг та аналіз даних по всій державі, адже не існує жодної особи, яка мала б доступ до всіх електронних кримінальних проваджень [219].

З огляду на серйозну ситуацію з поширенням в Україні кіберзлочинності, необхідно також враховувати більш високий ризик потенційного знищення або втрати цифрових матеріалів слідства (у порівнянні з неелектронними). За словами доктора політичних наук, професора О. Сосніна, будь-який вид електронної комунікації з точки зору безпеки виключно вразливий – за допомогою технічних засобів з комп'ютерів можна зняти будь-яку інформацію: «Звичайно, існують способи захисту, але стовідсоткової гарантії, що вони спрацюють, немає. Сьогодні вільний ринок технічних засобів цифрової електроніки, на жаль, надає кримінальним структурам доступ до величезних обсягів даних через сучасні мережі комунікації» [220].

Тож об'єктивні ризики витоку інформації вимагають постійної уваги з боку держави до посилення рівня кібербезпеки електронного кримінального провадження. У даному контексті залишаються актуальними питання захисту персональних даних громадян, їх електронних підписів та sim-карт; цифрових сервісів та баз даних, системи цифрового документообігу та каналів передачі інформації тощо. Не менш важливою є розробка дієвого механізму для захисту електронних доказів від можливих фальсифікацій під час копіювання, депонування або огляду електронної інформації, а також створення спеціальних послуг з перевірки надійності цифрових матеріалів слідства [200].

Вивчаючи діджиталізацію кримінального процесу, Д.А. Патрелюк пропонує проведення певних заходів задля підвищення ефективності вказаного процесу [221]. Запропоновані такі кроки для перетворення кримінального процесу на сучасну систему:

1. Запровадження електронної фіксації усіх процесуальних рішень та юридичних фактів.

2. Запровадження рівневої інтеграції з державними, комунальними та окремими приватними реєстрами і базами даних про юридичні факти, значущі для кримінального переслідування, з фіксацією доступу і дій уповноваженого користувача.

3. Налагодження безконтактної електронної взаємодії між суб'єктами

кримінального переслідування (детективом, слідчим, прокурором) та судом при ініціюванні, узгодженні та санкціонуванні процесуальних рішень.

4. Розробка програми по формуванню кримінального провадження, яка міститиме у собі алгоритм дій (руху кримінального провадження) з моменту початку кримінального провадження до моменту виконання вироку суду, включаючи бланки та шаблони процесуальних документів.

Завдяки налагодженню безконтактної електронної взаємодії між суб'єктами кримінального процесу, робота органів досудового розслідування, прокуратури і суду нарешті зможе вибудуватись в одну лінію. Ідея створення електронних систем типу e-Case management system (eCMS) у світі не нова, вона активно використовується у діяльності правоохоронних та судових органів країн Європейського Співтовариства [204]. Можливості долучення до електронних кримінальних проваджень документів в електронній формі, відомостей про отримані докази, в тому числі фото-, кіно-, відеозйомку, а також інші файли та програмні продукти досліджують і зарубіжні вчені А.Ф. Абдулвалієва [222], Л.Г. Халліуліна [223], О.В. Тульська [224].

Водночас, вітчизняною Стратегією не передбачено цілий комплекс питань, пов'язаних з ініціюванням, узгодженням, прийняттям та фіксацією рішень, дозволів та здійснення контрольних повноважень за кримінальним провадженням, зокрема шляхом його перевірки та надання електронних вказівок безпосередньо у системі, доступу до державних реєстрів і баз даних.

Тобто, не зважаючи на заплановане спрощення комунікації між основними ланками сторони кримінального переслідування, питання ефективності такої діяльності знову відійшли на другий план.

В.І. Корбутяк [225], досліджуючи проблеми введення електронного діалогу у кримінальному провадженні, вказує, що перехід до електронної форми усіх процесуальних документів (протоколів, повідомлень, викликів, постанов, повідомлень про підозру, обвинувального акту, тощо) сприятиме: зменшенню термінів підготовки и виконання документів та кількості рутинних операцій; прискоренню руху документів та їх своєчасного розгляду; забезпеченню

ефективного контролю виконання завдань і прийняття рішень; підвищенню ефективності роботи як окремих посадових осіб, так і органу в цілому; зниженню витрат на розмноження, передачу і збереження безлічі копій паперових документів; забезпеченню прозорої та оперативної взаємодії учасників досудового розслідування; істотній економії часу та коштів тощо.

Підтримуючи вказані переваги діджиталізації кримінального процесу, вважаємо, що введення електронного діалогу здатне підвищити відповідальність усіх ланок розслідування та налагодити ефективний контроль. Зокрема, така процедура унеможливить існуюче на практиці «свавілля» судових та прокурорських органів у здійсненні діяльності по кримінальному провадженню та приведе їх у відповідність до закону.

Так, сучасні вчені запропонували вектори діджиталізації кримінального процесу в Україні [199]. Перший вектор цифрової трансформації досудового розслідування, а саме: вдосконалення національної моделі виявлення кримінальних правопорушень та їх розкриття.

В Україні однією з головних державних ініціатив стала програма «Держава у смартфоні», яка передбачає до 2024 р цифрову трансформацію 100% публічних послуг, доступних громадянам та бізнесу. Вказане стало основою для обґрунтування другого вектору – ідеї створення цифрової платформи для взаємодії суб’єктів кримінального провадження [226]. Вчені вважають, що створення такої платформи може стати додатковою гарантією забезпечення прав та законних інтересів особи під час досудового розслідування, особливо у зв’язку з наявністю у правозастосовній практиці фактів підміни обшуку «добровільним» оглядом; проведення зовнішнього спостереження за особою без законних на те підстав; розповсюдження в мережі Інтернет персональної інформації, отриманої під час досудового розслідування6; не відкриття частини матеріалів досудового розслідування у процесі реалізації нормативних приписів ст. 290 КПК; знищення фактичних даних, що свідчать про невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення тощо.

Третій вектор – це вдосконалення національної моделі виявлення

кримінальних правопорушень та їх розкриття. З огляду на окреслені вище аспекти логічним продовженням нашого дослідження повинно стати визначення можливих напрямів адаптації кримінального процесуального доказового права до цифрових реалій сьогодення і викликів найближчого майбутнього з огляду на те, що формування доказової інформації нерозривно зв'язано з потенційним обмеженням прав особи, а отже, важливим є належне його регламентування.

Створення цифрової платформи для взаємодії суб'єктів кримінального провадження – четвертий вектор оптимізації діджиталізації кримінального процесу. Кримінальна процесуальна діяльність являє систему заснованих на законі дій та процесуальних рішень, які здійснюються органами держави і всіма особами, які беруть участь в провадженні, тому поступовій цифровізації підлягають всі дії та процесуальні рішення осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні [227].

Вочевидь, одним із напрямів діджиталізації кримінального процесу має стати створення цифрової платформи для взаємодії суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності, оскільки це дасть змогу забезпечити правовий режим транспарентності кримінального процесу, тобто його прозорості, «відкритості» для учасників кримінального провадження.

Вважаємо слушним підтримати думку Т.Н. Каменєвої [200], яка стверджує, що впровадження системи електронного кримінального провадження дозволяє широко використовувати спеціальні алгоритми для прийняття процесуальних рішень. При цьому основні переваги штучного інтелекту полягають у тому, що він виключає корупційну та емоційну складові, суворо дотримується законодавчих рамок і виносить швидкі рішення на основі обробки величезних масивів даних. Але з іншого боку, традиційний досвід вивчення та розкриття кримінальних справ історично довів важливість застосування унікальних емоційно-когнітивних здібностей та компетенцій особи, що здійснює слідчі та правозастосовні функції.

Розглянувши різні вектори та напрями діджиталізації кримінального процесу, зазначимо, що найбільш важливими завданнями цього процесу є:

1. Розробка науково обґрунтованого понятійно-категоріального апарату сутності електронного кримінального процесу.

2. Удосконалення функціоналу Єдиного реєстру досудових розслідувань, Автоматизованої системи документообігу суду, Єдиного державного реєстру судових рішень, автоматизованих інформаційних пошукових систем органів досудового розслідування.

3. Розробка послідовного плану запровадження електронного кримінального процесу.

4. Вдосконалення положень чинного законодавства в сфері регуляції правових відносин щодо створення і впровадження електронного кримінального процесу.

5. Професійна підготовка представників правоохоронних органів задля підвищення ефективності електронного кримінального процесу.

6. Створення системи інформаційної безпеки і кібербезпеки електронного кримінального процесу.

Отже, діджиталізація кримінального процесу в сучасних умовах обумовлена зміною суспільних відносин внаслідок пандемії Ковід-19 та введення карантинних обмежень, розвитком сучасного електронного суспільства та тенденціями впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в усіх суспільних сферах. Діджиталізація кримінального процесу є важливим напрямом подолання протидії кримінальному переслідуванню, подолання корупційних схем, що наявні в кримінальному процесі та скорочення часових та матеріальних витрат, які пов’язані з існуючою бюрократичною системою кримінального процесу.

SECTION 12. THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

12.1 Compétences des hauts fonctionnaires Français

Les hauts fonctionnaires de la France jouent des rôles cruciaux : ils gèrent les efforts des employés de l'organisation, ils démultiplient la présence de la direction sur tout le territoire, dans tous les domaines d'action de l'État et avec tous les partenaires et les clients de l'État. Ils répercutent la vision, les buts, les orientations et les directives. Ils garantissent la cohérence de l'action.

Une des étapes franchies pour développer le leadership dans la fonction publique, entreprise par le gouvernement français, a consisté à cerner les compétences et les qualités que doit posséder le dirigeant pour mener à bien sa mission.

Par le biais d'un profil de compétences à partir duquel seront recrutés, formés et évalués les hauts fonctionnaires, le gouvernement peut s'engager pleinement dans un cadre de gestion axée sur les résultats car malgré la décentralisation du pouvoir décisionnel, le gouvernement peut compter sur des leaders répondants de la cohérence de ses actions, porteurs de ses objectifs et de ses valeurs. Ce profil tient compte du contexte spécifique de la fonction publique en France, des nouveaux aspects de la gouvernance qui introduisent la maîtrise de nouvelles compétences, notamment en réponse aux citoyens qui exigent une reddition de comptes sur la façon dont sont utilisés les deniers publics. Ce profil embrasse l'ensemble des compétences et des qualités requises pour évoluer dans la haute fonction publique française [272].

Les compétences sont définies et opérationnalisées en indicateurs comportementaux. La justesse de la définition accolée à une compétence est primordiale. Elle doit couvrir la totalité de son univers de contenu et refléter la réalité du travail d'un titulaire d'un emploi supérieur de manière à assurer la pertinence des indicateurs comportementaux qui en sont tirés. Ces derniers indiquent de quelles façons la compétence se manifeste en champs d'action selon les tâches et les responsabilités des hauts fonctionnaires. Ils ne sont pas mutuellement exclusifs puisque certains indicateurs peuvent, dans quelques cas, refléter plus d'une compétence. Ces indicateurs

comportementaux pourront se décliner en comportements précis, en fonction de la réalité particulière d'un poste ciblé [273, p. 11].

Analysons ces compétences.

1. L'adaptabilité : - Face à l'imprévu, il faut de plus en plus être capable de réagir vite et bien ; pour cela, il faut comprendre ce qui se passe dans le monde qui nous entoure. - L'adaptabilité ne doit pas être passive ; le cadre doit se faire proactif ; il lui faut une forte capacité à décrypter des signaux discrets et l'information pertinente dans l'infobésité qui nous entoure ; il lui faut imaginer les choses qui ne sont pas des prolongements de ce qui se passe actuellement et en faire la juste interprétation. - Il aura un esprit critique très développé : il remettra continuellement en cause les « vérités » de toujours, il pourra avoir du recul par rapport au présent et aux idées du jour. - Il faut des gens qui ont des parcours très variés : internationaux, diversité des administrations, privé etc. ; il faut varier les expériences et avoir eu des expériences dans le privé pour vivre la mobilité professionnelle essentielle à une bonne formation. Il faut pouvoir s'adapter au contexte, à l'environnement, aux personnes. - Il faut une attitude d'esprit faite de souplesse afin d'adapter certaines dimensions des solutions générales aux cas d'espèce, car les problèmes varient selon chaque type de terrain.

2. La capacité de négocier : - Comme gestionnaire de programmes, dans les relations avec les usagers, le gestionnaire doit être un acteur très impliqué dans l'interaction : il admet, comprend, traite, plaide, ouvre des compromis, se met à la place de l'usager. - Pour négocier, il faut avoir une vision, savoir écouter, être ouvert d'esprit, pouvoir repositionner les choses dans un paradigme différent et savoir communiquer.

3. La mesure du rendement : - Les gestionnaires supérieurs doivent apprendre à « opérationnaliser » la poursuite de leurs objectifs, à préciser les quoi et comment des grands principes : « Pourquoi les ingénieurs arrivent-ils à le faire à l'Équipement, tandis que cela semble si difficile à l'Éducation nationale, à la Sécurité sociale ou à l'Industrie, par exemple ? », dira un gestionnaire de l'Éducation.

4. Le leadership : - Le leadership est présenté par les interviewés comme une compétence très multidimensionnelle qui implique le charisme, l'audace, la détermination, le sens pratique, le sens des valeurs, l'entrepreneurship, le sens critique,

l'ouverture au changement et un fort sens de l'identité. - Le gestionnaire de l'avenir a de l'autorité, la vraie, c'est-à-dire du leadership parce qu'il inspire les autres plus qu'il ne les commande ; par sa conduite exemplaire, il les entraîne avec lui, leur enseigne la valeur des choses. - Il est capable d'inspirer des équipes, de les mobiliser, de les animer et de leur faire produire des résultats ; c'est un esprit provocateur qui teste la limite des gens pour les pousser au maximum. - Il ose fixer une direction qui se justifie et n'a pas peur de le faire. - Il s'exprime en termes de mobilisation par des objectifs plus que par l'autorité. - Il a le courage et la perspective pour faire des choix qui ne sont pas toujours évidents ; cela exige un référentiel qui peut inclure une certaine formation philosophique portant sur les valeurs et une certaine conception du service public. - Il n'a pas peur de prendre des risques, il a un esprit d'entrepreneur ; pour cela, il faut des tempéraments volontaires et modestes à la fois. - Il cherche des solutions là où il y a des problèmes. Sa personnalité comptera ainsi que sa capacité d'innovation, de projeter, sa volonté de régler des problèmes et pas juste de les regarder. - Il a un esprit critique très développé, est capable de remettre en cause les « vérités », de prendre du recul par rapport au présent et aux idées nouvelles. - Il est très structuré intellectuellement et psychologiquement ; il sait ce qu'il est, où il va ; il est capable de vivre à l'aise dans des cadres flous ; il ne craint pas de paraître impertinent ou atypique. Il a à structurer autrui, il doit savoir dire oui, non, parfois les deux. Il doit être mentalement structuré autrement que par la stricte obéissance à la règle de droit.

5. La gestion du savoir : - Il n'y eut aucune mention de compétences spécifiques dans les entretiens, outre une seule mention générale touchant la capacité de lire les évolutions des tâches et de déterminer les profils pertinents à ces tâches.

6. La gestion des ressources humaines : - Les compétences mentionnées touchent la franchise, l'ouverture, la lucidité, le bon jugement, les rapports interpersonnels et le courage. - C'est un esprit ouvert qui provoque et accepte la discussion avec son équipe et avec les autres services ; il pratique la franchise et la transparence du discours. - Il est compétent pour recruter les bonnes personnes et repère bien le potentiel des gens. - Il a une forte capacité à gérer l'informel, si important dans les relations humaines. - Il

n'a pas peur de prendre des décisions difficiles en matière de personnel : récompenser, reconnaître, se séparer de collaborateurs.

7. La gestion des réseaux : - Il sait animer des réseaux en composant efficacement avec des éléments diversifiés. - Il travaille en équipe, donc il écoute, consulte, délègue et décide. - Il sait anticiper les enjeux dans des environnements complexes. - Il peut partager l'information sans être inquiet.

8. L'innovation : - Il est ouvert d'esprit, ne voit pas les choses avec le prisme traditionnel, il cherche à faire l'analyse critique des idées reçues et des façons de faire. - Il fait preuve de créativité et peut générer une vision claire de ce qui est à faire. - Il sait interpréter les situations pour en dégager une vision stratégique. - Il réagit aux situations en termes stratégiques. - Il sait comment prendre des risques.

9. L'apprentissage continu : - Il est désireux d'apprendre continuellement et d'innover. - Il est humble, ouvert et réaliste. - Il n'a pas peur de se connaître et d'admettre ses besoins. - Il est ouvert à l'apprentissage et à l'innovation ; il utilise des approches diversifiées adaptées à son stade de développement, etc.

10. Des gens qui peuvent « livrer » : - Le cadre est compétent en gestion de projet, car il est méthodique et rigoureux. Il peut gérer des projets depuis leur conception jusqu'à leur évaluation, en passant par leur mise en place. - Il sait organiser, donc visualiser l'ensemble, les composantes, les étapes, les séquences de contribution, etc. - Il porte attention à la forme des choses ainsi qu'aux détails. - Il manœuvre bien avec son tableau de bord ; il voit l'importance relative des indicateurs ; il est constant dans son attention. Réaliste, il ne trafique pas les chiffres, mais s'intéresse à leur signification profonde. - Il sait changer de point focal pour son attention selon les besoins : il peut zoomer (se concentrer sur le micro), tout comme travailler au niveau macro. - Le cadre est de plus en plus un responsable de projet ; la notion de chef de projet existe maintenant à côté de celle de chef de service. - Le cadre doit pouvoir générer une vision, puis savoir passer à l'étape de l'opérationnalisation. Il doit être proche du terrain et avoir une communication authentique avec sa base.

11. La communication : - Il est capable de voir les choses significatives et de

«parler vrai » aux gens (le contraire de la langue de bois). - Il a une bonne capacité de vendre ses idées, de se projeter. - Il sait faire partager les diagnostics, expliquer, décomposer logiquement les situations.

12. Les initiatives réalisées : - Un programme de veille sur l'évolution des compétences désirées. - Un centre spécialisé de formation et de développement. - Un programme de partage des meilleures pratiques. - Des supports concrets à la gestion par résultats. - La mise sur pied de séminaires thématiques. - La création de clubs par appariement.

Ainsi, pour assumer les rôles et les responsabilités de la modernisation de l'appareil publique les cadres supérieurs français doivent posséder des compétences suivantes : l'adaptabilité, la capacité de négocier, la mesure du rendement, le leadership, la gestion du savoir, la gestion des ressources humaines, la gestion des réseaux, l'innovation, l'apprentissage continu, pouvoir « livrer », la communication, les initiatives réalisées.

12.2 Key functions and features of different types of law in Ukraine in the 16-17th centuries

Legal legislation in Ukraine in the 16-17th centuries is a complex symbiosis of several systems that coexisted and interacted in almost all territories of future Ukraine but of course the degree of manifestation and predominance of one of them was determined by many aspects - territorial, administrative, national and social factors. First of all, it should be noted that customary law is the original source of laws and norms of any legal system. Customary law accumulates all the customs, rules and laws formed over a long period of time and honed by the constant using by certain society. Customary law norms are most firmly engraved in the minds of those who obey it, because its authority is maintained not only externally by the rulers of the community and state, but also at the family level. Because it expresses the norms formulated and supported by the most influential ancestors, social, religious or national leaders, which can often be superior to more variable government entities. Therefore, accordingly, there is a layer of legal terminology, which reproduces the realities of the original "national" law, which may exist within a separate, but over time, usually flows into the national system. Or a synonymous series is formed with the subsequent displacement of the less convenient variant, or specialization of each of them. Extremely interesting in this regard is the interaction of legal systems formed on the basis of religious beliefs of different churches and denominations. Thus, during this period, Armenian and Jewish law are defined in a separate way. Documents of individual national communities are initially created in the national language, but when used as part of imperial entities, they must be adapted to the language of the universal or dominant system of law. During the existence of the Commonwealth, this language was Latin, to a lesser extent - Polish; the Russian language remains in use only in territories where the legal primacy of the Lithuanian statute has the least influence. In such circumstances, when Latin is the most "convenient" for writing legal documents, especially for the creation and translation of new special legal terms, because the use of Latin becomes a good way to avoid unilateral oppression (because formally the

language of conquered peoples is not oppressed). Latin became a kind of lingua franca of the Middle Ages – a supranational to some extent unifying language of multinational Europe. This is also true for the Polish-Lithuanian Commonwealth, where initially the strengthening of the role of Latin was associated in particular with the catalysis of Catholic influence. Later in the middle of the 18th century on the contrary it was a counteraction to the Polish-Catholic expansion to abolish the Polish language. At that time in order to strengthen its power and increase the influence of Orthodoxy, the Russian Empire had initiated an increase in Latin-language documentation which replaced Polish-language documentation. In particular, this fact is described by a famous French scientist Daniel Beauvoir – researcher of the history of relations between Ukraine, Russia and Poland in the 19-20th centuries [228].

Some Ukrainian territories since the 14th century were part of the Grand Duchy of Lithuania – Volyn, Chernihiv-Sivers'kyi, Podillya, Kyiv and Bratslav. It retained practical autonomy so usual way of life wasn’t changed. The nationwide principle of tolerance "do not move the old, do not introduce the new" allowed a fairly calm as for that time existence of a powerful empire and created all the prerequisites for ethnic preservation and development. At least the Rus territories almost completely retained power and legal status, authentic religious and cultural freedom. The Old Rus language (which is almost similar to the Old Ukrainian and Old Belarus languages) had the status of the state language, so it was used to create the vast majority of literature and documentation. Over a period of time, however, the situation has changed. Irreversible changes were initiated by the Union of Krewo, concluded in 1385, which united the territories of the Grand Duchy of Lithuania and the Kingdom of Poland for the first time. But this unification did not lead to much significant changes in the political or cultural situation of the Ukrainian territories. Although it is worth noting the decrease in the level of "omnipotence" of the princes and the supremacy of the Polish nobility compared to the Lithuanian. Two centuries later the final federal unification as a result of the Union of Lublin in 1569 (unlike the personal dynastic Union of Krewo, which primarily aimed at resolving common foreign policy interests – securing borders and strengthening positions in countering Teutonic Order attacks). It determined the

persistence of the Polish crown to ensure the unity of the administrative, economic, political and judicial areas throughout the territory of the Polish-Lithuanian Commonwealth. But the intention of unification was formally realized earlier through the introduction of judicial and administrative reform of 1434-1435. Despite further attempts to unify all functioning systems of law of the Polish-Lithuanian Commonwealth, in particular, in the Ukrainian lands, the desired unity during the 16-17th centuries was not achieved. As for Ukrainian law the largest and most significant attempt to unify all acting systems of law was initiated and implemented only in the first half of the 18th century. An extremely important step in the further historical progress of Ukrainian law was the emergence of a consolidated code of Ukrainian law – "Rights on which the Little Russian people are judged". It has been preparing for 15 years and was completed only in the middle of the 18th century. As a result of the commission's work more than 530 articles and 1,600 points were concluded. They covered the regulated, correlated, systematized norms of almost all branches of law. O. Kistyakovsky was the first who studied this code and it was published in 1879 with extensive comments (five lists (variants) were used as a material). The next edition of the text (as early as 1997) contained a description and analysis of ten currently known lists of documents (all of them are stored in Ukrainian and Russian archives). In particular in Ukraine lists copied in the 18th century. Excerpts from "Rights…" which were stored in the Kiev-Pechersk Lavra – they were the first to fall into the field of research, and numerous documents related to the code), as well as studies of the sources on which "Rights…" were based".

In the 16-17th centuries it was possible to join the achievements of European legal, natural, socio-political science first of all through the study of Latin and in order to be heard (more precisely to read) it was necessary to write using Latin. When it is about a legal documentary of that period. Of course, any document to be approved and to be recognized outside the state in which it was created should be written or duplicated in Latin. Therefore, not the largest, but extremely important was a group of internationally important documents, in particular, treaties and agreements concluded by the Cossack with the Swedish kings, Polish, Lithuanian and later Moscow (or

Muscovite) leaders. It is worth noting here that the few documents written in Swedish were incomprehensible to the majority of the Ukrainian side, so in this case Latin was indispensable. For relations with Lithuanian princes, of course, the Old Rus language was more understandable and convenient to use. First of all, the largest group of documents was settling Polish-Ukrainian contacts. Interestingly that not so long time later in the 18th century the leaders of the Russian state approved the role of Latin as a document-making language to level the importance of the Old Polish language, which at that time became widespread in most Ukrainian territories that were part of the Polish-Lithuanian Commonwealth. Thus, the "struggle of two imperialisms" gave a new impetus to the development of Ukrainian Latin terminology. Of course, the main array of Latin-language materials created in Ukraine are documents for the settlement of social and legal relations. Relationships of people of different status, nationality and professional affiliation. According to the researcher of medieval and early modern Latin Mironova V. M. in the official legal environment Latin was most often used ex officio (judges, members of the judiciary) and in everyday professional use (among the secular and ecclesiastical elite and lawyers) [229].

It has already been noted that Latin did not become "new" for Ukrainian office work after the adoption of the Lublin Union – in the 15th century. It was partially used in the Kholm, Podlasie and Polissya chancelleries of the Galicia-Volyn principality. After the formation of the Polish-Lithuanian Commonwealth the Latin language along with Old Rus language became used in Volyn and Podolia. It was noted a number of reasons that led to the Latin-Old Ukrainian bilingualism of act texts and identified the results of the interaction of Latin and Old Ukrainian languages in the act language at the morphological and syntactic levels.

The reasons for this phenomenon were: the level of education of court clerks (type of school and the opportunity to acquire knowledge abroad), the time of use and prevalence of Latin in specific offices, psycholinguistic factors – "the predominant primacy of the function in the dynamics of language interaction" logical and morphological categories of the native language which determine the specifics of his

thinking to a form that is "foreign" to him and not vice versa and therefore act Latin captures mutual relationships but predominantly formally Latin reflection of logical-morphological categories of Old Ukrainian.

But the lexical and semantic character of the Latin-language document in Ukraine is also changing. As Matvienko A. M. notes in the preface to the "Volyn Letters" court offices's clerks, of course, assumed violations of the official language use conventions sometimes adding "living" vernacular elements to the text of documents [230]. Such documentation primarily reflected the life of the inhabitants of a certain area, so the content of these sources provided to some extent the involvement of elements of vernacular, which differed depending on social status, level of education, ethnicity of the native speaker. In addition, the well-established, largely terminologized lexical tools of clerks could not always satisfy the need to define specific realities or phenomena.

In the conditions of not very mobile information exchange the precedent cases of definition and use of new or infrequently used tokens together with the existing situation of multilingualism created all grounds for supplementing the legal language with innovations and spreading terminological synonymy.

12.3 Activity of community courts as an alternative form of judicial proceedings

Сучасна реформа функціонування вітчизняної судової системи і процедури розгляду і вирішення правових конфліктів призвели до великої завантаженості суддів, низького рівня прийнятих судових рішень, а також посилило ще більшу недовіру до представників судової влади. Такий стан речей дав поштовх до пошуку нових альтернативних способів вирішення правових конфліктів. Одним із можливих альтернативних способів вирішення проблем в судочинстві є відновлення діяльності товариських судів, які розглядали дрібні правопорушення і таким чином забезпечували відсутність перезавантаженості суддів, давали можливість всебічного і вмотивованого прийняття рішення в складних правових конфліктах.

Товариські суди на території України утворилися в перші роки становлення радянської влади. Декрет РНК УРСР від 12 червня 1920 року "Про робітничі дисциплінарні товариські суди" [231]. Визначав порядок організації та діяльності, кількісний склад та структуру, права та обов'язки членів товариського суду, а також види покарань, які застосовувалися до порушників трудової дисципліни. Робітничі дисциплінарні суди переважно розглядали справи про порушення дисципліни праці, дезорганізацію виробництва тощо. Згодом повноваження цих судів було розширено справами про непристойну поведінку в громадських місцях, про незначні привласнення коштів підприємств та установ. За вчинення цих проступків суди могли призначити покарання у вигляді зниження заробітної плати, переведення на найважчі примусові та понадурочні роботи, ув'язнення в трудових таборах. Як виключення, робітничі дисциплінарні суди могли передати справу до військового трибуналу.

Однак застосування товариськими судами жорстких заходів щодо порушників позитивних результатів не дало. Звичайно стало менше прогулів, запізнень на роботу, інших порушень умов праці, але це не вплинуло на підвищення рівня результатів праці. Причиною низької продуктивності праці були відсутність матеріального або морального стимулювання результатів праці.

Постановою Ради Міністрів УРСР №2563 від 22 серпня 1950р. Положення "Про робітничі дисциплінарні суди" втратило силу [232].

У кінці 60-х років XX ст. Указом від 15.08.1961р. Президія ВР УРСР в Україні відновила діяльність товариських судів. Переважно їх діяльності була протилежна робітничим дисциплінарним судам. Так, головне у роботі товариських судів є запобігання правопорушенням, виховання громадян шляхом їх переконування під дією громадського впливу, створення навколишніми умов нетерпимості до порушень трудової дисципліни, до будь-яких антигромадських вчинків [233].

Товариські суди були наділені довірою колективу, були виразниками його волі та мали відповідальність перед ним. Товариські суди стали різновидом громадських судів, які створювалися з метою розгляду і вирішення дрібних правових конфліктів, які не зачіпають суттєвих прав людини. Основним призначенням функціонування новостворених товариських судів – виховання людей шляхом переконання та громадського впливу.

В основу діяльності нових товариських судів були покладені такі принципи, як: виробничо-територіальний, доцільності, виборності та підзвітності суддів. Товариським судам, як органу правосуддя, були притаманні ті ж принципи, що і для судів загальної юрисдикції. Зокрема, - виборність, незалежність суддів, відкритість судового розглядлу, усність судового процесу.

У Положенні "Про товариські суди Української РСР" від від 23 березня 1977р. N1852 закріплювалося утворення двох типів товариських судів: виробничого (утворювався за місцем роботи, навчання якщо кількість працюючих на підприємстві становить не менше 50 осіб) і територіального (за місцем проживання). Технічне обслуговування функціонування товариських судів покладалося на адміністрацію підприємств, установ, організацій, житлово-експлуатаційних організацій, або об’єднань співвласників багатоквартирних будинків. Правову допомогу товариським судам надавали органи юстиції, прокуратури та суду. Юридичною літературою, нормативно-правовими та

законодавчими актами товариські суди забезпечувалися адміністрацією, або профспілковим комітетом підприємств, установ, організацій.

До складу товариського суду обирали громадян, які за своїми діловими й моральними якостями спроможні успішно вирішувати завдання, поставлені перед товариськими судами. Кандидатів обирали відкритим голосуванням більшістю голосів від присутніх на зборах трудового колективу підприємства строком на 2 роки. Кількісний склад товариського суду становив 5 осіб. Із числа обраних членів суду обирався голова, заступник голови та секретар суду. Не менше одного разу на рік голова товариського суду звітував про діяльність суду на загальних зборах трудового колективу.

Члени товариських судів, які приймали активну участь в розгляді справ, а також в проведенні профілактичної роботи в трудових колективах, серед студентів вищих та середніх спеціальних навчальних закладів за місцем проживання громадян, підлягали заохоченню з боку профспілкового комітету або адміністрації підприємства, установи, організації, або органами місцевого самоврядування.

Товариським судам були підсудні справи про:

1. порушення трудової дисципліни: про несумлінне виконання робіт або простій внаслідок несумлінного ставлення працівника до своїх обов'язків;

2. недотримання вимог охорони праці;

3. про втрату, пошкодження обладнання, інвентарю, інструментів, матеріалів та іншого державного або громадського майна внаслідок несумлінного ставлення особи до своїх обов'язків, якщо це не тягне кримінальної відповідальності;

4. про самовільне використання в особистих цілях, належних державному підприємству, установі, організації, колгоспу, іншій кооперативній та іншій громадській організації, транспортних засобів, сільськогосподарської техніки, верстатів, інструментів, сировини та іншого майна, якщо ці дії не заподіяли цим підприємствам, установам й організаціям істотної шкоди;

5. аморальну поведінку в громадських місцях (розпивання алкогольних напоїв, дрібне хуліганство; дрібне розкрадання державного або громадського майна);

6. про вчинену вперше крадіжку малоцінних предметів споживання і побуту, що знаходяться в особистій власності громадян, у разі, коли особа притягнена до відповідальності й потерпілий є членами одного колективу;

7. про образу, наклеп, побої й легкі тілесні ушкодження, що не спричинили розладу здоров'я, якщо ці діяння вчинені вперше, про лихослів'я;

8. про невиконання або неналежне виконання батьками, опікунами або піклувальниками обов'язків щодо вихованню дітей; про недостойнее ставлення до батьків, негідну поведінку в сім'ї; про недостойне ставлення до жінки; про ухилення хворих на хронічний алкоголізм від лікування в лікувально-профілактичних закладах охорони здоров'я;

9. про псування житлових та нежитлових приміщень й комунального устаткування; про недодержання правил протипожежної безпеки;

10. про порушення правил внутрішнього розпорядку в квартирах й гуртожитках, про спори мешканців щодо використання підсобних приміщень, домових служб, оплати комунальних послуг, оплати витрат поточного ремонту місць загального користування;

11. про порядок користування будівлями, що становлять спільну власність двох або декількох громадян, про поділ майна колгоспного двору й виділ з колгоспного двору, про поділ майна між подружжям за згодою сторін, між якими виникла суперечка, на розгляд справи у товариському суді;

12. про псування дерев та інших зелених насаджень; про стягнення збитків, заподіяних дрібними лісопорушеннями, вчиненими вперше, якщо збитки не перевищують 30 крб. за діючими таксами обчислення розміру стягнень за шкоду;

13. про майнові суперечки між громадянами на суму до 50 крб. при згоді учасників спору на розгляд справи в товариському суді.

Засідання товариського суду, пов'язаних з розглядом справи, проводяться в неробочий час. Справи розглядаються публічно у складі не менше трьох членів товариського суду, проте в усіх випадках число їх повинно бути непарним.

Головуючий і члени товариського суду не можуть брати участі в розгляді справи, якщо хто-небудь з них є потерпілим, учасником цивільно-правового спору, родичем потерпілого, учасника цивільно-правового спору або особи, притягнутої до товариського суду, свідком, а також при наявності інших обставин, що дають підставу вважати, що головуючий або члени товариського суду можуть бути особисто заінтересованими в наслідках вирішення справи. В цих випадках вони зобов'язані заявити самовідвід. З цих же підстав відвід головуючому і членам товариського суду може бути заявлений особою, притягнутою до товариського суду, потерпілим і учасниками цивільно-правового спору.

Питання про задоволення заявленого відводу або відмовлення в цьому вирішується всім складом товариського суду, що розглядає дану справу.

За результатами розгляду справ товариські суди могли застосувати такі засоби впливу: 1) зобов'язати публічно просити пробачення у потерпілого або колективу; 2) оголосити товариське попередження; 3) оголосити громадський осуд; 4) оголосити громадську догану з опублікуванням або без опублікування в пресі; 5) накласти грошовий штраф; 6) перевести винного у порушенні трудової дисципліни відповідно до чинного законодавства про працю на менш оплачувану посаду; 7) порушити перед керівником підприємства, установи, організації питання про звільнення відповідно до чинного законодавства працівника, який виконує виховні функції або роботу, пов'язану з безпосереднім обслуговуванням грошових або товарних цінностей якщо товариський суд з урахуванням характеру вчинених цією особою проступків визнає за неможливе довірити їй цю роботу надалі. Необхідно зазначити, що товариські суди протягом всього періоду своєї діяльності досить рідко застосовували до порушників трудової дисципліни такі заходи впливу, як: порушення перед керівництвом підприємства, установи, організації про звільнення, або переведення на іншу роботу. Як правило

застосовувалися заходи виховного впливу з метою перевиховання порушника в середині трудового колективу.

Виходячи із аналізу організації та повноважень товариських судів, можна зробити висновок, що товариські суди, як представницький орган громадськості, мають свої особливості: 1) є органом громадськості; 2) функціонує в сфері управління та в сфері правосуддя; 3) можуть утворюватися на підставі виробничого та територіального принципів; 4) справи розглядаються в відкрито в присутності громадськості з дотриманням процесуального законодавства.

Разом з тим, говорячи про можливість відродження товариських судів, варто вперше чергу переглянути їх юрисдикцію. Зокрема, необхідно зберегти повноваження щодо захисту прав працівників. Досліджуючи причини та умови вчинення дисциплінарного проступку часто вивлялися прорахунки в діяльності управлінської ланки підприємства, установи, організації. В таких ситуаціях товариські суди виправдовували працівників, які порушили трудову дисципліну, а також повідомляли керівників підприємств про такі прорахунки.

В радянський період в Збройних Силах також діяли суди офіцерської честі. Згідно Положення "Про товариські суди честі офіцерів у Збройних Силах СРСР" від 25 вересня 1980р. суди честі офіцерів є виборним органом офіцерської громадськості у Збройних Силах СРСР, завданням яких є охорона честь та гідність офіцерського звання, надавати активну допомогу командирам (начальникам) у вихованні офіцерського складу в дусі вимог морального кодексу, суворого і точного дотримання Конституції та законів, військової присяги, військових статутів і наказів, сприяти згуртуванню офіцерського колективу створення в ньому обстановки нетепимості до порушників військової дисципліни [235]. Керівництво товариським судом честі офіцерів здійснював начальник військової частини, установи, закладу, в яких утворювався суд. Командир надавав повсякденну допомогу у створенні належних умов для діяльності суду, організовува навчання офіцерів, які входили до складу суду честі офіцерів. Суди честі офіцерів утворювалися в полках і на кораблях - для розгляду проступків та правопорушень молодшими офіцерами; в дивізіях і

військово-морських базах - для розгляду проступків та правопорушень старшиз офіцерів; в корпусах, арміях, флотиліях та флотів, військових округах, військово-навчальних закладах - для розгляду проступків та правопорушень молодшими та окремими старшими офіцерами.

Юрисдикція товариських судів честі офіцерів поширювалась на справи про: проступки, які не гідні звання офіцера; порушення офіцерами військової дисципліни та громадського порядку; недобросовісне відношення офіцера до службових обов'язків; не гідну поведінку офіцера в сім'ї не виконання обов'язків по вихованню дітей; скоєні офіцером правопорушення, які за законом можуть бути передані на розгляд товариському суду; порушення законодавства про охорону природи, якщо ці дії не передбачають кримінальної відповідальності. Суд розглядає справи, які закриті в кримінальному провадженні і згідно закону передані на розгляд товариському суду честі офіцера.

Товариські суди честі офіцерів складалися із 7-9 осіб: для молодших офіцерів - кандидати обиралися загальними зборами молодших та старших офіцерів, а для старших офіцерів - загальними зборами старших офіцерів. До складу суду честі молодших офіцерів могли бути обрані 1-2 старші офіцери. Командири військових частин, військових навчальних закладів та установ та їх заступники до складу суду не обиралися. До складу суду могли бути обрані офіцери, які прослужили в одній військовій частині не менше 6 місяців і користуються повагою в колективі, служить прикладом бездоганної поведінки по службі, в громадських місцях і в побуті.

Збори по виборам товариського суду честі офіцерів скликалися командиром Збори вважалтся правомочними за наявності більше половини загальної кількості офіцерів. У випадку неможливості скликати загальні збори офіцерів вибори до суду проводилися зборами представників від кожного підрозділу військової частини. Вибори до суду відбувалися на початку навчального року у Збройних Силах строком на 2 роки. Голосування було відкритим. Обраним до складу суду вважався кандидат, який набрав найбільшу кількість голосів, за умови, якщо за нього проголосувало більше половини присутніх на зборах.

Суди честі офіцерів через рік після обрання і по закінченню терміну повноважень звітували про свою діяльність перед зборами офіцерів. Загальні збори иожуть достроково припинити повноваження членів суду, якщо вони не виправдали довіри. Питання про відклик члена суду вирішувалося голосуванням.

Члени суду обирали голову та заступника голови суду, обов'язки секретаря члени суду виконували по черзі. Справи в товариському суді честі офіцера розглядали на підставі рішення начальника військової частини, яке приймалося за власної ініціативи на підставі повідомлень державних органів або громадських організацій, або ухвали зборів офіцерів на підставі заяви потерпілого, або запропозицією самого суду. Суд честі офіцерів розглядав справи у складі не менше 3 осіб (в будь-якому випадку кількість суддів для розгляду мала бути непарною), яких голова суду залучав по черзі, а також в присутності обвинуваченого офіцера.

Перед початком розгляду справи судом голова суду або за його дорученням один із членів суду здійснював перевірку отриманих матеріалів, опитував обвинуваченого, потерпілого, свідків, витребовував необхідні документи. За результатами перевірки складався звіт, в якому зазначалися фактичні обставини справи, причини скоєння проступку, відомості про обвинуваченого офіцера. З результатами перевірки і висновком ознайомлювали обвинувачений, потерпілий, позивач. Потерпілий і позивач в праві булт подавати клопотання про додаткову перевірку окремих фактів, та виклику свідків. У випадку відмови у задоволенні клопотання голова суду зобов'язаний зазначити причини відмови. Відмова голови суду не позбавляла права повторної подачі клопотання під час судового засідання. Справа судом розглядалася не більше 15 днів з моменту отримання справи судом, Справи про дрібне хуліганство, дрібне розкрадання, дрібну спекуляцію розглядалися судос честі офіцерів до 10 днів з часу отримання документів судом. Час і місце засідання суду визначалося головою суду за погодженням із начальником військової частини і завасно повідомлялося офіцерському складу. Присутність обвинуваченого на засіданні товариського суду честі офіцерів була обов'язковою. Головуючий та члени суду, які прямо або

опосередковано зацікавлені в завершенні справи, зобов'язані заявити самовідвід. Питання відводу (самовідводу) вирішувалося всім складом суду, який розглядав справу. У випадку, коли привирігкееі питання про відвід думки розділилися порівну, то член суду, щодо якого завлено відвід, вважався відведеним.

Після відкриття засідання головуючий пересвідчується у присутності викликаних до суду офіцерів, роз'яснює права обвинуваченому, потерпілому та позивачеві: заявляти відводи, брати участь в дослідженні доказів, заявляти клопотання, задавати запитання. Після вирішення організаційних питань, головуючий оголошує суть проступку або правопорушення результати перевірки, заслуховує пояснення обвинуваченого, потерпілого, позивача та свідків, розглядає необхідні по справі документи. Якщо під час розгляду справи ьудуть виявлені обставини, які свідчать про необхідність притягнення офіцера до кримінальної відповідальності, суд звертається із клопотанням до командира військової частини про направлення матеріалів справи військовому прокурору.

В процесі розгляду справи секретар веде протокол. В протоколі зазначаються відомості про склад суду, суть справи, час та місце розгляду, дії суду, короткий зміст пояснень і виступів, заявлені клопотання і прийняті по ним рішення. Протокол підписується головуючим та секретарем.

По закінченню розгляду справи суд переходить до окремого приміщення для прийняття рішення. У випадку необхідності отримання додаткових відомостей суд має право відновити засідання або перенести його на інший час. Рішення товариського суду честі офіцерів приймається більшістю голосів. При прйнятті рішення суд честі офіцерів керується діючим законодавством, усвідомленням свого громадського і військового обов'язку. При встановленні вини офіцера суд міг застосувати одне із наступних видів громадського впливу: попередження; громадський осуд; громадська догана; звернутися із клопотанням про пониження в посаді, або у військовому званні; клопотання про відразування офіцера, який навчається із вищого навчального закладу; клопотання про звільнення із військової служби. Перелік заходів є вичерпним і суд не мав права застосовувати інші заходи.

В рішенні зазначажться час і місце розгляду справи, назва і склад суду, відомості про обвинуваченого, зміст правопорушення, вид громадського впливу, або виправдання, термін та порядок оскарження рішення. Рішення підписують всі члени суду. Якщо один із членів суду не згоден із прийнятим рішенням, Рішення оголошується на він має право викласти письмово власну думку, яка не оголошується, але додається до справи. Рішення оголошується на засіданні суду, а потім передає командиру військової частини. Всі матеріали справ зберігаються в штабі військової частини До погашення або зняття заходів забезпечення громадського впливу, а потім вонипідлягають знищенню. Суд честі офіцерів повідомлює про прийняті рішення по справам, які надійшли від органів військової прокуратури або військового трибуналу, в 10 - денний термін.

Офіцер, щодо якого товариським судом честі офіцерів прийнято рішення, мав право оскаржити його протягом 7 днів. Скарга розглядалася до 7 днів, а у випадку проведення перевірки по скарзі - до 15 днів. Якщо командир військової частини вважатиме скаргу обгрунтованою, або сам виявить, що рішення суду суперечить закону, або обставинам справи, то він віміняє попереднє рішення і направляє справу на новий розгляд судом честі офіцерів, закриває провадження по справі. Інституту військових судів офіцерської честі дає підстави стверджувати, що суди офіцерської честі при розгляді справ і постановлені рішення керувалися принципами правосуддя, які відповідають сучасним вимогам в сфері судочинства. Відновдення діяльності суду офіцерської честі дасть змогу спростити і прискорити процедуру розгляду справ, а також розвантажить суди загальної юрисдикції від надмірної завантаженості. Це також покращить ефективність взаємодії та координації дій органів військової юстиції і забезпечить законність і дисципліну в Збройних Силах. Збільшить кадровий потенціал, підвищить рівень правової освіти серед офіцерів.

12.4 Historical regularities of application of prevention in law

Preventing legal conflicts is the most effective way to ensure rights and legitimate interests. Always, if the violation is detected earlier, it is easier to correct it. Over time, the possibility of easy removal of the root cause one by one disappears unnoticed. It is necessary to eliminate problems in time, but it is not always possible, due to lack of time and other circumstances. The best solution is to anticipate developments and direct them so as to minimize the risk of unpleasant surprises, preventing conflicts. This principle is the essence of prevention in law, which has a wide arsenal of means and methods of influence.

It should be noted that prevention in law performs one of the important functions – it is the prevention of those offenses that are directed against human rights and freedoms. Therefore, "the creation of an effective mechanism is a guarantee of minimizing threats to national security of Ukraine, which is especially relevant in the current challenges that our state is facing" [236, p. 346]. In addition, "focusing on human needs and interests and reflecting them in such formulations as "human-centeredness in law", "humanism of law", "anthropologization of law", is especially relevant in modern conditions of human development" [237, p. 55], and prevention in law, of course, is one of those elements that ensure the stable existence of the above concepts.

Many historians, lawyers, sociologists point out that a deep and close to objectivity explanation of the functions of any social phenomenon requires the identification of the appropriate function and structure of this phenomenon, coverage of the conditions of the object under study, the connections that it is characterized by consideration of the object in the dynamics [238, 239, 240, 241, 242, 243, 244]. From the standpoint of this approach, we consider the historical patterns of application of the preventive method of management, the tasks that were solved with its help, the goals that were achieved.

From time immemorial, man has been trying to predict future events and creating the conditions to avoid the most obvious threats. This ensures peace and security of

life. Historically, man has always been forced to do so by the variability of living conditions and the lack of any other means of protection than the ability to remake the environment according to his needs. To survive, man had to develop his mind.

Awareness of this fact by the ancestors of mankind can be called the starting point of the history of modern civilization. It is the need to successfully resist adverse environmental factors, including by preventing them, led to tribal unification, the creation of tools, domestication of animals, the invention of agriculture and livestock, development of new lands, consolidation of social communities, complicating social ties, forming modern society. Taken together, these interconnected processes can be seen as the execution of an evolutionary program to prevent the main threat – to prevent such a coincidence that could lead to the complete physical destruction of homo sapiens.

Many scientists, thinkers of antiquity, the Middle Ages, the Renaissance, modern times, modern history and modernity have noted the importance of working on a preventive way to manage social processes. Law has long been used as the main effective measure to prevent crime and prevent breaches of agreements. Crime, as a violation of the rules and customs of the community, is undoubtedly a heavier offense than failure to comply with private agreements.

In the past, criminals violated not some abstract norms of behaviour, but specific rules set by the leader of the community, the people together with their assistants. The crime was thus nothing more than an appeal against the right of the supreme power. And, as such, was punished quickly and severely, usually with corporal punishment up to the destruction of the perpetrator. And the contract was concluded between equal subjects, its violation did not threaten the established order and the need for severe persecution did not follow. This was usually followed by a fine sufficient to satisfy the plaintiff's claims. The supreme ruler, who performed the arbitral function, was limited to his own benefit and the concomitant satisfaction of the interests of the plaintiff. The property of the person found guilty changed hands; there were no opportunities to appeal the decision.

These algorithms allow us to draw two conclusions. First, historically, the main severity of punishment has been the public danger of the act. Secondly, already in ancient monarchies specific methods of preventive moral influence were used. This is intimidation by penalties for committing crimes and widespread use of property liability for failure to fulfill obligations. We see that prevention was used as an effective means of ensuring the stability of power, maintaining the uniformity of life and preventing anarchy.

This is reflected in all available memos of the law of the past. Prevention measures in antiquity shed light on the cuneiform rules of the inventors of the Sumerian wheel (second half of the IX century BC), ancient Indian philosophy and the laws of Buddhism (3rd millennium BC), Taoist political and legal institutions of ancient China (2nd millennium BC), information on the legal norms of Ancient Egypt (XXI – XVI centuries BC), the Code of Laws of King Hammurabi (middle of the XVIII century BC), the Roman Laws of the XII tables (451 – 450 years BC), legal code of Ukrainians "Russian Truth" (XI – XII centuries) and others.

Separately note the law of ancient Greece. The laws issued in Greece did not constitute a single code because there was no single state in its territory. Greece was a conglomeration of a dozen independent city-states, whose development and culture were always at about the same level. An interesting feature of Hellenic society is the functioning democracy. If in the eastern despotisms the adored supreme power was personified by the ruler alone and inseparably, in the Greek polises the bearer of power was the people. Rather, the part of the Greeks that was free people – the aristocracy, merchants, soldiers, artisans, peasants. Laws were formulated on behalf of and at the will of the free population by its representatives.

The legal norms of the Hellenes also include corporal punishment and material sanctions. Policy states governed the people through laws that expressed the will of the ruler (usually it coincided with the will of the citizens). In order to protect the established order and eliminate encroachments on their power, the rulers used the most brutal methods to intimidate the people. Mentions of the need for intimidation can be found in Aristotle and Plato.

According to Aristotle, the main means of preventing crime – the mental impact on those prone to crime. Aristotle writes that a prudent legislator "must restrain bad instincts by regular threats of severe punishment, since most people obey necessity and punishment more than advice and the voice of honour". Plato says that the laws in the state should be drafted in such a way as to "deter from crime those who may become criminals".

For many centuries, the threat of imminent terrible punishment has been used as the main means of crime prevention. In the Middle Ages, punishment became particularly severe. Murder, rape, theft, betrayal of the emperor, arson, fraud, suspicion of witchcraft were punishable by death in agony – burial alive in the ground, wheeling, quartering, burning alive, etc. [10, 54 – 55 pp]. The population was in a state of constant fear for their lives and property. This applied not only to merchants, artisans and peasants. Feudal lords and their entourage were also not protected from aggression by larger rulers.

A more effective method of prevention was described later. The English philosopher John Locke found that crimes can be effectively prevented when education is properly organized. This idea was developed in the XVIII century by the great French thinkers Voltaire, Rousseau and Montesquieu. They argued that a person is not born wrong and prone to harm others, and that this is what upbringing does.

This problem is elaborated in detail in the work of the Italian educator Cesare Beccaria "On Crimes and Punishment" (1764), who echoes Montesquieu's view that crime is always better prevented than punished. Cesare Beccaria was an outstanding lawyer with extensive practice. This allowed him to make legal generalizations and conclude that the educational impact on a person, the assessment of his actions by family and friends is a means that can exclude crime. Thus arose the doctrine of a new method of prevention, the opposite of mental pressure. A new way of preventive activities is education and social control, in which the family and the immediate environment are a single system. Interestingly, the effective prevention of antisocial behaviour through persuasion and education, some peoples have mastered on their own.

At the end of the XVI century on the wooded islands beyond the Dnieper rapids, in the territory that at that time was called Ukraine, there were settlements of people whom neighbouring peoples called "Cossacks", which in Turkic means "guard" or vice versa – "robber", as well as "attaboy", "adventurer". So other peoples designated free armed people who did not recognize the power of the feudal lord, and lived in their own voluntary system.

The emergence and prosperity of the Ukrainian Cossacks were due to the following factors. In 1569, as a result of the Union of Lublin, Poland and Lithuania united into a single state. The result was the spread of Polish public order, magnate and noble land ownership, the attack of Lithuanian, Polish and Ukrainian feudal lords under their control on the middle Dnieper and Eastern Podillya, complete enslavement of the people in the lands west and east of the Dnieper. The protests were seen as an encroachment on the existing order and were punished extremely severely. In such circumstances, there could be no question of restoring the rights of serfs.

The most courageous and determined people began to flock to the mouth of the Dnieper. Here they were engaged in cattle breeding, hunting, fishing, salt production and fought with the Tatars. Fighting with the Tatars was inevitable because the commonwealth government did not have sufficient forces to protect Ukraine's southern borders. The attacks of Polish-Lithuanian feudal lords were also a constant threat to the Cossacks, many of whom were disturbed by the free status of the Cossacks. With weapons, the Cossacks defended their lives and freedom, built wooden fortifications – "Sich".

At the end of the XVI century, the Cossack towns were united into Zaporozhian Sich. The Cossacks united voluntarily, the life of the Sich society was built on self-government and complete general equality. Atamans were chosen from among the most courageous, valiant and prudent, especially the Cossacks valued luck in battle. Cossack officers had full power: they could execute and pardon, set military goals, dispose of public funds, but the decisions must be tested at a general meeting of the Cossacks. At the Cossack council, each of the Cossacks could show the shortcomings

of the proposed solution, give their counter-proposals and even question the honesty of the leaders, if he could provide evidence of their words.

Sich customs and orders, such as the education of personal prowess in battle and the celebration of military success, free discussion and reasoned criticism of the decisions of the atamans, unanimous approval of the goals of the General Cossack Council, the importance of everyone's opinion, rejection and inadmissibility of arbitrariness, maintaining a prosperous spiritual atmosphere made Zaporozhian Sich one of the best social organizations of its time.

The customary law of the Zaporozhian Sich contains a combination of different methods of prevention: both proof of inevitable cruel punishment and friendly educational and persuasive influence were used (for example, public discussion of the damage caused, to enhance the effect). Theft in the Sich was considered a shame to all the Cossacks. The culprit was tied to a pole and everyone who passed by was obliged to hit him with a stick next to him. When the crime provoked general condemnation, the perpetrator could easily be beaten to death during the day. The debtor, unable to repay the debt, was tied to a cannon, where he sat until one of his friends agreed to pay for him (a kind of imprisonment). Murder was punishable by a cruel death – the murdered and the living murderer were buried together. In the campaign for "weak service" the culprit was either sewn into bullets and thrown into the river, or, "planted in the square or in the field," shot with bows or pistols. During the fighting, the Cossacks were forbidden to drink alcohol.

And the intimidation worked effectively. The severity of punishments in the Sich was directed only against incorrigible criminals. In addition, the Zaporozhian community was interested in preserving good soldiers, so bail for their hut (Sich structural unit) or priests was widely practiced. Church punishments were used: repentance and atonement for sins (in the form of some temporary restrictions). Church repentance was carried out in the form of a public rebuke at the general meeting and an oath to those guilty that they would no longer be arbitrary.

The Cossacks were formed and operated in such a harsh environment, where any additional human or material resources, any economy could determine military success

or defeat. The severity of living conditions served as a clear indicator of the effectiveness of management methods, a filter of all the superfluous, impractical and not quite effective. Therefore, the institute of prevention in the customary law of the Cossacks has absorbed the most successful technique of influence and has formed an effective combination of methods of intimidation by punishment and friendly public persuasive and educational influence. This allowed preventive methods of ensuring order and law in the Zaporozhian Sich to become a fast, efficient and appropriate system of legal relations, which provided not only strict discipline and performance of regulatory and protective functions, but also high flexibility in dispute resolution and in each case individuality of responsibility.

The following example of the application of prevention methods in the ethnic system concerns the peoples of the Caucasus. Researcher of culture of Dagestan D.A. Kurbanova writes that in the Caucasus "traditions of friendship and brotherhood with other peoples play an important role in the prevention of crimes against the individual – the customs of friendly mutual assistance, customs that enhance a person, cultivate honesty, devotion, modesty, customs of friendly hospitality, respect for women, to the elderly and seniors" [246].

Similar customs and traditions are typical for other peoples, but in the Caucasus the form of their manifestation has a specific national character. In the best customs, legends of the past, in the samples of epic heroes embodied noble ideas of duty, honour and dignity of man, strong qualities of the people's spirit, able to unite and elevate to feats. This is due to the fact that the way of life of the mountaineers is characterized by openness, strong family, neighbourly, friendly ties and relationships. In the Caucasus, it is still customary to give newborns the names of their martens. This is considered the highest law of respect and friendship. The ancient folk custom of hospitality brings peoples together and serves the cause of educating workers in the spirit of friendship and fraternal relations.

At the same time, the custom of blood revenge was not dictated by the fury of the population, nor its bloodthirstiness, propensity to violence, to bloodshed. Being a characteristic institution of a society with a poorly developed statehood, which

inherited many features of patriarchal and tribal relations, this custom performed important preventive functions, minimized encroachments on human life. Thus, the people, who did not have significant achievements in traditional science, economics, politics, independently mastered the successful application of the best way to prevent crime, combined it with their own identity.

Social control of relatives and friends is not only an additional reserve in the fight against crime, but also the most humane type of prevention, because it is based on the method of persuasion. The purpose of this method is not to intimidate with punishment, but to achieve mutual understanding, to explain the negative consequences, both for others and for the person prone to crime. Social control of relatives and friends is not only an additional reserve in the fight against crime, but also the most humane type of prevention, because it is based on the method of persuasion. The purpose of this method is not to intimidate with punishment, but to achieve mutual understanding, to explain the negative consequences, both for others and for the person prone to crime.

In Europe, ideas about crime prevention by methods of education and persuasion developed in the works of prominent scientists, including E. Durkheim, E. Ferry, R. Tarde and many others. In Ukraine, the idea of legal prevention was formulated by M.P. Chubynskyi, A.O. Kistiakivskyi and other scientists. However, despite the fact that prominent scholars have argued the priority of prevention over punishment with convincing arguments, the criminal policy of most countries today still takes as a basis the principle of individual state revenge on the offender for his crime, i.e. punishment.

12.5 Заңдарды талқылау құқық герменевтикасының бір аспектісі ретінде

Герменевтика феноменологиямен, антропологиямен және құқықтың синергетикасымен қатар қазіргі заманғы заң әдіснамасына жатады. Белгіленген философиялық пәндер, заңгерлердің пікірінше, XX ғасырдың аяғы мен XXI ғасырдың басындағы құқықтың дағдарыс жағдайына жауап болып табылады, олар құқықтың табиғатын жаңа көзқараспен қарауға, оның негізгі институттарының тоқырау жағдайынан шығуға мүмкіндік беретіндіктен және заңның мәнін зерттеудегі заманауи жағдайларға сәйкес келетін жаңа тәсілдерді талап ете алады [247]. Құқықтану саласында герменевтиканың пайда болуымен және негізделуімен, оның құқығын білу жолындағы әлеуетін қолдана отырып, теоретиктер адамның мотивациясы қандай болатындығы туралы мәселелерді шешуге деген үмітпен байланыстырады, оған байланысты ол заңды басшылыққа алуы керек.

Бұл тәсілді кеңінен қолданудың негізі юриспруденцияның бастапқы мақсатына заң практикасының талаптарына жауап беру туралы жалпы сенім болды. Заңгерлерге бұл тәсілдің ғылыми құралдары бұрыннан қалыптасқан және іс жүзінде өзін сәтті сынақтан өткізгені де әсер етті. Беделді заңгерлер, құқықтық позитивизм анықтағандай, заң ғылымының әдіснамасы жоғары бастама астында қалыптасқандығын қарады [248], ол қатаң прагматикалық сипатымен ерекшеленеді және құқықтық құбылыс ұғымын анықтаудан, танылған критерийлерге сәйкес оның жіктелуінен, оның айрықша белгілері мен сипаттамаларын белгілеуден тұрады. Позитивизмнің сәттілігі оның құқықтық құбылыстардың мәнін бірқатар қарапайым ұғымдар арқылы анықтаудың жақтаушысы және белсенді өткізушісі болуымен алдын-ала анықталды, олар құқық қорғау органының оны жүзеге асырудың нақты қолданбалы мәселелерін шешуде заң нормаларын жақсы, терең түсінуге арналған [249].

Заңды қолдану оның мазмұнының мағынасын түсінбестен мүмкін емес. Қолданыстағы және мүмкін болатын жаңа заңды талқылау, Жалпы және Ерекше

бөлмінің нормаларының мәнін түсіну, сонымен қатар бірқатар терминдерді, қылмыс құрамының бағалау белгілерін түсіну үшін өте маңызды.

Құқық нормаларын талқылау – мемлекеттің құзыретті органдарының қызмет және қоғамдық ұйымдардың, жекелеген азаматтардың шын мәнісіндегі құқық нормаларының мазмұнын түсінуге арналған. Талқылау процесінде норма әрекеттерінің жағдайы, құқықтық қатынастың мүшелерінің заңды құқықтары және міндеттері белгіленеді, сонымен бірге құқық нормаларының ұйғарымын бұзғаны үшін заңды жауапкершілік мөлшері көрсетіледі.

Талқылау құқық нормаларының іске асырылуын толық және жан – жақты жүргізу, атқару органдарының қызметінде, сот және прокуратура органдарында, азаматтарының және ұйымдарының өздерінің, заңды құқықтары мен міндеттерін орындау кезінде қамтамасыз етілуі қажет болады. Соған байланысты, талқылау құқық нормаларының барлық әрекет ететін аумағында бір жақты түсінуге және қолдануға ықпал жасайды, әр түрлі қоғамдық өмір аясындағы заңдылықты және біркелкі құқықтық тәртіпті қамтамасыз етеді.

Құқық нормаларын талқылаудың екі бағыты бар: анықтау (өз түсінігі) және түсіндіру (басқаға түсіндіру).

Құқық нормаларының мәнін анықтау, оның талабын дұрыс түсінуге қажетті алғы шарт. Құқық нормаларын түсіндіру тек сол кезде яғни, түсіну процесінде оның мазмұнында түсінбеушілік кездессе. Ондай жағдайда, құқық нормаларының мәнін шын мәнісінде қосымша түсіндіру қажет болады. Барлық құқық нормалары анықталады, ал сөйлеу жөніндегі дәлдік туралы, не болмаса құқық нормаларын күнделікті істе пайдалану туралы келіспеушіліктер болса, қосымша түсіндіру қажеттігі туады. Сонымен, құқық нормаларын анықтау, барлық жағдайда оның мазмұнын түсіндіру емес. Талқылау зияткерлік (интеллектуалды) қызметке жатады, ол процес кезінде ғылыми тұрғыдан құқықтың тереңірек қасиеті білінеді, объективті және жетімді тұрғыдан құқық нормаларындағы ұйғарым баяндалады.

Талқылаудың тиімділігі, талқылаушының құқықтық санасының деңгейіне байланысты болады. Құқықтық сана деңгейі жоғары адам, түсінсе, құқық

нормаларының мазмұнын түсіндірсе, соған сай құқық бұзушылар аз болады, жеке адамның құқығы мен бостандығы толығырақ қанағаттандырылады.

Талқылауда ерекше ролді арнайы заңгерлік дайындығы бар, заң ғылымдарының жетістіктерін терең меңгерген жоғары заңдылық мәдениеті бар адамдарға беріледі. Заңгерлердің кәсіби дайындықтарының деңгейінен көп жағдайда құқықты түсіндіру жұмысының сапасы көрінеді, тұрғындар шын мәнісінде құқық нормаларының мәнін, олардың ұйғарымдарының дәл іске асырылуының қажет екендігін түсінеді.

Талқылаудың негізгі тәсілдері – құқық нормаларының мазмұнын анықтауға арналған.

1. Грамматикалық талқылау – құқық нормаларының мәнін грамматикалық тәсілде қолданып, оның мәнін (түпнұсқасын) талдап түсіну. Мұндай талқылаудағы қажеттілік, қандай сөздерде, сөйлемдерде құқық нормаларының гипотезасы (болжал), диспозициясы және санкциясы құрылғандығын білуіміз керек. Ол үшін, жекелеген сөздердің маңызы белгіленеді, олардың грамматикалық нысаны түсіндіріледі, бір – бірінің арсындағы байланыстар белгіленеді. Содан кейін, норманы құрайтын сөйлемнің грамматикалық және мәнді құрамы түсіндіріледі. Құқық нормасын грамматикалық талқылауда, жекелеген атаулардың маңызын білуге арнайы тоқтау қажет. Дегенмен, заңда кейбіреулеріне ерекше мән беріледі (мысалы, лауазымды адам, кінәсіз жәбірленуші, дәлелдемелер және тағы басқа). Ондай атауларды түсіндіру, көп жағдайда, заңдардың өзінде және басқа нормативтік – құқықтық актілерде түсіндіріледі. Құқық нормаларын қолдану кезде, әр түрлі маңыздағы көп пайданылатын атулардың тікелей құқықтық – шығармашылық органының өзімен белгіленген шын мәнін білуі қажет. Онсыз заңды істерді теріс шешуге әкеліп соғуы мүмкін. Нормативтік – құқықтық актілерде аранайы атаулар кең пайдаланылады, олар әр түрлі техника, ғылым, өнер салаларынан болады. Оларды дұрыс түсіну үшін, сөздіктерге және мамандардың көмегіне сүйену қажет.

2. Жүйелі талқылау дегеніміз құқық нормаларының мазмұнын басқа

нормалармен салыстыру арқылы түсіндіру және оның солармен байланысын анықтау. Әрбір құқық нормалары, құқық жүйесінің бір бөлігі және басқа нормалармен бірігіп әрекет етеді.

Сондықтан, белгілі құқық нормаларының мазмұнын түсіну үшін, оның басқа нормалармен логикалық байланысын түсіну қажет. Ең алдымен, мазмұны жағынан талқылайтын нормалармен байланысты талдау белгіленеді. Ойға алатын нәрсе, қандай нормативтік – құқықтық актіде (заңда, қаулыда, жарлықта және тағы басқа), ол қандай орын алады. Егер, ол норма қосымша заң актілерінде болса, оның заңға не болмаса басқа, үлкен заңдылық күші бар актіге сай екендігіне көз жеткізу қажет. Әр түрлі құқық салаларының нормаларымен салыстырылуы мүмкін.

Құқық нормаларын қолданылатын органдар үшін, жүйелі талқылаудың үлкен маңызы бар. Ол заңды істерді дұрыс бөлуге қажетті жағдай жасайды. Мысалы, арнайы әскери машинаны жүргізу тәртібін бұзғандықтан, қылмыстық жауапқа тартатын норманы қолдану үшін, қандай тәртіп бұзылғанын белгілеу қажет. Ол үшін, басқа нормативтік актілерге қараймыз, себебі оның тәртібі сонда көрсетілген. Жалпы алғанда, жүйелік талқылау қарым – қатынаспен бір – біріне тәуелді, құқық нормаларымен реттелген, қоғамдық қатынастармен қамтамасыз етілген.

3. Тарихи – саяси талдау – құқық нормаларының мақсатын міндетін, сол өздері қабылдаған кезеңдегі, тарихи жағдайларды зерттеу арқылы түсіндіру. Тарихи – саяси түсінуде қажетті нәрсе, оның тереңге кететін әлеуметтік бағытын және құқық нормаларын мақсатын зерттеу керек, оның нақты қабылданған жағдайын білу қажет. Мұндай жағдай, нормалардың әлеуметтік – саяси мәнін ашып көрсетуге мүмкіндік береді, оның негізін адамгершілік мазмұнын көрсетеді.

Тарихи – саяси талдау, құқық нормаларын дәл және дұрыс іске асыруға көмектеседі, қолдану кезіндегі заңдылықтың бұзылуына тежеу болады.

Құқық нормаларын түсінуде барлық көрсетілген тәсілдерді пайдалану қажет. Оларды біріктіріп қолдану, талқылайтын құқық нормаларының мәнін дәл

және дұрыс түсінуге жағдай жасайды.

4. Құқық нормаларын талқылаудың нәтижелері. Құқық нормаларына шек қотын және таратушы талқылаулар.

Құқық нормаларының мазмұнын түсіну, олардың толық және дәл іске асырылуына әкелуі міндетті. Талқылаудың нәтижесінде құқық нормалары толық түрдегі анықтықта және мәні белгілі болуы қажет.

Мағынаның айқындығы – норманың мазмұнын терең түсіну, талқылаудың нәтижесіндегі әр түрлі сенімсіздіктің жоқтығы.

Мағынаның белгілігі – жасалған қорытындылардың негізінде, бір, не бірнеше шешім шығаруға жол бермейтін, құқық нормаларының мазмұндарының нақтылығы.

Талқылаудың нәтижелері, мәтіндегі нормалардың көрінісімен (заңның сөзі) және оның шын мәнісіндегі мазмұндарының (заңның рухы) арасындағы қатынастарға байланысты түрлерге бөлінеді.

Көбінесе, шын мәніндегі құқық нормаларының мәнін сөз арқылы түсінуге болады, норманың анық түрдегі мәтініне сай болуы қажет. Ондай талқылауды сөзбе – сөз талқылау – деп атайды. Сөзбе – сөз талқылауда, құқық нормалары толығымен оның мәтінінің мазмұнына сай келеді (заңның сөзі мен рухы бір – бірімен дәл келеді).

Егер түсіну нәтижесінде, шын мәнісіндегі мазмұны оның мәтіндегі көрінісінен кемдеу болса, талқылауды шек қоюшы (шектеуші), деп атайды. Мұндай заңның рухы және заңның сөзі. Шектеуші тлқылауды, норманың мәтіндері оның мазмұнымен толық сәйкестендіріледі.

Егер, түсіну нәтижесінде нормалардың шын мазмұны оның мәтінінде кеңдеу болса, онда оны таратушы талқылау деп атайды. Мұнда заңның рухы, заңның сөзіне кең. Бұған мысал ретінде Констетуцияның бабын айтуға болады, онда соттар тәуелсіз, тек заңға бағынады – делінген, Констетуцияның бұл бабындағы шын мәніндегі заң атауының мазмұны, оның сөздік көрінісіне қарағанда кең.

Сонымен, шектеу және тарату талқылаулары шын мәніндегі құқық

нормаларының мазмұнын толық сәкестендіреді және нормативтік – құқықтық баптың мәтінінде дәл жазылады.

Құқық нормаларын ресми және ресми емес, нормативті және казуальді талқылау. Заңға қосымша актілер.

Құқық нормаларын түсінуде, жоғарыда көрсетілгендей, олардың мазмұнының анықтығы, белгілігі толық еместігін байқаймыз. Ол әр түрлі себептермен түсіндіріледі. Мысалы, азаматтардың заңмен таныстығының жетімсіздігі, көп жағдайда құқық нормаларын түсіндіруге қиындық туғызады, мысалға кейбір кездегі кездесетін іс жүзіндегі құқық қолданудағы қайшылықтарды айтуға болады. Сондықтан, қажетті жағдайда жататындар құқық нормаларын талқылау – түсіндіру және оларды дәл іске асыруды қамтамасыз ету, іс жүзіндегі, әсіресе оларды қолдану процесіндегі қателікті жібермейді.

Құқық нормаларын түсіндіру – шын мәніндегі құқық нормаларының мазмұнын ашуға бағытталған нұсқаулар не ұсыныстар.

Құқық нормаларын түсіндіретін субъектілерге байланысты, талқылау түсіндіру екіге бөлінеді:

1. Ресми;

2. Ресми емес;

Ресми талқылау – құқық нормаларының тек құзыретті органдарымен түсіндіріледі. Ол норманы қабылдаған органдардың барлығының міндеті болып табылады. Ресми талқылау арнайы актілерде жарияланады, яғни құзыретті органдардың шығаратын баспасында болады (қаулы нұсқау және тағы басқа).

Ресми талқылаулар өздерінің көлемдеріне байланысты нормативті және казуальді (жекелеген) болып екіге бөлінеді.

Нормативтік талқылау – белгілі нормаларды не құқық нормаларын қолданатын жеке адаммен органдардың міндетті түрдегі ресми түсініктемелері. Ондай түсіндіру, талқыланатын құқық нормаларымен барлық жағдайларға таратылады. Соған сәйкес, оның талабын өмірде дұрыс, біржақты жүргізілу қамтамасыз етіледі. Ресми талқылауды, соны шығарған органның өзі беруі

мүмкін. Ондай талқылау аудентивтік мысалға, Президенттің өзі шығарған жарлыққа өзінің түсінік беруі. Сонымен қатар, нормаларды ресми талқылау, соны шығарған органдардың өзімен жүргізілуі мүмкін. Ондай жағдайда, оларға көрсетілген нормаларды түсіндіруге арнайы өкілеттілік беріледі. Мысалы, заң шығарушы орган, соған сай атқарушы билік органдарына, өзі шығарған заңдарды түсіндіру жөнінде тапсырма бере алады. Арнайы өкілеттіктерінің негізінде министрліктер және ведомствалардың үкімет шығарған нормативтік – құқықтық нормаларды түсіндіруге құқықтары бар. Мысалы, Қаржы министірі өзі шығарған мемлекеттік бюджетті түсіндірсе, Еңбек министірі еңбек қорын пайдалану туралы түсінік береді.

Казуальді талқылау – нақты заңды істі қарау кезіндегі құқық нормаларының мазмұнына түсінік беру. Ондай талқылаудың казуальді деп айтылуы, ол тек сол нақты оқиға (казуасқа) байланысты. Казуальді талқылаудың қажеттігі тек сол уақытта керек, егер төменгі құқық қолданушы органдардың шешімі нақты заңды іс бойынша дұрыс болмаса, заңға қайшы болса. Сонымен бірге, олар сол норманы қолданатын басқа органдарға үлгі болады.

Нормативті және казуальді түсіндірулер, өзінің мазмұндары бойынша соттық және әкімшілік талқылауға бөлінеді.

Соттық талқылау – құқық нормаларының мәнін соттардың түсіндіруі. Құқық нормаларын сот қызметінде дұрыс түсіну – оны біркелкі пайдалануды қамтамасыз етеді. Мемлекеттің Жоғарғы Сот органдарының, төменгі сот органдарына, сот процесінде туатын азаматтық және қылмыстық заңды пайдалану туралы түсініктерінің үлкен маңызы бар. Жоғарғы Сот органдарының билігі барлық соттарға міндетті және түсіндірілген құқық нормаларын қолданатын органдармен, лауазымда адамдарға да тікелей қатысы бар.

Әкімшілік талқылау – құқық нормаларының мәнін атқарушы және өкім шығарушы органдармен түсіндірілуі. Ондай талқылау басқару, еңбек, әлеуметтік қауіпсіздендіру және басқа мәселелерге арналады.

Өзіне берілген құзыреттеріне байланысты, жергілікті өзін - өзі басқару органдары өздері шығарған құқық нормаларына түсінік беруге құқықтары бар,

ондағы құқық нормаларының әрекеті, тек сол аудан, қала аумағымен шектелген.

Ресми талқылауларды актілер нысанында, соған сай құзыретті органдар шығарады. Ресми талқылаудың заңды күші, соны шығарған органдардың өкілеттігіне байланысты. Ол актілерде, түсіндірулермен қатар, дербес нормалар не жекелеген ұйғарымдар болуы мүмкін. Осыларға байланысты нормативтік актілерді дәлсіздік және түсініксіздіктер жойылады, сол актілерді іс жүзінде пайдалану жетілдіре түседі.

Қылмыстық заңды түсіндіру уәкілетті мемлекеттік органдардың, қоғамдық институттардың және жекелеген азаматтардың нормалардың нақты мазмұнын ұғыну жөніндегі қызметі болып табылады.

12.6 Інтерпретація права як багатоаспектної структури

Сучасне право в новому тисячолітті набуває нових, принципово відмінних рис, що викликано масштабними глобалізаційними змінами, які вимагають, зокрема, адекватного забезпечення правопорядку, збереження і зміцнення фундаментальних юридичних цінностей, максимального рівня правової культури тощо, розуміння сутності права набуває особливого значення.

Пошук сучасних підходів до права, перегляд та аналіз уже відомих у теорії права, а також розробка нових моделей праворозуміння – це найважливіші наукові напрями досліджень, які потрібно проводити на шляху формування сучасної теорії держави і права. Процес переосмислення багатьох юридичних понять, зокрема права, визначає формулювання й розробку основних теоретичних конструкцій і моделей правового регулювання.

Аналіз сучасної юридичної літератури засвідчив, що під час розгляду важливих проблем загальнотеоретичної науки, акцентуючи увагу на питаннях пізнання сутності права, автори публікацій демонструють полярні позиції в методологічних підходах до праворозуміння, пропонують власні моделі інтегративного праворозуміння, засновані на теорії природного права, на синтезі різних підходів до права або захищають позиції класичного юридичного позитивізму в контексті вивчення різних проблем теорії і філософії права.

Модернізація правової доктрини незалежної Української держави обумовлена, насамперед, зміною суспільно-політичної парадигми, адаптованої до нових глобалізаційних умов XXI ст. У цьому контексті перед юриспруденцією постає необхідність дослідження розуміння сутності права, або праворозуміння як однієї з ключових, початкових, вихідних категорій у юридичному знанні. Пошук сучасних підходів до розуміння сутності права, якомога глибшого осмислення його ролі та призначення у суспільстві, перегляд і ґрунтовний аналіз вже існуючих теорій права, а також вироблення нових концепцій праворозуміння є важливим етапом у процесі розвитку сучасної вітчизняної правознавчої науки.

Плюралізм підходів до права і різноманіття концепцій його пізнання стали об'єктивною тенденцією здійснюваних досліджень у теорії права. Особливо акцентується на праворозумінні як одній з найважливіших правових категорій, що відображає одночасно як процес, так і результат цілеспрямованого пізнання та сприйняття права, оцінку та ставлення до права як до специфічного соціального явища. Інтерес сучасної юридичної науки до праворозуміння детермінується не лише колом численних об'єктивних і суб'єктивних причин, а й цілком конкретними закономірностями. Історичний аналіз генези питання праворозуміння у системі юридичного знання дає підстави вважати, що для кожного історичного етапу розвитку суспільства характерна активізація наукових зусиль, спрямованих на розвиток конкретних концепцій праворозуміння. Панівні нині уявлення про праворозуміння піддаються критиці, тривають пошуки нових теоретичних концепцій праворозуміння, окремі з них через наукову неспроможність зазнають фіаско, кануть у небуття. Однак, дискурс триває і тепер загальновизнано, що на формування типів праворозуміння найбільший вплив справили позитивізм, юснатуралізм та лібертарний соціологізм. Кожна з цих концепцій пропонує своє бачення сутності права та правової дійсності, проте жодна з них не може претендувати на абсолютність істини, що пов'язано, передусім, з особливою складністю і багатогранністю об'єкта дослідження – права.

У час розбудови України як демократичної, правової держави відбувається реформування правової системи. Тому проблема праворозуміння має не тільки значну пізнавальну і теоретичну цінність, а й практичну, адже надзвичайно важливо законодавцеві у правотворчій діяльності враховувати домінування у суспільстві оптимальних типів праворозуміння. Усвідомлення того, що право може виражатися у різних формах буття, дозволить краще зрозуміти правову матерію, спрогнозувати її розвиток у майбутньому і уникнути помилок у правотворчій і правозастосовній діяльності.

Проте, слід зауважити, що ототожнення понять «праворозуміння» і «право» є некоректним. У дефініції останнє тлумачиться як комплексне поняття, що

охоплює і історичні передумови, закономірності виникнення та розвитку права; структуру, ознаки, функції та принципи права; правосвідомість; правовідносини; співвідношення права як суспільного явища з мораллю, законом, правами і свободами людини, владою, політикою, юридичною практикою тощо.

Енциклопедична інтерпретація права в об'єктивному аспекті подається у вузькому та широкому розумінні. У першому право розглядається як «система загальнообов'язкових, формально визначених норм, встановлених та забезпечуваних силою держави і спрямованих на регулювання поведінки людей та їх колективів у відповідності до прийнятих в даному суспільстві правил соціально-економічного, політичного ідуховного життя». Об'єктивне право у широкому значенні – це «…правові погляди та позиції, що виражають соціальні інтереси і закріплені в системі суспільних правил поведінки, які встановлені та забезпечені державою і регулюють суспільні відносини» [257, с. 732]. У такому визначенні синтезуються праворозуміння у вигляді правової ідеології, правосвідомості, правових концепцій та норми права, що вводять нормативну міру суспільної поведінки.

Аналіз різноманітних наукових підходів до визначення цього термінопоняття дав можливість М. Козюбрі зробити, на наш погляд, правильний висновок, що здебільшого праворозуміння розглядається як категорія доктринальної правосвідомості, тобто наукова категорія, що пов'язується з науковим пізнанням права [254, с. 13]. Ця думка певною мірою знаходить відображення у тезі, яку висунув один із найвідоміших теоретиків права на пострадянському просторі С. Алексєєв, який пише, що «праворозуміння є певною, насамперед науковою категорією, що відображає процес і результат цілеспрямованої розумової діяльності людини, що містить пізнання права, його оцінку та ставлення до нього як до цілісного соціального явища» [250, с. 169].

Цілком справедливим і доречним, як видається, слід вважати застереження М. Козюбри. Віддаючи належне зусиллям названих та інших авторів розкрити поняття праворозуміння як процес і результат цілеспрямованої розумової наукової діяльності, спрямованої на пізнання, сприйняття й оцінку права, учений

вважає, що не варто перебільшувати значення науки у розумінні права. Не тільки тому, що формування категорії «праворозуміння» пройшло складний шлях від індивідуально забарвленого, заснованого на особистому досвіді, розуміння права до сучасного раціоналізованого і систематизованого його викладу, якому ми справді зобов'язані науці. І навіть не тому, що наука не всесильна, вона не може дати відповіді на всі питання, які породжуться життям. А передусім з огляду на те, що право як феномен не може бути зрозумілим виключно на основі наукової парадигми з її орієнтацією на такі критерії, як об'єктивність, достовірність, верифікованість, можливість практичного відтворення результатів тощо. Виходячи з цих узагальнень, М. Козюбра вважає, що ставлення людей до права, його осмислення й оцінка визначаються не тільки і навіть не стільки науковими міркуваннями, скільки ціннісними установками та уявленнями. Адже ще з часів античності відомо, що право є не лише наукою, а й мистецтвом, воно ґрунтується не тільки на знанні, а й на певних суспільних загальнолюдських цінностях – рівності, свободі, справедливості тощо. Цінності ж – це передусім сфера світогляду, який є способом не вивчення і пояснення феномену буття, зокрема права, а його духовного освоєння, інтерпретації. На відміну від наукового знання, яке не має залежати від ідеалів і поглядів пізнаючого суб'єкта, світоглядне світосприйняття є тією своєрідною духовною призмою, через яку пропускається і переживається оточуючий світ, а тому не може претендувати на достовірність [5, с. 13–14].

Аналіз різних позицій дає можливість виділити у змісті праворозуміння два ключові аспекти:

1) теоретичний, що характеризується як сукупність ідей та положень, що мають завершений характер, є обгрунтованими, орієнтованими на панівне уявлення про науку, враховують загальноприйнятні способи теоретичного обгрунтування та характеризується певними методами. Таким чином, науковий зміст концепцій стаеновить їх наукова цінність, врахування існуючих наукових ідей, можливість обгрунтування власної наукової позиції, а також заснованість на системі загальноприйнятих методів, які характеризуються як методологія;

2) ідеологічний, що обумовлюється наявністю різноманітних правових шкіл, які мають плюралістичний характер та надають можливість вивчити не лише право як багатоаспектну категорію, а й сформулювати напрями практичного втілення правових приписів; ідеологічний зміст праворозуміння характеризує право як елемент правової ідеології, яка зрештою є елементом ідеології суспільства та визначає аспекти функціонування права як засобу надання суспільству рис системності.

Як зазначає Т. Дідич, наукові юридичні дослідження державно-правових інституцій, як правило, засновуються на теоретичному аспекті праворозуміння як засобу узагальнення поглядів філософів, державних діячів та науковців щодо тієї конкретної проблеми, яка досліджується. Однак, на сьогодні доцільними є активізація і застосування ідеологічного аспекту праворозуміння як основи інституційного дослідження державно-правових категорій і явищ, що засновуються на відповідних школах праворозуміння [253, с. 91].

Очевидно, для цього не обійтися без характеристики ознак праворозуміння. На нашу думку, досить вдалу спробу здійснив російський правник А. Скоробагатов, який вважає, що правопізнання має:

1) категоріально-пізнавальный характер; це означає, що цей феномен відображає підсумки, наукові результати пізнання загальних закономірностей права, виступаючи у даномув даному контексті найзагальнішою формою аналізу знань; праворозуміння створюється шляхом розвитку пізнавальних актів людської наукової діяльності;

2) загальноправовий характер; це підтверджує, що змістом категорії виступають, по-перше, знання про право, про закономірності його становлення, розвитку, функціонування у суспільстві, піддаючи аналізу явища, що мають лише правову природу; по-друге, ці знання мають найвищий ступінь абстракції, тобто спрямовані на дослідження загальних істотних закономірностей онтологічних сутностей права;

3) науковий характер категорії; це передбачає, що знання, які є в ній, повинні відповідати критерію науковості, тобто бути логічно і об’єктивно істинними в

тій системі науково-практичних знань, яким володіє конкретна наука;

4) теоретичний характер; це відображає функціонування категорії в процесі пізнання, тобто праворозуміння має теоретичну природу, тобто спрямоване не на отримання фактів, а на виявлення внутрішніх зв'язків і закономірностей правової дійсності, що не представлені безпосередньо у емпіричному сприйнятті між фактами та іншими категоріями правової науки;

5) інтегральний (синтетичний) характер; це відображається у поєднанні діяльнісних та результативних елементів, тобто праворозуміння є одночасно і процесом пізнання сутності права, і результатом його теоретичного осмислення [256, с. 12–13].

Гносеологічний аспект праворозуміння зводиться до виконання низки функцій. Найважливішими зт них є такі:

1) функція наукового обгрунтування права; саме у контексті розвитку логічно завершеного категорійного апарату мислиться розвиток правової науки, метою якої є повне відображення закономірностей розвитку свого предмету – права;

2) світоглядна фунція; її призначення бути основою зв'язку праворозуміння і прийнятої в даному суспільстві політики з урахуванням духовних традицій суспільства;

3) утилітарна функція; вона виявляється у систематизації правових цінностей, а також у перевірці об'єктивної істинності в контексті існуючих способів пізнання правових пріоритетів (цінностей), які на певному етапі свого розвитку конкретне історичне суспільство вважає необхідним поставити як фундамент побудови своєї правової системи і організації правопорядку;

4) евристична функція; вона служить основою розвитку науки про право, досягнення нового рівня пізнання правової дійсності; у межах цієї функції праворозуміння та інші наукові категорії виступають засобом відкриття нових істин, руху до абсолютної істини шляхом виявлення нових закономірностей права;

5) організаторська функція; її виконання стає підґрунтям для вироблення наукових основ практичної юридичної діяльності [256, с. 13].

Вказуючи на значення гноселолгічних аспектів праворозуміння О. Лейст під вивченням права розуміє «систематичне і цілеспрямоване набуття і поповнення знань про право в процесі навчання і практичної діяльності професійних юристів, викладачів і наукових співробітників», тобто йдеться про зміст та розвиток професійного і доктринального рівня правосвідомості [255, с. 217]. Таким чином, визначаються три рівні пізнання права, кожен з яких по-своєму впливає на формування праворозуміння.

Перший – практична юриспруденція, тобто знання права в дії та використання цих знань у процесі вирішення конкретних суспільних питань. Юридична діяльність потребує поєднання абстрактного і конкретного, виокремлення правового аспекту будь-якої проблеми, що розглядається, узагальнення та класифікації різноманітних юридично значущих явищ, подій, фактів.

Другий – поступовий розвиток права, процес ускладнення правової системи, що призводить до певних теоретичних узагальнень знань про право. Однак, поява теорії права стала можливою тільки тоді, коли право, як масштаб і норма свободи, поширилося на всіх людей, виникла загальна теорія права, яка базувалася на законодавстві та практичній юриспруденції.

Третій – найвищий рівень пізнання права – філософія права, що осмислює право як соціальний феномен, який є складовою частиною культури у контексті цивілізаційного розвитку, має в своїй основі ідеали та ціннісні орієнтації [6, с. 220-222]. Отже, всі три рівні пізнання права пов’язані з праворозумінням, а правознавство стає справжньою наукою тоді, коли досліджує не лише людське, а й природне начало права, тобто коли, вирішуючи основне питання правознавства, визнає, що право є витвором не лише людей, а й природи.

Щоб правильно зрозуміти роль ідеї природного права у подоланні правового волюнтаризму, необхідно правильно визначити, що саме є право. Тут доречно звернути увагу на те, що абсолютизувати праворозуміння, надавати йому певної категоричності є некоректним, адже це може призвести до негативних наслідків не лише в теорії права, а й у правозастосовній практиці. Процес розуміння

сутності права має очевидний релятивістський характер, що означає відносність, умовність і суб'єктивність у праворозумінні, адже відсутня якась загальноприйнята (єдина або об'єктивна) істина. З цього приводу російський науковець О. Бережнов пише: «Вся проблема права в найширшому за змістом сенсі цього слова – це в першу чергу і по суті завжди тільки питання нашого праворозуміння. Адже у власному значенні слова так звана правова проблематика (що охоплює, звичайно, і питання практичної реалізації так званих правових норм) є продуктом нашої свідомості, результатом відображення та соціально-суб'єктивної інтерпретації реально існуючих соціальних закономірностей, тенденцій, зв'язків, відношень, протиріч тощо» [251, с. 343].

Хоча це, на нашу думку, надто спрощений підхід до розуміння зазначеної категорії, але, даючи подібні до зазначених визначення поняття права, кожна людина висловлює, подає власне праворозуміння, свій погляд на різні форми відображення і вираження реально існуючих явищ, тобто наша свідомість не тільки відображає об'єктивний світ, а й створює його. Право – це насамперед результат нашого суб'єктивного розуміння. Поміж тим, на думку О. Бережнова, основне практичне та теоретичне значення праворозуміння і права полягає не в тому, что це одна з форм відображення й виражения реально існуючих явищ, речей (цей аспект автор вважає другорядним), а власне в тому, що наша свідомість – у формі правосвідомості – не лише відображає об'єктивний світ, а й створює його. Правові явища як продукт свідомості, конструкція кожної правосвідомості – це результат нашої інтерпретації, суб'єктивного розуміння, а тому це завжди щось неадекватне, нетотожне, і в цьому розумінні дещо нове, порівняно зі «стандартним» усвідомленням реальних явищ [251, с. 344].

Оскільки право традиційно належить до факторів соціального регулювання і його слід вважати «регулятором» суспільних відносин, однак, на переконання Є. Баглая, розуміти це можна по-різному. Найчастіше право трактується як комплекс обов'язкових і захищених можливістю державного примусу правил поведінки, встановлених від імені держави. Таке розуміння є доволі зручним, але занадто спрощеним. Очевидно, прийняті й виголошені правила самі по собі не

діють, нічого не регулюють. «Щоб вони реально визначали поведінку людей, – вважає учений, – потрібна відповідна активність як з боку самих суб’єктів – виконавців нормативних вимог, так і з боку соціальних структур – від тих, що формулюють норми, до тих, що контролюють та забезпечують у різний спосіб їх виконання; крім того, потрібні відповідні організаційні, інформаційні, культурні та інші конкретні передумови, без наявності яких фактична реалізація правил неможлива. Як чинник реального і системного впливу на соціальну поведінку людей, право не може не охоплювати ці та інші елементи, без яких процес правового регулювання об'єктивно не може бути здійснений, а саме правове регулювання – мати місце. Подібний цілісно-комплексний погляд на право дозволяє уявити право як конкретний тип, спосіб соціально-нормативного регулювання і уникнути надмірно спрощеного тлумачення поняття «право» [252, с. 15].

Дослідження стану і перспектив розвтку сучасного вітчизняного праворозуміння дозволить розширити межі пізнання актуальних проблем праворозуміння і визначити найоптимальнішу концепцію розуміння сутності права у системі юридичного знання.

Праворозуміння є однією з найважливіших правових категорій, що відображає одночасно і процес, і результат цілеспрямованого пізнання права, його сприйняття, оцінку та відношення до права як до специфічного соціально-культурного явища. Існує три рівні пізнання права, кожен з яких впливає на формування праворозуміння: перший – практична юриспруденція, тобто знання права в дії та використання цих знань у процесі вирішення конкретних суспільних питань; другий – розвиток права, процес ускладнення правової системи призводить до теоретичних узагальнень знань про право; третій – філософія права, що осмислює право як соціальний феномен, який є складовою частиною культури в контексті цивілізаційного розвитку, має в своїй основі ідеали та ціннісні орієнтації.

Різноманітність тлумачення терміну «право» обумовлює численність наукових концепцій праворозуміння, сформованих у різні часи і різними

цивілізаціями. У процесі тривалого пошуку типи праворозуміння сформовані (залежно від філософського фундаменту їх осмислення) у рамках трьох основних напрямів – позитивістські (легістські), природно-правові (юснатуралістичні) та соціологічні (лібертарно-правові) концепції.

Оскільки право – соціальне явище, продукт життєдіяльності суспільства, то процеси його пізнання характеризуються особливостями, притаманними методології гуманітарних наук, предметом вивчення яких є людина і суспільство. Тому розуміння права є не стільки теоретичний процес процес пізнання права, а радше інтуїтивного, суб'єктивного, внутрішньо-особистісного осягнення права.

Розуміння права полягає у сприйнятті його таким, яким воно є в реальному житті, адекватним тому, як виникло право, якою є його структура, як воно виявляється у повсякденному житті та може стати в пригоді конкретній людині. Категорія праворозуміння охоплює всі існуючі уявлення про те, що ж становить собою право. Праворозуміння – певна теоретична конструкція, яка існує у свідомості людини та допомагає зрозуміти конкретні явища об'єктивної дійсності. Це робиться за допомогою поняття права, яке залежно від історичного контексту позначає свободу, справедливість, правила, баланс особистих і суспільних інтересів, а у новітній історії - ще й певні потреби, відносини, почуття (емоції), вимоги суб'єктів.

Структура праворозуміння складається з обов'язкових елементів: суб'єкта (громадянин, юрист-практик, учений-правознавець), об'єкта (право, юридична норма, законодавчий акт) та змісту праворозуміння (знання суб'єкта про його права та обов'язки, їх оцінка і суб'єктивне ставлення до них).

Правомірним визнано положення, за яким право вважається теоретичною конструкцією, що існує у свідомості людини та допомагає зрозуміти деякі явища об'єктивної дійсності. Цілісне знання про право, одержане за допомогою міждисциплінарного синтезу, охарактеризовано через такі аспекти. Сучасні тенденції універсалізації та уніфікації права, а отже і праворозуміння, які сформувалися й розвиваються в умовах загальнопланетарної

глобалізації, досить виразно виявляються насамперед у намаганні виробити загальний, всеохопний підхід до феномену права, при цьому зберігаючи недоторканною і непорушною ідею права.

В умовах, коли світові інтеграційні процеси супроводжуються широкою правовою інтеграцією, у сучасному вітчизняному праворозумінні робляться спроби подолати кордони окремих класичних типів праворозуміння і сформувати цілісну правову концепцію більш концентрованого, всеосяжного визначення права та правових явищ. Така концепція повинна не просто інтегрувати окремі аспекти буття права, а й ґрунтуватися на інтерпретації права як багатоаспектної структури, забезпечити синтез тих складових права, які характеризуються різними, нерідко альтернативними чи навіть конкурентними природно-правовими, нормативістськими та соціологічними концепціями і теоріями права.

12.7 Охорона персональних даних як необхідність сучасного українського суспільства

Світова спільнота загалом, як і більшість світових держав стрімко розвиваються в сфері інформаційних технологій. Українське суспільство, як і держава не є винятком. У швидкому процесі цього розвитку гостро постає питання не тільки використання особистих даних індивіда, але й їхній захист.

Останнім часом дане питання стало справжнім викликом для нашої держави, особливо для суб'єктів, в економічній діяльності яких використовуються персональні дані громадян та жителів ЄС. Річ у прийнятті на теренах ЄС нового нормативного акту – Загального Регламенту Захисту Даних - GDPR (General Data Protection Regulation) від 27 квітня 2016 року, що означає нові правила поводження з персональними даними.

На сьогоднішній день можна говорити про те, що через низький рівень правової обізнаності громадяни часто відбувається проблеми, пов'язані із захистом власних персональних даних. Звичайна людина, яка виступає учасником інформаційних відносин, підписуючи різного роду документи або переглядаючи сайти в мережі Інтернет, нерідко вимушена ставити себе у нерівні права, у порівнянні з іншою стороною, а подекуди потрапляє у своєрідну залежність якогось «товариства»: організації, супермаркета, банка тощо. Необізнана особа навіть не уявляє, ким і задля чого її персональні дані будуть використані, продаючи за копійки конфіденційну інформацію, Незліченні факти шахрайства, організована злочинність надзвичайно загострили проблему правового захисту прав фізичних осіб, через високу активність користувачів соціальних мереж у формуванні баз персональних даних. Гострою стає проблема створення системи законодавства, яка б стала адекватним результатом сучасним економічним та соціально-правовим реаліям, що регулює захист персональних даних.

Дослідженню проблем захисту персональних даних присвятили свої роботи вітчизняні вчені: О. В. Кохановська, В. П. Паліюк, Р. О. Стефанчук, А. В. Пазюк,

О. О. Кулініч С. А. Беляцкін, В. П. Іванський. А починаючи з другої половини XX сторіччя виникла нагальна потреба охорони приватного життя в умовах розбудови інформаційного суспільства і провідними науковцями у цій сфері, стали такі зарубіжні вчені як: Просер У., Рааб Ч., Стремхолм С., Фрідман У., Шойом Л., Уекс Р. та інші.

У науковій літературі, є багато підтверджень того, що з давніх-давен правові системи розробляли засоби для захисту доброго імені особи від поширення недостовірних, а пізніше, також достовірних, але інтимних відомостей, що відбивалося на доброму імені особи. Проте, в сільськогосподарському суспільстві, коли інформація передавалася віч-на-віч, правова система задовольнялася мінімальним втручанням у регулювання інформаційного обігу, оскільки суспільство могло легко ототожнити безвідповідальне поширення та змусити, «зрадника» або «брехуна» відповідати за свої слова накладенням на нього соціальних санкцій [258].

Правознавець Р.Стефанчук, вважає, що така суспільна зацікавленість особистим життям інших, виникає через певні обставини, а саме розуміння того, що це: «…доволі специфічна сфера. Адже сфера приватного життя визначається поняттям особистої свободи фізичної особи та не може зазнавати безцеремонного втручання з боку законодавця, оскільки тісно співвідноситься із сферами людської життєдіяльності, які знаходяться за межами правового регулювання. складність позитивного законодавчого врегулювання приватного життя людини полягає, перш за все, у визначенні та встановленні меж, які з точки зору моральних засад суспільства є допустимими і не будуть розглядатись як неправомірне втручання законодавця…» [259, С. 325].

Із розвитком інформаційних технологій та засобів обробки даних виникла необхідність правового оформлення захисту прав фізичних осіб від зловживань щодо обробки та використання персональних даних. Таким чином, 28 червня 1996 року було прийнято Конституцію України, що гарантує особам захист персональних даних [260]. У ст. 32 Конституції стверджується, що ніхто не може зазнавати втручання в його приватне і сімейне життя, крім випадків,

передбачених Конституцією України. Забороняється збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом. І на основі цих положень та для їх реалізації, було прийнято Закон України «Про захист персональних даних». Саме цей НПА поклав початок формування в Україні правової категорії – «персональні дані».

Основна роль у формуванні національної моделі механізму правового захисту персональних даних людини й громадянина розкривається через Конституцію України та через нормативно-правові акти Європейського Союзу. У тексті Конституції України відсутнє визначення про право на захисту персональних даних, але така відсутність не означає, що існує перешкода для визнання цього права предметом конституційного захисту, оскільки такий захист передбачений комплексом положень конституційних норм розд. 2 Основного закону.

Тому, розглядаючи систему національного законодавства, яка стосується обробки, захисту, гарантування та конфіденційності приватних даних про людину можна, виокремити такі НПА: Конституція України, Закони України «Про захист персональних даних», «Про інформацію», рішення Конституційного Суду України (далі – КСУ), кодифікаційні акти тощо. Зокрема, відповідно до правової позиції КСУ, «...забороняється не лише збирання, але й зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її попередньої згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту, прав та свобод людини [264]. Цими ж рішеннями КСУ визначено, що до конфіденційної інформації, належать такі свідчення про особу як освіта, сімейний стан, релігійні вподобання, стан здоров’я, дата і місце народження, майновий стан, та інші персональні дані.

Відомо, що в правову історію вперше визначення персональних даних було сформульовано у Конвенції Ради Європи «Про захист осіб у зв’язку з автоматизованою обробкою персональних даних» від 28 січня 1981 року № 108, де зазначено, що «персональні дані – це інформація, що стосується конкретної особи або такої особи, яка може бути ідентифікована» [262].

Міжнародна спільнота створила цілу систему законодавства для конфіденційності, дотримання та захисту персональних даних. А в Україні, яка не є членом ЄС ці європейські стандарти мають рекомендаційний характер, однак повинні враховуватися при захисті та обробці персональних даних. Сьогодні Конвенція РЄ від 1981 р. залишається основним документом, що визначає міжнародні принципи прав і свобод людини із захисту персональних даних.

На нашу думку, під персональними даними слід розуміти будь-які відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу (суб'єкт даних), яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована з урахуванням її персональних даних. Сюди відносять імена, поштові адреси, дані про місцезнаходження, фактори фізичної, генетичної, розумової, економічної, культурної ідентичності, конфіденційну інформацію, що зафіксована електронними та будь-якими іншими носіями. Визначення широке і достатньо чітко дає зрозуміти, що навіть IP-адреси користувачів також можуть бути персональними даними.

Також, варто зазначити, що при прийнятті Закону України «Про захист персональних даних» було використано європейський підхід до розуміння категорії персональних даних.

Дослідження питань правого регулювання та обробки персональних даних про особу досить ретельно врегульовані міжнародними актами. Актуальність цього питання зумовлюється тим, що права особи щодо персональних даних є складовою частиною фундаментальних прав людини.

Уся Європейська система законодавства про охорону персональних даних базується на правовій практиці країн Європейського Союзу, судових висновках Європейських співтовариств, міжнародно-правових актів щодо захисту прав і свобод людини.

Враховуючи стандарти європейського досвіду в сфері захисту персональних даних, у розробці національного законодавства щодо охорони персональних даних, варто звернути увагу на: комплексну оцінку методів і засобів обробки персональних даних та привести їх у відповідність до вимог GDPR; важливо

розробити внутрішню політику захисту даних; запровадити заходи по організації системи конфіденційності (налагодити процес документування та обробки відомостей) тощо. Однак, можна виділити позитивний момент у тому, що простіше дотримуватися єдиних визначених правил захисту і обробки даних після ухвалення GDPR, аніж враховувати національні вимоги кожної окремої країни ЄС.

Підсумовуючи вище сказане, можна дійти висновку, що аналіз українського законодавства про захист персональних даних та законодавства сучасних розвинутих європейських держав дає змогу зазначити, що для повного приведення національного законодавства у відповідність зі стандартами ЄС потрібні додаткові організаційно-правові заходи щодо вдосконалення контролю за виконанням законів і підзаконних актів у цій галузі та доповнення їх змісту за моделями Міжнародної та Європейської Конвенцій про захист персональних даних, ухвалених у новітній час Директив ЄС.

12.8 Виникнення та розвиток теорії поділу державної влади в Україні

Здобуття Україною державної незалежності обумовило необхідність пошуку оптимальної моделі влади, в основу якої було покладено корінні зміни політичного та економічного життя, побудова демократичної та правової держави, основою якої є поділ державної влади. Дослідження теорії поділу влади пройшло не одну історичну епоху і триває до теперішнього часу.

Розмежування єдиної державної влади на три відносно самостійні і незалежні складові запобігає можливому зловживанню владою і виникненню тоталітарного управління державою, не пов'язаного правом. Кожна з цих складових влади займає своє місце в загальній системі державної влади та виконує властиві тільки їй завдання й функції.

Теорія поділу державної влади в Україні розвивалася на тлі світового простору, проте мала свої особливості у зародженні, становленні та загальному розвитку.

Періодизація зародження теорії поділу державної влади в Україні складається з 5 періодів:

1. існування княжої держави – Київської Русі (X ст. – XIV ст.);
2. козацько-гетьманська доба (середина XVII ст. – XVIII ст.);
3. зруйнування Гетьманщини (XIX ст. - поч. XX століття);
4. радянський період (початок 20-х років XX ст. до кінця 80-х років);
5. розбудова незалежної держави (початок 90-х років XX ст. і до сьогодення).

Перший період зародження теорії поділу державної влади в Україні сягає часів Київської Русі, коли на віче укладалися договори між князем і народом, князем і дружиною, що відображено, в різних редакціях «Руської Правди». Тогочасне віче правомірно розглядати як «орган прямого народоправства» [266, с.6], який вирішував справи всього князівства в цілому, розглядав питання про обрання князів та укладення з ними договорів. Створення «Руської Правди», як

першого писаного документа, це перший крок на шляху створення демократизму та парламентаризму української держави.

Період козацько-гетьманська доби характеризується розвитком теорії поділу державної влади, що знайшла своє відображення в конституційному пакті прийнятим П. Орликом та його співробітниками А. Войнаровським, Г. Герциком 5 квітня 1710 р.

Конституційний пакт складається з преамбули та 16 параграфів, де сформульовані головні принципи держави. Аналіз шостого параграфу, де закладені принципи управління та діяльності органів державної влади, свідчить про чіткий розподіл праці, при організації управління військом. Основою конституції є ідея розподілу влади на законодавчу, виконавчу та судову. Законодавча влада належить Раді, членами якої є полковники, зі своєю старшиною, сотники, «генеральні радники від всіх полків» та «посли від Низового Війська Запорізького для слухання і обговорення справ, щоб взяти активну участь» [266, с.9].

Орлик визначає порядок збирання Ради – тричі на рік: в січні (на Різдво Христове), квітні (на Великдень) і жовтні (на Покрову), а також за рішенням гетьмана. Всі важливі державні справи гетьман має попередньо узгоджувати, «на власний розсуд нічого не повинне ні починатися, ні вирішуватися, ні здійснюватися» [266, с.10]. Діяльність гетьмана піддавалась контролю, критиці та була цілком обмеженою в сфері фінансів. Гетьман усувався від керівництва військовою казною. Була обмежена і судова влада гетьмана, оскільки гетьман «не повинен карати сам…Із власної ініціативи і помсти, але таке правопорушення – і умисне, й випадкове – має підлягати (розгляду) Генерального Суду, який і повинен винести рішення не поблажливе й не лицемірне, а таке, якому мусить підкоритися, як переможений законом» [266, с.31].

Визначальною рисою Орликового пакту, є пункти, котрі обмежували гетьманську владу на користь старшинської ради – своєрідного козацького парламенту, до якого мали увійти не лише генеральна старшина та полковники, а й представники полків – від кожного по одній заслуженій особі.

Велику лепту в розвиток української державності вніс період зруйнування Гетьманщини, протягом якого Кирило-Мефодіївське товариство, розробило «модель суспільства» [266, с.39], що базується на засадах свободи та демократизму. Один із членів Кирило-Мефодіївського товариства Г. Андрузький розробив «Начерки Конституції Республіки» [267], заклавшої принципи розподілу влади, як невід'ємні компоненти становлення української державності.

Спадкоємцем політико правових концепцій кирило-мефодіївців став М. Грушевський, який активно включився в обговорення конституційного питання. Політико-правові думки М. Грушевського були спрямовані на створення президентської республіки, де законодавчу владу обіймає рада представників та сенат. Виконавчу владу обіймає президент Всеукраїнської спілки, що обирається всім народом через плебісцит [268, с.368-380] на 6 років.

Судова влада представлена в республіці судами та суддями. Тим самим, М. Грушевський підкреслював необхідність існування в президентській республіці принципу поділу влади з подальшим розподілом меж повноважень кожної з її різновидів, та встановленням необхідної системи стримувань та противаг.

Перші реальні кроки у справі конституювання суспільно-політичного життя в Україні були зроблені Центральною Радою. Її чотири універсали стали, по суті, конституційними актами. Суттєве значення на той час мала і Декларація Генерального Секретаріату Центральної Ради, тобто Декларація першого українського уряду. Головне її завдання полягало у трансформації моральної влади, яку мала Центральна Рада, у публічно-правову з чітким розмежуванням повноважень кожного секретарства (міністерства) щодо управління відповідними галузями народного господарства. До певного часу, як зазначалося в Декларації, головним завданням Центральної Ради було об'єднання української демократії на засадах лише національно-політичних домагань. Однак економічне й соціальне становище потребувало відповідних управлінських дій, які й були зроблені Генеральним Секретаріатом Центральної Ради.

Отже, Центральна Рада перетворювалася на законодавчий орган, а Генеральний Секретаріат – на орган виконавчої влади.

Третім Універсалом була проголошена Українська Народна Республіка, це призвело до прискорення процесу створення власної конституції. М. Грушевський сформував головні частини проекту конституції, значна кількість яких спрямовувалась на необхідність поділу праці в державному механізмі за трьома основними функціями: законодавчою, виконавчою та судовою. Четвертий Універсал визнав державну незалежність Української Народної Республіки, проголосивши джерелом державної влади народ.

Паралельно з цим Центральна Рада працювала над проектом Конституції УНР. Конституція увібрала в себе досягнення національної та світової політико-правової думки. Автори даної Конституції пропонували створення парламентської республіки, де вся влада належить народові [269, с.150-161].

Конституція УНР не була послідовною та досконалою. Недоліком є те, що Конституція УНР не передбачала системи стримувань та противаг, яка б гарантувала ефективну реалізацію теорії поділу влади.

Новий поштовх дослідження та вдосконалення проблеми розмежування завдань та функцій різних державних органів було продовжено за часів радянської влади. З цією метою було розпочато конституційний процес, який закінчився прийняттям чотирьох конституцій. Спільною рисою усіх радянських конституцій є їх специфіка, а саме: широке формулювання завдання диктатури пролетаріату на перспективу, особливості її розвитку, зокрема зазначалося, що диктатура пролетаріату не буде існувати завжди, після придушення експлуататорських класів потреба в її існуванні відпаде.

Відкидаючи буржуазний парламентаризм, засновники Радянської держави відкидали тим самим теорію і практику розподілу влад, яка, на їх думку, виконувала соціальне замовлення пануючої буржуазії, забезпечувала експлуатацію широких мас трудящих.

Поєднання в руках Рад законодавчих і виконавчих повноважень, на думку радянських ідеологів, ключ до вирішення всіх питань державного будівництва.

Прийняття всіх радянських конституцій певною мірою сприяло прояву загальної тенденції до демократизації суспільного життя, що зумовило зростання політичної активності народу України у прагненні до незалежності, побудови справді демократичної, правової, соціальної держави.

Період розбудови незалежної держави розпочався з прийняття Декларації про державний суверенітет (1990 р.), Акта проголошення незалежності України (1991р.), що стали фундаментальною правовою базою проведення наукової розробки вчень про необхідність існування теорії поділу державної влади в Україні. Дана теорія знайшла своє відображення в статті 6 Конституції України, закріпивши поділ державної влади на законодавчу, виконавчу та судову.

Однак, сам термін «поділ влади» є умовним, оскільки єдність державної влади виражається в єдиних цілях та завданнях спрямованих на виконання різними методами та в різних формах єдиної функції державного управління. Вірно відмічає М. Цвік, «точніше треба говорити про розподіл не влади, а її функцій та повноважень між державними органами, розмежування головних напрямів діяльності, що здійснюються єдиною державною системою» [270, с.61].

Сучасна політико-правової теорія поділу державної влади ґрунтується на конституційному розподілі державного апарату на законодавчу, виконавчу та судову владу, при цьому кожна з влад функціонує тільки у визначеній їй сфері, є самостійною та незалежною від іншої. Кожна з влад є взаємно підконтрольною і підзвітною по відношенню до інших. Взаємодія передбачає наявність «інституту постійних представників» одних органів влади в інших, «систематичної присутності президента, членів уряду на парламентських засіданнях» [271, с.162].

Теорію поділу влади, як продукт багатовікового дослідження вчених, необхідно розглядати через розподіл праці у суспільстві, що супроводжується раціональним розподілом завдань між органами державної влади. Основною метою поділу державної влади – прагнення запобігти можливості узурпування влади та подальше зловживання нею.

REFERENCES

1. Антонова С.Є., Мартинюк Г.Ф. Інформаційна безпека. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2019. № 11. – URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1528

2. Почепцов Г.Г. Информационные войны. М., Рефл-бук; К., Ваклер, 2000. 576 с.

3. Сопілко І.М. Становлення інформаційного суспільства та інформаційні загрози в мережі Інтернет. Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2017. № 3. С. 61-69/

4. Гуцу С.Ф. Правове регулювання мережі Інтернет: міжнародний і вітчизняний досвід. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2018. Вип. 2 (38). С. 114-118.

5. Богданович В.Ю., Ворович Б.О., Марко Є.І. Інформаційна безпека як основа воєнної безпеки держави та суспільства. Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняховського. 2018. № 3. С. 44-48.

6. Сопілко І.М. Становлення інформаційного суспільства та інформаційні загрози в мережі Інтернет. Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2017. № 3. С. 61-69.

7. Сопілко І.М. Роль Закону України «Про основи національної безпеки України» в реалізації державної інформаційної політики України. Юридичний науковий електронний журнал. Електронне наукове фахове видання. 2014. № 2. С. 75-78.

8. Сопілко І.М. Роль доктрини інформаційної безпеки України в реалізації державної інформаційної політики України. Журнал східноєвропейського права. 2014. № 2. С. 36-41.

9. Сопілко І.М. Інформаційні загрози та безпека сучасного українського суспільства. Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2015. № 1. С. 75-80.

10. Сопілко І.М. Становлення мережевого суспільства та питання кібербезпеки. Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2016. № 1. С. 79-86.

11. Сопілко І.М. Тролі, боти та бот-мережі як загрози розвитку інформаційного суспільства. Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2016. № 4. С. 86-91.

12. Калюжний Р., Андросюк І. Проблеми захисту прав людини в інформаційній сфері. Правова інформатика. 2004. № 3. С. 17-20.

13. Калюжний Р., Баєв О. Систематизація нормативно-правового забезпечення України в інформаційній сфері. Правова інформатика. 2009. № 3. С. 5-10.

14. Калюжний Р.А. Держава. Політика. Інформація Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2014. № 2. С. 159-160.

15. Калюжний Р.А. Теоретико-методологічні підходи до розуміння інформаційної безпеки людини. Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2018. № 2. С. 197-198.

16. Марущак А.І., Панченко В.М. До визначення поняття «інформаційна безпека». Правничий вісник Університету «КРОК». 2010. Вип. 5 (1). С. 125-130.

17. Марущак А.І. Петров С.Г. Зміст поняття «державні електронні інформаційні ресурси». Інформація і право. 2018. № 4 (27). С. 15-21.

18. Богданович В.Ю., Дудар М.С. Узагальнена модель управління інформаційно-психологічною безпекою великих груп людей в умовах низького рівня соціально-політичної стабільності в країні. Сучасний захист інформації. 2014. № 4. С. 4-11.

19. Богданович В.Ю., Грищук Р.В., Левченко О.В. Система критеріїв та показників оцінювання ефективності функціонування системи забезпечення інформаційної безпеки. Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Сер.: Військові та технічні науки. 2017. № 4. С. 21-37.

20. Ліпкан В.А. Доктрина національної безпеки: проблеми формування. Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ: зб. наук. праць. 2003. № 3. С. 195-198.

21. Ліпкан В.А., Максименко Ю.Є., Желіховський В.М. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції: Навчальний посібник. К. КНТ. 2006.

22. Ліпкан В.А. Доктрина недержавного забезпечення національної безпеки України. Недержавна система безпеки підприємництва як складова національної безпеки України. К. Вид-во Європ. ун-ту, 2004. С. 131-167.

23. Ліпкан В.А., Ліпкан О.В. Національна і міжнародна безпека у визначеннях та поняттях. 2-ге вид., доп. і перероб. К. Текст, 2008. 400 с.

24. Ліпкан В.А. Адміністративно-правові основи забезпечення національної безпеки України: автореф. дис... д-ра юрид. наук; спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». К. 2008. 34 с.

25. Ліпкан В.А. Національна безпека України: навч. посіб. [2-е вид.]. К. КНТ, 2009. 576 с.

26. Липкан В. А. Основы права национальной безопасности. Публичное и частное право. 2009. № 2. С. 34-46.

27. Ліпкан В.А., Залізняк В.А. Систематизація інформаційного законодавства України: монографія / за заг. ред. В.А. Ліпкана. К. ФОП О.С. Ліпкан, 2012. 304 с.

28. Ліпкан В.А. Баскаков В.Ю. Адміністративно-правовий режим інформації з обмеженим доступом: монографія / за заг. ред. В.А. Ліпкана. К. ФОП О.С. Ліпкан, 2013. 344 с.

29. Ліпкан В.А., Дімчогло М.І. Консолідація інформаційного законодавства України: монографія / за заг. ред. В.А. Ліпкана. К. ФОП О.С. Ліпкан, 2014. 444 с.

30. Ліпкан В. Зміст пропаганди на сучасному етапі. GOAL. 2016. URL: http://goal-int.org/zmist-propagandi-na-suchasnomu-etapi/

31. Турченко Ю.В. Засоби масової комунікації як суб’єкт реалізації державної інформаційної політики України в сфері оборони: політико-правове

регулювання. Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2013. Вип. 43. с. 114.

32. Горбань Ю.О. Інформаційна війна проти України та засоби її ведення. Вісник НАДУ. 2015. № 1.

33. Загурська-Антонюк В.Ф. Політично-інформаційні безпекові механізми в українській державній системі у контексті геополітичних змін. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2020. № 2. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1567

34. Кубявка М.Б. Моделі та методи управління інформаційним супроводженням в умовах гібридної війни. Дис... канд. техн. наук. Спец. 05.13.06 «Інформаційні технології». К., 2017. 199 с.

35. Шестаков В.І., Міхєєв Ю.І. Методичний підхід до виявлення ознак інформаційно-психологічного впливу в системі попередження та захисту від зовнішніх інформаційних загроз. У зб.: Українське суспільство в умовах війни: виклики сьогодення та перспективи миротворення: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Маріуполь, 9 червня 2017 р. Маріуполь. ДонДУУ, 2017. С. 277-281.

36. Сєдая Ю.С. Кібервійна: основні теоретичні положення. У зб.: Українське суспільство в умовах війни: виклики сьогодення та перспективи миротворення: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Маріуполь, 9 червня 2017 р. Маріуполь. ДонДУУ, 2017. С. 250.

37. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 08.06.2000 № 1805-III. Дата оновлення: 16.10.2020. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text (дата звернення: 18.03.2021 р.).

38. Про затвердження переліку документів, необхідних для прийняття рішення про оголошення комплексу (ансамблю) пам’яток історико-культурним заповідником або території історико-культурною заповідною територією: Постанова Кабінету Міністрів від 06.07.2011 р. № 727 URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/727-2011-%D0%BF#Text (дата звернення: 18.03.2021 р.).

39. Про створення Державного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили:: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.05. 2001 р. № 546 URL : https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=546-2001-%EF#Text (дата звернення: 18.03.2021 р.).

40. Енциклопедія історії України: Т. 1: А–В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во "Наукова думка", 2003. 688 с.: іл. URL : http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21COLORTERMS=0&S21STR=0001124 (дата звернення: 17.03.2021 р.).

41. Про затвердження Типового положення про адміністрацію історико-культурного заповідника: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.06.2013 № 452 URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/452-2013-%D0%BF#top (дата звернення: 18.03.2021 р.).

42. Про культуру: Закон України від 14.12.2010 № 2778-VI. Дата оновлення: 16.07.2020. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text (дата звернення: 18.03.2021 р.).

43. Про Державний історико-меморіальний заповідник «Бабин Яр»: Постанова Кабінету Міністрів України від 1.03 2007 р. № 308 URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/308-2007-%D0%BF#Text (дата звернення: 18.03.2021 р.).

44. Конституція України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

45. Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text

46. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Постанова Верховної Ради Української РСР № 8074-10 від 07.12.84, ВВР 1984 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text

47. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 360 «Про затвердження Положення про Державну міграційну службу України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/360-2014-%D0%BF#Text

48. Наказ МВС України 28.08.2013 № 825 «Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення Державною міграційною службою України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1654-13#Text

49. Постанова Кабінету Міністрів України від 18 жовтня 2017 р. № 784 «Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного демографічного реєстру та надання з нього інформації, взаємодії між уповноваженими суб'єктами, а також здійснення ідентифікації та верифікації». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/784-2017-%D0%BF#n12

50. Большой юридический словарь / Под ред. А.Я. Сухарева, В.Д. Зорькина, В.Е. Крутских. М.: Инфра-М. 1998. 792 с.

51. Большой экономический словарь / Под ред. А.Н. Азрилияна. М.: Ин-т новой економики. 1997. 864 с.

52. Зельдіна О.Р. Теоретичні аспекти спеціального режиму господарювання: автореф. дис… на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук: 12.00.04 «Господарське право і процес». Донецьк, 2007. 35 с.

53. Григоров О.М. Концесійні угоди: правова природа та особливості правового регулювання: автореф. дис… на здобуття наук. ступеня кандидата юрид. наук: 12.00.11 «Міжнародне право». Київ, 2000. 28 с.

54. Медведєва О.А. Концесія як правова форма використання державного майна у господарській діяльності недержавними суб'єктами: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.04 «Господарське право; господарське процесуальне процес». Х., 2005. 19 с.

55. Гончарук Л. Поняття концесії і концесійного договору в Україні. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2011. Вип. 87. С. 81-84.

56. Про режим іноземного інвестування: Закон України від 19.03.1996 р. № 93/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-вр#Text.

57. Про концесії: Закон України від 16.07.1999 р. №997-XIV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997-14#Text (втратив чинність).

58. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. №436-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text.

59. Стасишин А.О. Концесія як форма поєднання інтересів держави і ділових підприємств в умовах трансформації економіки України. Вісник Львівського університету. Серія екон. 2009. Вип. 41. С.479-491.

60. Про концесію: Закон України від 03.10.2019 р. №155-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws /show/155-20#Text.

61. Закорецький В.В., Починок К.Б. Учасники концесійних відносин. The II International Science Conference on Science and practical Technologies, January 26 – 29, 2021, Luxembourg, Luxembourg. P.160-165.

62. Про управління об’єктами державної власності: Закон України від 21.09.2006 р. №185-V // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16#Text.

63. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.09.2006 р. №185-V // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text.

64. Деякі питання використання електронної торгової системи для проведення концесійних конкурсів: Постанова кабінету Міністрів України від 09.12.2020 р. №1210 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1210-2020-п#Text.

65. Починок К.Б., Закорецький В.В. Гарантії прав суб’єктів концесійної діяльності. The I International Science Conference on Multidisciplinary Research, January 19 – 21, 2021, Berlin, Germany. P.401-404.

66. Стан здійснення ДПП в Україні. URL: http://surl.li/niwg

67. Порядок конкурсного відбору незалежних експертів: Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України 22.12.2020 р. №2721 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0191-21#Text.

68. Жук М. М. Організаційно-економічний механізм активізації інноваційних процесів АПК України: дис. … канд.екон. наук: 08.00.03 / Марта Миколаївна Жук, Поділ. держ. аграр.-техн. ун-т. Кам'янець-Подільський: [б. в.], 2016. 220 с. URL: https://pdatu.edu.ua/images/naukova-miznarodna-diyalnist/svr/zhuk.pdf.

69. Бабич Д. В. Дослідження науково-практичних основ формування стратегії інноваційного розвитку держави. Проблеми і перспективи розвитку підприємництва. 2013. № 1. С. 84-90. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/piprp_2013_1_17.

70. Гордієнко С. Г. Інноваційна діяльність: проблеми, сутність, змістовні складові та напрями удосконалення. Часопис Академії адвокатури України. 2014. № 7/2. С. 15–32.

71. Полозова Т. В. Інноваційна діяльність підприємства та економічна сутність інноваційного процесу. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2015. № 12. С. 108–113. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2015_12_27.

72. Денисенко М. П. Стратегічна місія інноваційної діяльності та шляхи її активізації в Україні. Проблеми науки. 2007. № 6. С. 10–16.

73. Поліщук О. О. Сутність поняття «інноваційна діяльність» як соціально-економічної категорії. Економічний вісник Донбасу. 2010. № 3(21). С. 169–171.

74. Коюда О. П. Інноваційна діяльність: від оцінки привабливості до інвестиційного забезпечення: монографія / О. П. Коюда, В. Ф. Колісниченко. Х.: ХНЕУ, 2009. 276 с.

75. Володін С. А. Теоретичні засади формування і реалізації інноваційного потенціалу в розвитку економіки. Економіка АПК. 2017. № 5. С. 65–72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2017_5_12.

76. Карпунь Н. І. Мотивація і стимулювання інноваційної діяльності підприємства. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Ekonomika/2008_628/84.pdf.

77. Нові можливості реалізації іноземних інвестиційних проектів в Україні / Sayenko Kharenko. https://sk.ua/uk/news-uk/novi-mozhlivosti-realizatsii-inozemni.

78. Гражданское право. Общая часть. Курс лекций. «Нур-пресс» - Алматы, 2006 – 298 с.

79. Рабинович Н.В. Недействительность сделки и ее последствия. Ленинград, издательство Ленинградского университета, 1960. — 171 с.

80. Новицкий И.Б. Сделки. Исковая давность. М.: Государственное издательство юридической литературы, 1954. – 248 с.

81. Брагинский М.И. и Витрянский В.В Договорное право. Книга первая: Общие положения: Изд. 2-е, испр. М.: «Статут», 1999 - 848 с.

82. Приказ Министра юстиции Республики Казахстан от 31 января 2012 года № 31 «Об утверждении Правил совершения нотариальных действий нотариусами» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 30.09.2020 г.) "Казахстанская правда" от 26.05.2012 г., № 154-156 (26973-26975); "Егемен Қазақстан" 2012 жыл 26 мамырдағы N 269-273 (27347); 08.06.12 ж. № 306-307 (27381); Собрание актов центральных исполнительных и иных центральных государственных органов Республики Казахстан № 1, 2012 года (дата выхода тиража 18.05.2012).

83. Рибачук М.В. Запобігання терористичним актам на залізничному транспорті/ М.В. Рибачук // Часопис Київського університету права. – 2009. - №4. – С. 316-322.

84. Науково-практичний коментар до Закону України “Про боротьбу з тероризмом” / В.А Ліпкан, О.А. Івахненко, І.М. Рижов, В.В. Майоров. - К.: КНТ, 2009. - 208 с

85. Положення про єдину державну систему запобігання, реагування і припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків: затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 18 лютого 2016 р. № 92.

86. Захист критичної інфраструктури та безпека проведення масових публічних заходів. Аналітична записка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – http://www.niss.gov.ua/articles/2852/

87. Дитюк В.З. Терористична діяльність на об’єктах транспортної інфраструктури у контексті подій на сході України: аналіз проявів [Електронний ресурс] / В. З. Дитюк // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. - 2014. - № 12. - С. 265-268. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2014_12_62

88. Про боротьбу з тероризмом: закон України від 20.03.2003 р. (зі змінами та доповненнями). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – http://zakon2.rada.gov.ua

89. Про Державну програму авіаційної безпеки цивільної авіації: Закон України від 21.03.2017 р. (зі змінами та доповненнями). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – http://zakon3.rada.gov.ua

90. Конституція України. Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141 (Із змін. та доповн.). Електронний ресурс. Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

91. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] : закон України від 05. 04. 2001 р. № 2341-III із змін., внес. згідно із Законами України. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua. – Назва з екрана.

92. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

93. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи. Закон України № 409-IX від 19.12.2019 року. Електронний ресурс. Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/409-20#n7

94. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Постанова Пленума Верховного Суду України № 5 від 30.05.2008 року.

95. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості і тілесних ушкоджень (Затв. Наказом МОЗ України від 17 січня 1995 р. №6 // Юридичний вісник України. – 1995. − №18. – С. 5-9).

96. Панов М. І. Вибрані наукові праці з проблем правознавства: збірник / Панов М.І.;передмова В. П. Тихого. – К. : Ін Юре, 2010. – 812 с.

97. Кулик К. Д. Історичні та морально-етичні витоки кримінально-правової заборони розбещення неповнолітніх / К. Д. Кулик // Право і суспільство. - 2014. - № 6.2(3). - С. 167-173. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pis_2014_6.2(3)__32.pdf

98. Французский уголовный кодекс 1810 года. С изменениями и дополнениями на 1 июня 1940 г. /Под ред. : Исаев М. М. , Пер. : Лапшина Н. С. //Юрид. изд-во МЮ СССР –М.-372 с.

99. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України[Електронний ресурс] - Режим доступу: http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/kodeks/024/154.php

100. Закон України «Про охорону дитинства» [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2402-14

101. Єдиний судовий реєстр[Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/

102. Міністерство внутрішніх справ [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.mvs.gov.ua/

103. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах (Кримінальне право України): 1973-2014 рр. [Текст] : станом на 20.10.2014 р. / Черкас. нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького ; [упоряд.: Кононенко Ю. С., Сокуренко О. М.]. - Черкаси : ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2014. - 305 с.

104. ЗУ «Про Національну поліцію» від 07.11.2015[Електронний ресурс] - Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19

105. Кримінальне право України : Загальна частина [Текст] : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борісов, В. І. Тютюгін та ін.]. ; [за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація]. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010 – 456 с.

106. Кримінальне право України. Особлива частина [Текст] : підруч. для студентів юрид. ВНЗ / [Ю. В. Баулін та ін.] ; за ред. проф. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. - 5-те вид., перероб. і допов. - Харків : Право, 2015. - 677 с.

107. Вереша Р. В. Суб'єктивна сторона складу злочину [Текст] : наук.-практ. посіб. / Р. В. Вереша ; Акад. адвокатури України. - Київ : Прецедент, 2014. - 51 с.

108. General Prosecutor’s Office of Ukraine (statistical information). URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114140&libid=100820&c=edit&_c=fo

109. Pedophilia. 2019. URL: https://www.britannica.com/topic/pedophilia

110. Stalbovskiy V.V. Kriminologicheskaya harakteristika prestupnika-pedofila [Criminological characteristics of a pedophile criminal]. Bulletin of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Belarus. 2017. No. 1(33). Pp.114-121.

111. Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. Stanom na 21 liutoho 2019 roku [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine as of February 21, 2019] / Ed. by Loshytskyi M.V. Kyiv: Professional Publishing House, 2020. 864 p.

112. Dudorov O.O. Zlochyny proty statevoi svobody ta statevoi nedotorkanosti osoby (osnovni polozhennia kryminalno-pravovoi kharakterystyky): praktychnyi poradnyk [Crimes against sexual freedom and sexual integrity of a person (basic provisions of criminal law characteristics): a practical guide]. Sievierodonetsk: Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko, 2018. 92 p.

113. Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse of 25 October 2007 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text

114. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vprovadzhennia Yedynoho reiestru osib, zasudzhenykh za zlochyny proty statevoi svobody ta statevoi nedotorkanosti malolitnoi osoby, ta posylennia vidpovidalnosti za zlochyny, vchyneni proty statevoi svobody ta statevoi nedotorkanosti malolitnoi osoby: Zakon Ukrainy vid 19.12.2019 r. № 409-IKh [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Introduction of the Unified Register of Persons Convicted of Crimes against Sexual Freedom and Sexual Inviolability of a Minor and Strengthening Responsibility for Crimes Committed against Sexual Freedom and Sexual Inviolability of a Minor: Law of Ukraine No. 409-IX dd. December 19, 2019]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/409-20#Text

115. Kovalenko N.V. On the question of defining the concept and characteristics of the legal regime. Entrepreneurship, economy and law. 2019. No. 12. P. 254–258.

116. Danylenko O.V. On the concept of money in civil law. Law Forum. 2015. No. 3. P. 37–44.

117. Shimon S.I. Electronic money: form of money or property rights to claims? Legal Ukraine. Civil law. 2015. No. 9. P. 46–41.

118. On payment systems and funds transfer in Ukraine: Law of Ukraine of April 5, 2001 №2346-III. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2346-14/print1511629903705701.

119. Veres I.Y. The concept and characteristics of e-money. Entrepreneurship, economy and law. 2017. No. 8. P. 15–19.

120. Senishch P.M. World experience and prospects for the development of e-money in Ukraine: scientific and analytical materials. Kyiv: National Bank of Ukraine. Research Center. 2008. No. 10. 145 p.

121. Protsenko A.T. Legal basis of e-money circulation in Ukraine. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Right. 2016. Vip. 37 (3). P. 7–10.

122. Kravchuk V. E-money in Ukraine. Analytical report. K .: Alfa-PIK, 2012. 64 p. URL: https://bit.ly/38cXmAa.

123. Yarosh V.I. E-money: advantages and disadvantages. A young scientist. 2017. No. 5 (45). P. 793–796.

124. On amendments to some regulations of the National Bank of Ukraine on the regulation the issuance and circulation of e-money: Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine as of 04.11.2010 No. 481. URL: http://zakon5.rada.gov.ua / laws / show / z1336-10.

125. Shishkova N.L, Moroz E.Y. E-money: the essence and problems of use in Ukraine. Economic Bulletin. 2017. № 4. P. 39–51.

126. Ivanov N.I. Money as an object of civil law. Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: Jurisprudence. 2015. No. 17. T. 2. P. 63–66.

127. Harmonization of rules for the use of e-money: Explanation of the National Bank of Ukraine. URL: https://bit.ly/3ntOY5J.

128. Potyarkin D.Ie. Is non-cash money a property? Economy and law. 1997. No.3. S. 136–139.

129. Korostelev M.A. Legal regime of e-money in civil law: dis. … Cand. jurid. Science: 12.00.03. Moscow. 2015. 229 p.

130. Про затвердження Порядку взаємодії Міністерства фінансів України як головного розпорядника коштів державного бюджету та відповідальних виконавців бюджетних програм на всіх стадіях бюджетного процесу: Наказ Міністерства фінансів України від 23.08.2012 № 939. Офіційний вісник України. 2012. № 86. Ст. 227.

131. Гетманець О.П. Правове регулювання бюджетного контролю в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2009. 33 с.

132. Костенко О., Ярошенко А. Здійснення державного контролю у сфері публічних закупівель. Юридичний журнал «Право України». 2020. № 10. С. 171–183. DOI https://doi.org/10.33498/louu-2020-10-171.

133. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. (із змінами і доповненнями): офіц. текст. — Режим доступа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08. — Загол. з екрану.

134. Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Переліку вищих і середніх спеціальних навчальних закладів, підготовка і отримання звання в яких дають право займатися медичною і фармацевтичною діяльністю» від 25 грудня 1992 р. №195 (із змінами і доповненнями): офіц. текст. — Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0195282-92. — Загол. з екрану.

135. Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про подальше удосконалення системи післядипломної підготовки лікарів (провізорів)» від 22 липня 1993 р. №166; зареєстровано у Мін'юсті 27 серпня 1993 р. за №113: офіц. текст. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0113-93. — Загол. з екрану.

136. Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про подальше удосконалення атестації лікарів» від 19 грудня 1997 р. №359; зареєстровано у Мін'юсті 14 січня 1998 р. за №14/2454: офіц. текст. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0015-98. — Загол. з екрану.

137. Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про вдосконалення атестації провізорів та фармацевтів» від 12 грудня 2006 р. №818; зареєстровано у Мін'юсті 26 грудня 2006 р. за №1366/13240 (із змінами і доповненнями): офіц. текст. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1368-06. — Загол. з екрану.

138. Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про порядок направлення на стажування лікарів і їх наступного допуску до лікарської

діяльності» від 17 березня 1993 р. № 48 (із змінами, затвердженими наказом Міністерства охорони здоров'я України «Про внесення змін до наказу Міністерства охорони здоров'я України від 17.03.93 №48» від 21 грудня 2010 р. №1146, зареєстрованим у Мін'юсті 18 січня 2011 р. за №67/18805): офіц. текст. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0019-93. — Загол. з екрану.

139. Національний класифікатор України ДК 003:2010 «Класифікатор професій», введений у дію наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28 липня 2010 р. № 327: офіц. текст. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/va327609-10. — Загол. з екрану.

140. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 21.03.2021)

141. Конвенція про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності №100 від 29.06.1951 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_002#Text (дата звернення: 21.03.2021)

142. Конвенція ООН 1979 р. про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207(дата звернення: 21.03.2021)

143. Директива Европейского Парламента и Совета Европейского Союза 2002/73/ЕС от 23.09.2002, изменяющая Директиву Совета76/207/ЕЭС об имплементации принципа равенства мужчин и женщин в вопросах трудоустройства, профессионального обучения, продвижения по службе и условиях труда. URL: https://base.garant.ru/2564496/(дата звернення: 21.03.2021)

144. Резолюція XVIII Всесвітнього конгресу Міжнародної конфедерації вільних профспілок (МКВП). м. Міядзікі, Японія, грудень 2004 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/865_001#Text (дата звернення: 21.03.2021)

145. Hyland M., Djankov S., Goldberg P. K. Gendered laws and women in the workforce. 2020. № WP20-7. URL: https://www.piie.com/publications/working-papers/gendered-laws-and-women-workforce (дата звернення: 21.03.2021)

146. Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України. Центр Разумкова, 2016. 244 с.

147. Kalev A., Deutsch G. Gender inequality and workplace organizations: understanding reproduction and change. In Handbook of the sociology of gender. 2018. P. 257– 269.

148. The global gender gap report 2020. URL: http://www3.weforum.org/docs/ WEF_GGGR_2020.pdf (дата звернення: 21.03.2021)

149. Rembeza, J., & Radlińska, K. Labor market discrimination – are women still more secondary workers? Journal of Business Economics and Management. 2021. №22(1). P. 77-97.

150. Добош З. А. Гендерна рівність і гендерна дискримінація у сфері трудових відносин. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. №7. С. 190-193.

151. Войтенко А. В., Юшко А. М. Гендерна нерівність на українському ринку праці: перевага чи недолік? // Сучасні проблеми розвитку права та економіки в інноваційному суспільстві : зб. наук. пр. за матеріаламі II Інтернет-конференції (м. Харків, 29 листопа-так 2019 р.) / Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України, 2019. С. 153-159

152. The global gender gap report 2018. URL: http://www3.weforum.org/docs/ WEF_GGGR_2018.pdf(дата звернення: 21.03.2021)

153. Global Wage Report 2018/19: What lies behind gender pay gaps. International Labour Office. Geneva: ILO, 2018. URL: https://www.ilo.org/ wcmsp5 /groups/public/---dgreports/---dcomm/publ/documents/publication/wcms_ 650553.pdf (2021).

154. Середньомісячна заробітна плата за статтю та видами економічної діяльності за квартал. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/ gdn/smzp_zs/smzp_zs_ek/smzp_zs_ek_u.htm (дата звернення: 21.03.2021)

155. Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2018-2023 роки. URL: https://rm.coe.int/prems-041318-gbr-gender-equality-strategy-2023-ukr-new2/ 16808b35a4 (дата звернення: 21.03.2021)

156. Сахарук І. Правові засоби подолання гендерних диспропорцій на ринку праці в Україні. Вісник ВНУ ім. Т. Шевченка. 2019. №1. С. 42-47.

157. Bernyukov A. M. Yurydychna hermenevtyka yak metodolohiya zdiysnennya pravosuddya (filosofs′ko-teoretychnyy analiz): dys. [Legal hermeneutics as a methodology for the administration of justice (philosophical and theoretical analysis): dissertation]. Lviv, 2008. 198 p. [in Ukr.].

158. Vlasov Y. L. Problemy tlumachennya norm prava: monohrafiya [Problems of interpretation of legal norms: monograp]. Kyyiv, 2001. 160 p. [in Ukr.].

159. Voznyak T. S. Teksty ta pereklady: semantychnyy prostir movy. Odvichni pytannya [Texts and translations: semantic space of language. Eternal questions]. Martin Heidegger. Hans George Gadamer. Habriel Marsel. Kharkiv: Folio, 1998. 666 p. [in Ukr.].

160. Gadamer H.-G. Hermenevtyka i poetyka [Hermeneutics and poetics]. Kyyiv: Yunivers (Kyiv: Universe), 2001. 282 p. [in Ukr.].

161. Gadamer H.-G. Istyna i metod. Osnovy filosofs′koyi hermenevtyky [Truth and Method. Fundamentals of philosophical hermeneutics]. Kyyiv: Yunivers (Kyiv: Universe), 2000. 464 p. [in Ukr.].

162. Dudash T. Deyaki hermenevtychni ponyattya u teoretychniy ta praktychniy yurysprudentsiyi. Teoriya derzhavy i prava. [Some hermeneutic concepts in theoretical and practical jurisprudence. Theory of State and Law]. URL: http://vuzlib.com/content/category/105/105/112/ [in Ukr.].

163. Dudash T. I. Pravorozuminnya: hermenevtychne doslidzhennya: avtoref. dys. [Legal understanding: hermeneutic research: dissertation abstract]. Lviv, 2008. 18 p. [in Ukr.].

164. Dudash T. Pravorozuminnya kriz′ pryzmu hermenevtyky [Understanding through the prism of hermeneutics]. L′viv: Kray (Lviv, Land), 2010. 248 p. [in Ukr.].

165. Dudchenko V. V., Arakelyan M. R., Zavalnyuk V. V. Hermenevtyka prava: rozvytok yurysprudentsiyi: navchal′nyy posibnyk [Hermeneutics of law: the development of jurisprudence: textbook]. Kyyiv: Feniks (Kyiv: Phenix), 2014. 184 p. [in Ukr.].

166. Kelman M. S., Murashyn O. H. Zahal′na teoriya derzhavy i prava [General theory of state and law]. Kyyiv: Kondor (Kyiv: Condor), 2006. 477 p. [in Ukr.].

167. Merezhko A. Yuridicheskaya semiotika i yuridicheskaya germenevtika [Legal semiotics and legal hermeneutics]. Gosudarstvennaya praktika: Gazeta ukraĭnskikh yuristov (State Practice: Newspaper of Ukrainian Lawyers). URL: http://www.pravo.ua/article.php?id=10001433 [in Rus.].

168. Mykhailovych D. M. Tolkovaniye zakona: monografiya [Interpretation of the law: monograph]. Khar'kov: KHNUVS (Kharkiv: KhNUIA), 2004. 198 p. [in Rus.].

169. Nastasyak I. U. Tlumachennya pravovykh norm: posibnyk [Interpretation of legal norms: a textbook]. L′viv: L′vDUVS (Lviv: LvSUIA), 2009. 336 s. [in Ukr.].

170. Ricoeur P. Germenevtika. Etika. Politika [Hermeneutics. Ethics. Politics]. Moskva: Akademiya (Moscow: Academy), 1995. 160 p. [in Rus.].

171. Ricoeur P. Konflikt interpretatsiy. Ocherk o germenevtike [Conflict of interpretations. Essay on hermeneutics]. Moskva (Moscow), 2002. 624 p. [in Rus.].

172. Ovchinnikov A. Pravovoye myshleniye v pravoprimenitel'nom protsesse: opyt germenevticheskoy metodologii [Legal thinking in the law enforcement process: the experience of hermeneutic methodology]. Filosofiya prava (Philosophy of Law). 2003. № 2 (8). p. 75-83. [in Rus.].

173. Rotan V. H., Samsin I. L., Yarema A. H. et al. Novitnye vchennya pro tlumachennya pravovykh aktiv: posibnyk [The latest doctrine of the interpretation of legal acts: a textbook]. Kharkiv: Pravo (Kharkiv: Law), 2013. 752 p. [in Ukr.].

174. Todika Y. N. Tolkovaniye Konstitutsii i zakonov Ukrainy: monografiya [Interpretation of the Constitution and laws of Ukraine: monograph]. Khar'kov: Fakt (Kharkiv: Fact), 2003. 328 p. [in Rus.].

175. Хайдеггер М. Время картины мира // Хайдеггер М. Время и бытие: статьи и выступления: Пер. с нем. – М.: Республика, 1993. – С. 41–63.

176. Лохов С.А. Мировоззрение как объект философской рефлексии (И. Кант, М. Хайдеггер, М. Шелер) [Електронний ресурс] / С.А. Лохов. – Режим доступу : http // www. humanities. edu. ru / db/msg/46539. – Загол. з екрану.

177. Лой А. Філософія та світогляд у пізньому марксизмі / Анатолій Лой // Пізній радянський марксизм та сьогодення (До 70-річчя Вадима Іванова) // Філософсько-антропологічні студії' 2003. – К.: Стилос, 2003. – С. 103–130.

178. Рьод В. Шлях філософії: XIX – XX століття / Вольфганг Рьод / Пер. з нім. М.Д. Култаєвої, В.І. Кебуладзе, В. Терлецького. – Київ: Дух і Літера, 2010. – 368 с. – («Сучасна гуманітарна бібліотека»).

179. Андрущенко В.П. Філософія як теорія і методологія розвитку освіти // Філософія освіти XXI століття: проблеми і перспективи: Методол. семінар, 22 листоп. 2000 р. Зб. наук. праць. Вип. 3 / За заг. ред. В. Андрущенка. – К.: Знання, 2000. – С. 17 – 23.

180. Официальный сайт Министерство финансов США. URL: https://www.fincen.gov/https://www.fincen.gov/ (дата обращения: 01.05.2019).

181. Интернет-издание Газета. РУ: URL:https://www.gazeta.ru/business/2013/03/22/5112321.shtml (дата обращения: 01.05.2019).

182. Официальный сайт Министерство финансов США. URL: https://www.fincen.gov/https://www.fincen.gov/ (дата обращения: 01.05.2019).

183. Хайк М. Проект BEPS: глобальный подход к борьбе с налоговым злоупотреблением // Бизнес и дизайн ревю. 2017. Т.1. №4 (8). С.6.

184. Интернет–сайт газеты Евроньюс. URL: https://ru.euronews.com/2019/06/12/oecd-tax-fraud (дата обращения: 13.06.2019).

185. Интернет издание вебэконом.ру: URL:http://www.webeconomy.ru/index.php?page=cat&cat=mcat&mcat=149&type=news&p=1&newsid=3640 (дата обращения: 16.06.2019).

186. Официальный сайт: Европейского ежедневного круглосуточного информационного телеканала - Евроньюс (Евроновости). «Райское досье»: богатые богатеют. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: https://ru.euronews.com/tag/tax-fraud (дата обращения: 27.01.2021).

187. Официальный сайт: Центра по исследованию коррупции и организованной преступности (OCCRP). В США вынесли первый приговор за

уклонение от уплаты налогов на основе «Панамского архива». URL:https://www.occrp.org/ru/daily/13156-us-sentences-first-tax-evader-revealed-in-panama-papers (дата обращения: 01.02.2021).

188. Официальный сайт: Белорусское телеграфное агентство. Фейсбук заплатит Франции 106 млн. евро от 24.08.2020 г. URL:https://www.belta.by/world/view/facebook-zaplatit-frantsii-106-mln-evro-404017-2020 (дата обращения: 04.02.2021).

189. Официальный сайт: Информационное агентство ЛСМ (LSM.kz). Алиби Саруар. Почти 13 млрд. тенге было возмещено за налоговые преступления в Казахстане от 06.08.2020 г. URL: https://lsm.kz/ (дата обращения: 06.02.2021).

190. Официальный сайт: Следственного комитета Российской Федерации. Интервью заместителя Председателя СК РФ Елены Леоненко «РИА новости» от 27.07.2020 г. URL:https://sledcom.ru /https://lsm.kz/nalogoviki-vozmeshenie-nalogovye-pravonarusheniya (дата обращения: 06.02.2021).

191. Закон України про судоустрій і статус суддів № 1402-VIII від 02 червня 2016 р. http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19.

192. Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр., схвалена Указом Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015 http://zakon2.rada.gov.ua/laws/ show/276/2015.

193. Цивільний процесуальний кодекс України № 1618-IV від 18 березня 2004р. зі змінами та доповненнями http://zakon2.rada.gov.ua/laws/ show/1618-15/print.

194. Снідевич О. С. Проблеми розмежування юрисдикцій. Вісник Вищої ради юстиції. 2012. № 2. С. 41–53. URL: http://www.vru.gov.ua/content/article/visnik10_04.pdf.

195. Пасенюк О. Розмежування видів судової юрисдикції. Юридичний вісник України. 2009. № 21.С. 4

196. Хотинська-Нор О. З. Право на «суд, встановлений законом» як структурний елемент права на справедливий суд: український контекст. Адвокат. 2015. № 1. С. 24–28.

197. Ткачук О. С. Проблеми реалізації судової влади у цивільному судочинстві: монографія. Х.: Право,2016. 600 с.

198. Левицька Н. Використання цифрових технологій у праві. Теорія держави і права. 2019. №9. С. 165-169. DOI https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.9.27

199. Демура М.І. Клепка Д.І., Крицька І.О. Забезпечення прав та законних інтересів особи в умовах «діджиталізації» кримінального провадження. Часопис Київського університету права 2020. №1. С. 295-301. DOI: 10.36695/2219-5521.1.2020.59

200. Каменєва Т. Можливості та межі використання цифрових технологій в сфері кримінально-процесуальної діяльності. Громадська думка про правотворення. 2020. № 8 (193). С. 17–21

201. Столітній А. Електронне кримінальне провадження у Литовській Республіці. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2018. № 4. С. 61-73.

202. Столітній А.В. Забезпечення процесуального контролю за допомогою Єдиного реєстру досудових розслідувань і шляхи його вдосконалення. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право», 2015. № 31. Том. 3. С. 101–104.

203. Стрижевська А. Заступник Генпрокурора поділилась баченням щодо вдосконалення роботи електронної системи ЄРДР.2017. URL: https://www.euam-ukraine.eu/ua/news/latest-news/zastupnik-genprokurora-podililas-bachennyam-shhodo-vdoskonalennya-roboti-elektronnoyi-sistemi-yerdr/ (дата звернення: 29.12.2020).

204. Ванічек З., Чібісов Д. Сучасна електронна система управління провадженнями матиме кардинальний вплив на кримінальні розслідування в Україні, 2017. URL: https://www.euam-ukraine.eu/ua/news/opinion/modern-e-case-management-system-will-have-radical-impact-on-criminal-investigation-in-ukraine-2/ (дата звернення: 29.12.2020).

205. Нецкин И.В. Противодействие расследованию таможенных преступлений, криминалистические средства и методы его преодоления : дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук. : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность». М., 2001. 186 с.

206. Луценко Ю. Цього року має бути запущено систему електронного кримінального провадження, 2017. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2201859-urij-lucenko-genprokuror.html (дата звернення: 29.12.2020).

207. Князев С.Н., Бережанин А.А. Проблемы становления электронного судопроизводства в Республике Беларусь. Проблемы управления. 2007. № 2 (23). С. 49-52.

208. Вивчарук К.Г. Электронное судопроизводство: отечественный опыт – достоинства и недостатки. Бизнес. Общество. Власть. 2013. № 14. С. 15–19.

209. Лазарева И.В. Актуальные вопросы развития электронного судопроизводства в России. Информационный ежемесячник «Верное решение». 2013. № 1. С. 82–86.

210. Савчук Т.А. Электронная форма уголовного дела как элемент информатизации следственной деятельности: предпосылки и проблемы внедрения. Тезисы докладов IV Международной научно-практической конференции «Борьба с преступностью : теория и практика» (Могилев, 25 марта 2016 года). Могилев: Могилев. институт МВД, 2016. С. 451–454.

211. Вайпан В.А. Основы правового регулирования цифровой экономики. Право и экономика. 2017. № 11. С. 5–18.

212. Малій М., Біленчук П. Електронне кримінальне провадження: Пріоритетні напрями цивілізаційного розвитку та можливості імплементації в Україні, 2019. URL: https://lexinform.com.ua/podii/elektronne-kryminalne-provadzhennya-priorytetni-napryamy-tsyvilizatsijnogo-rozvytku-ta-mozhlyvosti-implementatsiyi-v-ukrayini-2/ (дата звернення: 29.12.2020).

213. Mark D.R. and Gurchetan S.G. Making laws in a digital age, 2014. URL: https://www.parliament.uk/documents/speaker/digital (дата звернення: 17.12.2020).

214. Howes D. e-Legislation: Law-Making in the Digital Age, 2001. URL: http://lawjournal.mcgill.ca/userfiles/other/7513733-47.1.Howes.pdf. (дата звернення: 17.12.2020).

215. Zákon o Policii České republiky, ze dne 17.07.2008, Zákon č. 273/2008 Sb. ve znění. URL: www.zakonyprolidi.cz/cs/2008-273 (дата звернення: 17.12.2020).

216. Лазарева М.Н. Прокуратура Чехии: реформы и особенности статуса. Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал), Modern Research of Social Problems. 2014. № 5(37). 16 с.

217. Ústava České republiky, ze dne 16.12.1992, Zákon č. 1/1993. Sb. ve znění. URL: http://www.czechlegislation.com/1-1993-sb (дата звернення: 17.12.2020).

218. Федишин І.Б. Електронний бізнес та електронна комерція (опорний конспект лекцій для магістрів спеціальності 8.18010012 «Управління інноваційною діяльністю»). Тернопіль, ТНТУ ім. Івана Пулюя, 2016. 155 с.

219. Столітній А., Каліна А. Електронне кримінальне провадження у Чеській Республіці. Науковий часопис Національної академії прокуратури України №3. 2017. С. 137–146

220. Соснін О. Цифровізація як нова реальність України, 2020. URL: https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/tsyfrovizatsiya-yak-nova-realnist-ukrayiny/ (дата звернення: 27.12.2020).

221. Партелюк Д.А. Електронне кримінальне провадження як напрям подолання протидії кримінальному переслідуванню. Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2018. № 15. 167–177.

222. Абдулвалиев А.Ф. Предпосылки и перспективы внедрения электронной формы уголовного дела в деятельность судебных органов / Юридические исследования. 2013. № 5 С. 150–164. https://doi.org/10.7256/2305-9699.2013.5.345

223. Халлиулина Л.Г. Электронная форма процессуальных документов в уголовном процессе: проблемы теории и практики. Правопорядок: история, теория и практика. 2016. №3. С. 75–79.

224. Тульская О.В. Некоторые проблемы использования электронных документов в качестве доказательств в уголовном судопроизводстве. Вестник Академии Генеральной прокуратуры РФ. 2009. №6 (14). С. 74–79.

225. Корбутяк В.І. Електронний документообіг та ефективність роботи органів державної влади. Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Управління. 2013. Вип. 1. С. 69–76.

226. Тополевський Р. Право на приватність. Сайт Української Гельсінської спілки з прав людини. 7 березня 2017 р. URL: https://helsinki.org.ua/pravo-na-pryvatnist-r-topolevskyj/ (дата звернення: 20.12.2020).

227. Кувычков С.И. Использование в доказывании по уголовным делам информации, представленной в электронном виде: автореф. дисс. … канд. юрид. наук. Нижний Новгород, 2016. С. 13.

228. Beauvoir Daniel. Nobleman, serf and auditor. Polish nobility between tsarism and the Ukrainian masses (1831-1863) / Translated from French by Zoya Borysiuk / Daniel Beauvoir. - К.: Intel, 1996. – 416 p.

229. Myronova V. M. Latin as a diplomatic language of the Ukrainian elite of the 16-17th centuries: http://studia-linguistica.knu.ua/2009-3-200-204-mironova-v-m-latina-jak-diplomatichna-mova-ukrainskoi-eliti-xvi-xvii-st/

230. Volyn charters of the 16th century / Compilers: V. Zadorozhny, A. Matvienko. – Kyiv, 1995. – 249 p.

231. Декрет РНК УРСР від 12 червня 1920 р. Про робітничі дисциплінарні товариські суди (З.З. УРСР 1920 р. N 14, ст. 278)

232. Постанова Ради Міністрів УРСР №2563 Про затвердження переліку декретів і постанов ЦВК УРСР, РНК УРСР, ЦВК і РНК УРСР, РНК УРСР і ЦК КП(б)У та Економічної Ради УРСР, виданих до 1 травня 1941 року, які втратили силу від 22 серпня 1950 р. Електронний ресурс:

http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP502563.html

233. Вольдман Є. Я. Товарищеские суды на предприятиях, в учреждениях и организациях. Автореферат дисертации канд. юрид. наук. Всесоюзный юрид. заочный ин-т. – М. - 1969г.- 21 с.

234. Указ Президії ВР УРСР від 23 березня 1977 р. N 1852 Про затвердження Положення про товариські суди Української РСР і Положення про громадські ради по роботі товариських судів Української РСР (Відомості Верховної Ради УРСР, 1977 р., N 14. ст. 132)

235. Указ Президіума ВР СРСР від 25 вересня 1980 р. Про затвердження Положення про товариські суди честі офіцерів в Збройних Силах СРСР. Електронний ресурс: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_10475.htm

236. Shevchenko A.Y., Kudin S.V. Development of human rights in Ukraine and their protection by the state. Human Rights and National Security: the role of the body of constitutional jurisdiction. Proceedings of the international scientific-practical conference. June 27, 2019. 346 – 353 pp.

237. Shevchenko A., Kudin S., Kamarali S., Dei M. Issues with interpreting the social and legal value of a person in the context of the integrative type of legal-awareness. Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools. 2020. Volume 38, Number 2. 54 – 61 pp.

238. Toynbee A. J. Comprehension of history: [Electronic resource]. Access mode: http://lib.ru/HISTORY/TOYNBEE/history.txt

239. Spencer G. Foundations of sociology: [Electronic resource]. Access mode: http://lib.socio.msu.ru/l/library?e=d-000-00---001ucheb--00-0-0-0prompt-10---4------0-1l--1-ru-50---20-help---00031-001-1-0windowsZz-1251-10&a=d&cl=CL1&d=HASH01b0cad517d117e08cf75261.3

240. Weber M. Economy and society: [Electronic resource]. Access mode: http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000306/

241. Berman G. J. Western tradition of law: the era of formation: [Electronic resource]. Access mode: http://www.bookshunt.ru/b63_zapadnaya_tradiciya_prava_epoha_formirovaniya

242. Lepekhov S. Y. Buddhist philosophy as the ideological basis of Buddhist civilization: [Electronic resource]. Access mode: http://articles.excelion.ru/science/filosofy/08648385.html

243. Avdoshina Z.A. Research of control systems: [Electronic resource]. Access mode: http://www.cfin.ru/management/strategy/classic/management_research.shtml

244. Research as an integral part of the management of organizations: [Electronic resource]. Access mode: http://examen.od.ua/upravlen/page104.html#

245. Saxon mirror: monument, commentary, research. Academy of Sciences of the USSR. Institute of State and Law; [Resp. ed. V. M. Koretsky]. Moscow: Nauka, 1985. 271 p.

246. Kurbanova D.A. The role of traditions and customs of Dagestan in the prevention of crimes against the individual: [Electronic resource]. Access mode: http://i-r-p.ru/page/stream-exchange/index-16423.html

247. Честнов И.Л. Современные типы правопонимания: феноменология, герменевтика, антропология и синергетика права. Учебное пособие. СПб., 2001. 96 с.

248. Алексеев С.С. Философия права. М., 1999. 336 с.

249. Суслов В.А. Герменевтика права // Правоведение. 2001. № 5. С. 38–49.

250. Алексеев С. С. Теория права / С. С. Алексеев. – М. : БЕК, 1994. - 224 с.

251. Бережнов А. Г. Теоретические проблемы правопонимания и формирования содержания права / Александр Геннадьевич Бережнов // Проблемы теории государства и права: [учебное пособие] / под ред. М. Н. Марченко. – М. : Юристъ, 2001. – 656 с.

252. Бурлай Є. В. Право як тип соціального регулювання: естетичний аспект / Є. В. Бурлай // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська Академія». - Том 26. Юридичні науки. – 2004. - С. 14-17.

253. Дідич Т. О. Розуміння, творення та реалізація права: діалектика взаємозв’язку / Тарас Олегович Дідич // Альманах права. Праворозуміння та право реалізація : від теорії до практики. Науково-практичний журнал. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – 2011. – Вип. 2. - С. 91-94.

254. Козюбра М. Праворозуміння: поняття, типи та рівні / М. Козюбра // Право України. – 2010. – № 4. – С. 10–21.

255. Лейст О. Э. Сущность права. Проблемы теории и философии права : (монография(/ О. Э. Лейст; под ред. проф. В. А. Томсинова. – М. : Зерцало, 2008. – 452 с.

256. Скоробогатов А. В. Современные концепции правопонимания : [учебно-практическое пособие] / Андрей Валерьевич Скоробогатов. – Казань : Институт экономики, управления и права, 2010. – 158 с.

257. Тихомирова Л. В. Юридическая энциклопедия / Л. В. Тихомирова, М. Ю. Тихомиров; под ред. М. Ю. Тихомирова; [изд. 6-е, дополн. и перераб.]. – М. : Изд. Тихомирова М. Ю., 2009. – 1088 с.

258. Аномалії в цивільному праві України: навч.-практ. посібн. (Серія "Аномалії цивільного права") / Відп. ред. Р. А. Майданик. – К. : Юстініан, 2007. – 912 с.

259. Стефанчук Р.О. До питання забезпечення цивільно-правової охорони приватного життя фізичної особи: досвід України та Німеччини // Університетські наукові записки. – 2005. – № 4 (16). – С. 68-72.

260. Конституція України. Документ 254к/96-ВР, чинний, поточна редакція - Редакція від 01.01.2020, підстава - 27-IX [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/27-20

261. Про захист персональних даних. Документ 2297-VI, чинний, поточна редакція — Редакція від 20.03.2020, підстава - 524-IX [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17

262. Федосин А. С. Защита конституционного права человека и гражданина на неприкосновенность частной жизни при автоматизированной обработке персональных данных в Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14 / А. С. Федосин. – Саранск, 2009. – 189 с.

263. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень, Документ v002p710-12, чинний, поточна редакція - Прийняття від 20.01.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12

264. Білан І. Огляд міжнародного законодавства в сфері регулювання захисту персональних даних [Електронний ресурс]. / І. Білан. – Режим доступу:http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid= 6032695.

265. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних. Документ 984_008-16, чинний, поточна редакція — Прийняття від 27.04.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16

266. Слюсаренко А. Г. Історія української конституції : навч. пос. / А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. – К. : Т-во "Знання", 1993. – 192 с.

267. Возняк М. Кирило-Мефодіївське братство : підручник / М. Возняк. – Л. : Вид-во Ставропігійського інституту, 1921. – 248 с.

268. Грушевський М. С. Конституційне питання і українство в Росії / М. С. Грушевський // Антологія української юридичної думки. Конституційне (державне) право : зб. наук. праць. – К. : Вид. Дім "Юрид. кн.", 2003. – С. 368–380.

269. Христюк П. Замітки і матеріяли до історії української революції 1917-1920 рр. : монографія / П. Христюк. – К. : Відень, 1921. – 200 с.

270. Цвік М. В. Конституційні проблеми розподілу властей (деякі загально – теоретичні питання) / М. В. Цвік // Вісник Академії правових наук України : зб. наук. праць. – Х. : Акад. Правових наук України, 1993. – №1. – С.60–68.

271. Погребняк С. П. Принцип поділу влади: загальнотеоретична характеристика / С. П. Погребняк // Соціально-політичні та соціально-правові проблеми сучасності : матеріали наук.-практич. конф. (Харків, 2004 р.) / Харківська асоціація політологів, Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого, Інститут державного будівництва та місцевого самоврядування АПН України. – Харків, 2004. – С. 161–163.

272. Teyssier A., Ferri E., Guillot J., Camet F., Lévêque Ph., Rapport IGA-CGEDD-CGEF « L’encadrement supérieur et dirigeant de l’Etat », juillet 2014.

273. https://www.carrieres-publiques.com/actualite-fonction-publique-la-notation-des-fonctionnaires-vers-la-fin-d-une-tradition-d-215